

PLUUSTERGOUd

Halfjaarlijks tijdschrift van de Historische Vereniging
Hoogezand - Sappemeer e.o.

Hotel Restaurant Faber

Meint Veningastraat 123
9601 KE Hoogezand
Tel.: 0598-39 33 36

Het adres voor:

- * Vergaderingen
- * Lunches, diners
- * Koude/warme buffetten
- * Recepties, bruiloften
- * Reünies, feesten

Tevens:

- * Kegelbanen
- * Partybar
- * Cateringservice

Colofon

Pluustergoud is een uitgave van de “Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o.” en verschijnt tweemaal per jaar. Voor inlichtingen over de vereniging: secretariaat”Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o.”

W.A.H.Rozema, Noordersingel 24, 9601 CJ Hoogezand. Tel. 0651434939.

Email: histverhosap@gmail.com

Website:

www.historischevereniging-hs.nl

Opgave lidmaatschap:

Via secretariaat, 20 euro per jaar

Bankrekening:

NL42INGB0007453326

De HVHS e.o. is een Algemeen Nut Beoogende Instelling (ANBI), alsmede een Culturele ANBI (dossiernummer 92 837)

Redactie: Daan Hulsebos, Melle Vos

Redactieadres: D.Hulsebos

Burg. Tuinstraat 7, 9602 CZ Hoogezand
email: danielhulsebos@hetnet.nl

Ontwerp en lay out:

Jan Pekelder

Losse nummers: zolang de voorraad strekt via het secretariaat, 6,50 euro per stuk, exclusief portokosten

Copyright: Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o. Overname van (gedeelten van) artikelen en/of afbeeldingen is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Druk: Afer Druk & Print Winschoten

Inhoud

Van het bestuur	pag. 4
Van de redactie	pag. 5
Herfstactiviteiten	pag. 6
Impressie wandeltocht	pag. 8
De Concurrrent (ansichtkaarten	pag. 9
I) Mijn schoolfoto (6)	pag. 12
Staarke man van Maartenshouk	pag. 13
Centrum Theater (vervolg)	pag. 14
Mien jeugd in Jonkerenstroat	pag. 16
Mijn leven als joodse Nederlander (40- 45)	pag. 18
Reacties ..... , Koepelkerk Sappemeer	pag. 35
Zelfde plaats, andere foto..... (42)	pag. 36
Beukema & Co	pag. 38
Swaarde duvel	pag. 40
Willem Jelle Berg, verzetsstrijder	pag. 42
Het schip Anjo	pag. 45
Brief van de Pastoor aan de Aartsbischop	pag. 51
Boekbespreking fam. Meihuizen	pag. 53
Loflied op Hoogezand	pag. 56

VAN HET BESTUUR

C'est le ton que fait la musique

Deze keer maar eens geen Groningse kop boven deze vaste rubriek in Pluustergoud, maar een Franse. Dat is omdat deze zin bijzonder goed past als weergave van een discussie die we onlangs hadden binnen het bestuur. We bespraken de situatie die we al enige tijd kennen en die ons zorgen baart. Roelf Ballema attendeerde ons tijdens zijn penningmeesterschap reeds enkele keren op een zowel hardnekkig als ongewenst fenomeen: wanbetalers! Na het overlijden van Roelf nam Tonnie Voss zijn taken over en constateerde ook al snel dat er sprake is van een (on)behoorlijk grote groep wanbetalers onder onze leden. Vervelend te meer daar deze leden volgens onze gegevens wel “gewoon” Pluustergoud twee keer per jaar ontvangen, gratis consumpties bij de door de vereniging georganiseerde uitstapjes, lezingen enz. “Schande” vonden enkele bestuursleden waarna we ons beraadden op de te nemen stappen. In ieder geval moeten we “herinneringen” (geen “aanmaningen”) versturen waarin we de leden (nogmaals) vragen om de achterstallige contributie te voldoen. Ondergetekende dacht aan een briefje met de strekking: “Normaliter zou u rond deze tijd Pluustergoud ontvangen. Nu niet! Want die gaat uitsluitend naar leden die hun contributie hebben betaald. Graag alle achterstallige contributie voor... overmaken. Daarna krijgt ook u Pluustergoud weer op de mat!” Gelukkig hebben we ook verstandiger bestuursleden. Eén daarvan stelde voor om een wat mildere toon aan te slaan. (Tenslotte vang je meer vliegen met honing dan met azijn). Dus een “verzoek” aan de leden, waarvan uit onze verenigingsadministratie is gebleken dat zij nog geen contributie hebben betaald, “om het even na te zien want misschien bent u het vergeten”. Een aanzienlijk vriendelijker toon. En terecht, zo vond een meerderheid van het bestuur, want onze vereniging blinkt ook niet echt uit in helderheid. We kennen namelijk individuele leden (€20,- per jaar) en daarnaast in veel gevallen partners/echtgenoten die voor slechts €10,- per jaar extra ook lid zijn. Samen mag je gebruik maken van alle faciliteiten van de vereniging voor €30,- per jaar. De gratis consumpties e.d. gelden dan ook voor beiden. Daar valt over te discussiëren. Dat deden wij binnen het bestuur wel eens maar we lieten de regeling zoals die was. Ook bleek onze administratie niet feilloos: Als de partner de contributie voor beiden betaalde kon het misschien wel eens gebeuren dat het andere lid van dit duo als “wanbetaler” werd aangemerkt. Ook een ongewenste situatie. Maar uitvloeisel van het systeem, zo dachten wij. Dus ook dit lieten wij onveranderd. Ondanks het feit dat de penningmeester met een lijstje kwam met meer dan 80 wanbetalers. “Dat is wel veel op een bestand van zo'n 300 leden verzuchtte” uw voorzitter. Penningmeester Tonnie had ook nog ontdekt dat er enkele mensen wel hun contributie hadden overgemaakt, maar niet op onze ledenlijsten voorkwamen. Een meevaller voor onze kas maar tegelijkertijd ook weer niet in de haak, natuurlijk... Het bestuur heeft het voornemen om op korte termijn de bovenstaande situatie te verbeteren. Vandaar de bijsluiter bij deze Pluustergoud.

En... uit de administratie bleek dat de voorzitter zelf ook verzuimde om zijn contributie te betalen. Ik beken dit met het schaamrood op mijn kaken. Dacht nog even aan een flauw excuus als “Ik heb daaraan geen actieve herinnering”. Maar nee, inmiddels heb ik de koe bij de horens gevat en de achterstallige contributie betaald. Mocht er ook bij u een lichtje gaan branden en blijken dat ook u de contributie vergat te voldoen, dan hoop ik dat u mijn voorbeeld wil volgen. Bij voorbaat dank. En ik wens u veel leesplezier met de inhoud van deze Pluustergoud, die zoals altijd weer tot stand kwam door onze redactieleden Daan Hulsebos en Melle Vos en anderen. Dank daarvoor en ik wens iedereen Prettige Feestdagen.

Okkie Smit
voorzitter

VAN DE REDACTIE

Alweer de 54e editie van Pluustergoud waarin, naar de mening van de redactie, verschillende interessante en gevarieerde bijdragen van leden maar ook van niet-leden zijn opgenomen. De tweede wereldoorlog speelt, zoals u zult zien, in veel van de deze verhalen nog steeds een belangrijke rol.

Naast de vaste rubrieken, “zelfde plaats, andere foto” (zoals gewoonlijk aangeleverd door Gerrit Stuuut), en “mijn schoolfoto”, doet onze secretaris, Wim Rozema, onder bijvoeging van prachtige foto’s, verslag van een aantal herfstactiviteiten van onze vereniging.

Trijnie Brouwer-Pijper, geeft in een in het Gronings dialect geschreven verhaal, de levensgeschiedenis weer van de in Sappemeer geboren marinier Willem Suk onder de titel “Swaarde Duvel” terwijl Leo Turksma onder de titel “Mijn leven als joodse Nederlander” weergeeft op welke wijze hij en zijn ouders de oorlog hebben overleefd als onderduiker bij de Hoogezandster familie Veldhuis.

Willem Jelle Berg jr vertelt hoe zijn grootvader, eveneens Willem Jelle Berg geheten, zich tijdens de bezetting, verzette tegen de Duitsers en als gevolg daarvan, vlak voor de bevrijding in Norg werd geëxecuteerd.

Van de dochter van Marten Huizing kregen wij een document waarin haar vader, die bijna zijn hele leven bij Beukema en Co heeft gewerkt, de geschiedenis weergeeft van de strokartonfabriek.

Berend van der Veer en Jaap Boersema hebben zich verdiept in de geschiedenis van het schip de Anjo dat in de hongervinter 1944-1945 een belangrijke rol heeft gespeeld bij de kindertransporten naar het Noorden en vertellen ook van de hedendaagse zoektocht naar het schip.

Okkie Smit leverde een verhaal aan, over zijn jeugd in de Jonkerenstroat in Sappemeer, dat hij eerder op een zondagmorgen in een uitzending van RTV Noord vertelde.

Naar aanleiding van het artikel betreffende het Centrum Theater (PG53) heeft Gerrit Stuuut een artikel geschreven m.b.t. het bouwhistorisch en archeologisch onderzoek tijdens de afbraak van het theater.

Joop van Roekel heeft zich verdiept in de geschiedenis van uitgevers van ansichtkaarten van Hoogezand-Sappemeer en in het eerste deel wordt meubelzaak “De Concurrent” behandeld.

Jan Paul Wortelboer heeft een brief van de pastoor van de parochie te Martenshoek, gericht aan de aartsbisschop van Utrecht, van 10 oktober 1912 getranscribeerd met opmerkelijke citaten.

Wim Rozema bespreekt het boek “Meihuizen twee generaties huisartsenfamilies 1895-1967”.

Op 15 oktober jl. was de historische wandeling “Van Faber tot Sluis”, een impressie daarvan leest u in dit nummer en verder o.a. nog een loflied op Hoogezand, geschreven in 1926.

Al met al verheugt het de redactie dat er weer zoveel gevarieerde artikelen zijn aangeleverd en zij wenst u dan ook veel leesplezier en Prettige Feestdagen.

De herfstactiviteiten van de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o.

Excursie 2022

Op 3 september heeft uw bestuur samen met een groep leden per GADO-bus een bezoek gebracht aan het Muzeeaquarium te Delfzijl en aan het landgoed Ekenstein te Appingedam.

*Foto 1 Het vernieuwde pand van Muzeeaquarium Delfzijl
Foto 2 Een pronkstuk uit het Nationaal Bus museum
Foto 3 Landgoed Ekenstein Appingedam
Foto's © Wim A.H. Rozema*

Open Monumentendag 2022

Op zaterdag 10 september van 10 tot 17 uur was uw bestuur aanwezig in de Doopsgezinde kerk te Sappemeer. Naast een bezoek aan dit monument organiseerden wij daar een grote boekenverkoop. Ook voor niet-leden. Het Rijksmonument Oosterpark stond dit jaar centraal tijdens de feestelijke opening van de Open Monumentendag Midden – Groningen. Wethouder Annemiek Hoesen-Spithorst en HVHS-secretaris Rozema hesen bij de zonnewijzer en de stenen trappen midden in het park de vlag van Open Monumentendag. Om 11.00 uur en om 14.00 uur waren er rondleidingen door het 90-jarige park, onder leiding van oud-geschiedenisdocent en buurtcomitélid Wim A.H. Rozema.

*Foto 4 Rondleiding door het Oosterpark o.l.v. Wim Rozema
Foto © Buurtcomité Oosterpark*

Van Faber tot Sluis

Op zaterdag 15 oktober organiseerde uw bestuur in samenwerking met “Marketing Midden-Groningen” een historisch getinte wandeltocht van Hotel Faber naar de voormalige sluis in Martenshoek. Begeleiding langs deze route, met tal van historische pareltjes, werd gedaan door 2 gidsen: Janneke Hessing en Daan Hulsebos. Ook deze activiteit mocht zich verheugen in louter positieve reacties!

*Foto 5 Groep 1 o.l.v. Daan Hulsebos
Foto 6 Groep 2 o.l.v. Janneke Hessing
Foto's © Marketing Midden-Groningen*

“VAN FABER TOT DE SLUIS”

Hierbij een verslag van één van de deelnemers van een zeer geslaagde wandeling.

Op zaterdag 15 oktober 2022 om plusminus 13.30 was er inmiddels een verzameling van 37 personen bij Hotel Faber die er allemaal veel zin in hadden! Aangezien het aantal personen hoger was dan verwacht werd na overleg besloten om er 2 groepen van te maken, gids Janneke Hessing ging aan de wandel met 20 deelnemers en gids Daan Hulsebos met 15. Ik werd ingedeeld bij de groep van Janneke.

Aan de hand van de posters die op verschillende panden/plaatsen waren bevestigd werd de wandeling gemaakt en verhalen verteld, te beginnen bij Hotel Faber = poster 1 van in totaal 30 posters. Omdat er ook deelnemers bij waren die er vroeger hadden gewoond of op school waren geweest of familie hebben die er hadden gewoond, kwamen er heel wat verhalen los en werden de verhalen soms aangevuld met wetenswaardigheden van deelnemers, zeer interessant en leerzaam en soms heel erg leuk!

Ongeveer halverwege hebben we een koffie- c.q. thee-stop met cake gehad op de bovenverdieping van Fleurshop bloemen aan de Sluiskade in Martenshoek, prima adres!

Ook dit gebeuren was in 2 groepen; de eerste groep was gids Daan met aanhang en toen die 16 personen vertrokken was er plaats voor onze groep met gids Janneke.

Onderweg werd er nog een suggestie gedaan om de posters te voorzien van een QR-code zodat de tekst nog eens rustig nagelezen kan worden. Om ongeveer 17.00 uur was onze groep terug bij Hotel Faber en konden we terugzien op een zeer geslaagde middag!

Na de koffie/thee-stop regende het enigszins maar dat mocht de pret niet drukken!
Het is zeker voor herhaling vatbaar!

Met alle lof en dank voor de beide gidsen!!!

Meubelmagazijn De Concurrent

Hoogezands eerste ansichtkaartuitgevers (1/3)

Joop van Roekel

Toen het monopolie op het uitgeven van ansichtkaarten werd vrijgegeven, kon niemand bevroeden dat dit medium zo'n hoge vlucht zou nemen. Uitgeverijen stortten zich vol overgave op deze markt. Aanvankelijk aarzelend maar al snel in toenemende vaart. De Hoogezandse uitgeverijen keken in het begin aarzelend toe aan de zijlijn. 1900 is voor de plaatselijke kaartenindustrie een kantelpunt geweest.

In een serie van drie bespreek ik evenzovele briefkaartuitgeverijen in Hoogezand. In dit artikel behandel ik de geschiedenis van meubelwinkel "De Concurrent" en zijn achtereenvolgende eigenaren. Deze winkel gaf in eigen beheer ansichtkaart uit van Hoogezand en Sappemeer.

Winkel Hoogezand

In 1899 startte Mulder met zijn winkel in meubels en aanverwante artikelen. Hij dreef deze nering tot 1913. Toen deed hij de zaak over aan zijn zwager Samuel Jakobs Wolters. De naam J. Mulder Dzn, al dan niet met de term Concurrent er achter geplaatst, verviel en maakte plaats voor Meubelhandel de Concurrent Sam Wolters. Toen Wolters in 1924 overleed nam zijn vrouw, Derkina, de leiding van de zaak op zich. In 1928 verkortte zij de naam tot Wolters' Meubelhandel "De Concurrent".

In 1934 opende de meubelhandel een filiaal in Sappemeer. Zij droeg de zeggenschap over de beide winkels in 1944 over aan haar schoonzoon Klaas Jonker. Deze overleed in 1952

Beide winkels werden zelfstandig en gingen onder een andere naam voort. De nieuwe benaming van de Hoogezandse zaak luidde: "Wolters' Woninginrichting" In 1966 werd de Hoogezandse nering overgenomen door de oude filiaalhouder van Sappemeer. Er was nu een omgekeerde situatie ontstaan. Waar in 1934 Sappemeer een filiaal werd van Hoogezand, vormde Hoogezand nu een nevenvestiging van Sappemeer. In 1969 sloot de winkel en daarmee kwam een einde aan bijna zeventig jaar meubelverkoop en aanverwante artikelen.

Winkel Sappemeer

Tot 1953 volgde filiaal Sappemeer het pad van grote broer Hoogezand. Na de dood van Klaas Jonker verzelfstandigde zij en ging in 1953 juridisch op eigen benen verder onder leiding van C.B. Bodewes; in 1934 al filiaalhouder. Toen Ida Jonker-Wolters in 1966 stopte met haar nering, zag Bodewes zijn kans schoon en nam de zaak over. Hij had inmiddels een andere naam aan zijn zaak gegeven; Cabé. Lang kon hij evenwel niet profiteren van zijn nieuw verworven bezit, want in 1968 overleed hij. Zijn weduwe zette het bedrijf voort. Op 11 november 1968 trad zij aan als nieuwe eigenaresse. Een volgende verandering diende zich in 1969 aan toen er twee nieuwe eigenaren aantraden; de broers A.J.C. Bodewes en J.A. Bodewes. Een van de eerste dingen die zij ondernamen, was het sluiten van de winkel in Hoogezand. Vier jaar later, in 1973, stopte ook de verkoop in Sappemeer.⁷

Beeldmerk

Wolters had een zeer treffend en duidelijk vignet gekozen; een olifant die op het punt staat om op een meubel te gaan staan. Op een overduidelijke manier werd hier de suggestie gewekt dat de meubelen zo stevig waren dat daar zelfs een olifant op kon gaan staan. Ook het lettermerk was simpel maar helder; twee hoofdletters M met een iets lagere hoofdletter C maar wel een die de beide M's verbindt. Overigens staat MCM voor Meubelhandel Concurrent Martenshoek. Of hier ook nog Romeinse cijfers mee bedoeld zijn om zo de oprichtingsdatum van de winkel aan te geven?

Afb. 1) Wolters' Meubelhandel de Concurrent, detail briefkaart, gestempeld 1927, coll. auteur

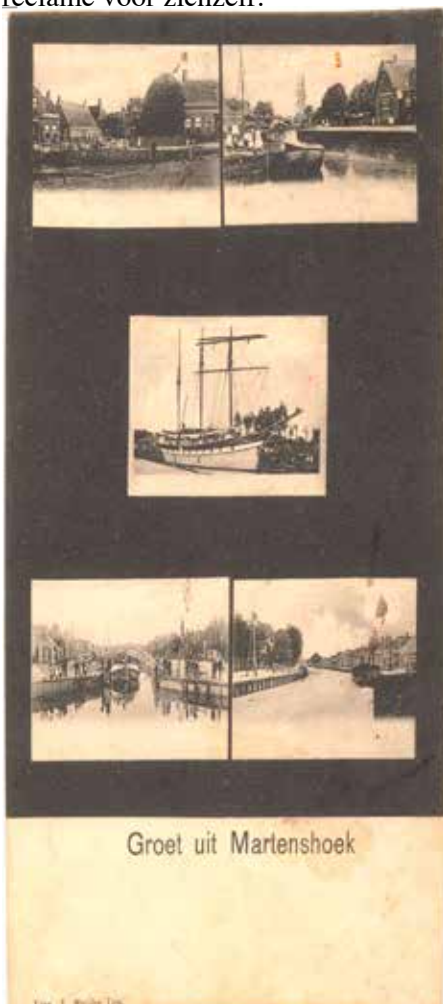
Ansichtkaarten

Ansichtkaarten uitgeven vormde slechts een nevenbezigheid maar wel een die op grond van de bewaard gebleven afbeeldingen lucratief was.

Zoals alle uitgevers bezat Mulder ook ansichtkaarten die hem onderscheidde van zijn concurrenten.

Hier heeft hij een samengestelde kaart gemaakt bestaande uit vijf afbeeldingen.

Voorgesteld zijn de Brugstraat (later Meint Veningastraat 16), de Sluiskade, de scheepswerf van G. en H. Bodewes, Sluiskade 32 en tot slot het Winschoterdiep ten oosten van de sluis te Martenshoek. Hij heeft de afbeeldingen op een regelmatige, logische wijze gerangschikt. Mulder heeft vooral veel kaarten van Martenshoek uitgegeven. De meesten ervan waren een verbeelding van zijn woningwinkel De Concurrent. Op deze manier sloeg hij twee vliegen in een klap. En hij gaf een fraaie ansichtkaart uit én hij maakte reclame voor zichzelf.

J. Mulder Dzn, Groet uit Martenshoek, ansichtkaart, ongestempeld, Historisch Archief Midden Groningen

De meeste afbeeldingen zijn recht van voren genomen; een mooi overzicht van winkel en omgeving. Dit plaatje laat de rechterzijde van het bedrijf zien, net nadat dit gedeelte, waarin eerst slijterij Zwiers gevestigd was, erbij getrokken was.

J. Mulder, Meubelmagazijn "De Concurrent", ansichtkaart, ongestempeld, Historisch Archief Midden Groningen

De fotograaf heeft er een levendig gebeuren van gemaakt door ondermeer een paard en wagen te laten zien en op de voorgrond een moeder die met haar kind oversteekt. De kaart die in de periode 1913-1924 is ontstaan, is een nagenoeg exacte kopie van al een eerdere afbeelding van J. Mulder Dzn.

paard en wagen. Omstreeks 1916 gaf firma de Concurrent deze kaart uit. Zoals al op de kaart staat, is Martenshoek afgebeeld en dat is gedaan vanaf een hoogholtje. Het Winschoterdiep is druk in bedrijf. Een boot is net de sluis uit gevaren en haast zich het beeld uit, terwijl links anderen zich opmaken om de sluis in te varen.

S.J. Wolters, De Concurrent, Martenshoek, ansichtkaart, gestempeld 1917, Historisch Archief Midden Groningen

Net zoals zijn zwager voor hem heeft Samuel Wolters zijn zaak van de overkant van het water gefotografeerd. Omdat hij zijn gebouw er goed op wilde laten komen heeft hij gewacht totdat al het blad van de bomen af was. Wolters heeft het plaatje opgevuld met figuren; de man op het schip op de voorgrond en een

Het is een druk gebeuren. Een wel heel bijzondere verbeelding is deze kaart van de Verlengde Hoofdstraat (tegenwoordig Meint Veningastraat 21-23) in Martenshoek (afb. 6). Ook de beeldopbouw is buitengewoon. De fotograaf heeft in feite twee tunnelperspectieven gebruikt; de straat en het trottoir.

Fa de Concurrent Wolters, Martenshoek vanaf Hooghout, ansichtkaart, Historisch Archief Midden Groningen

1930. Daarmee laat zich een datum voor de foto vaststellen. Deze moet rond 1935 zijn gemaakt. Geheel in lijn met de bedrijfstraditie bestaat er ook een afbeelding van het Sappemeerse filiaal; Wolters' Meubelhandel, Noorderstraat 107. De letters zijn heel duidelijk te lezen.

De fotograaf liet het verdwijnpunt heel nadrukkelijk naar de horizon gaan. Bovendien speelde hij met licht donker tinten. De donkere boompertij rechts liet hij contrasteren met de lichtere linkerkant. Omdat het filiaal al bestaat, moet de kaart ergens in de periode 1934 of vlak daarna gedateerd worden. Geheel in de traditie van stamvader J. Mulder heeft Cabé een ansichtkaart van zijn bedrijf laten maken en uitgegeven. Als standpunt hebben ze de andere kant van het Winschoterdiep gekozen. Daardoor kon Jos Pé een betere overzichtsfoto maken. De naam Cabé staat groot tweemaal op de gevel.

De fotograaf heeft het voor elkaar gekregen dat dat het eerste is dat het oog ziet, het gebouw van Cabé. Hij heeft daarbij gebruik gemaakt van het opvallende witte kleurvlak van de gevel. De andere gebouwen bezitten een donkerder kleur. Pé maakte de foto trouwens in het voorjaar van 1966. Met het verdwijnen van de winkel in 1974 kwam er een einde aan bijna drie kwart eeuw meubelverkoop en het op de markt brengen van beeldbriefkaarten.

Wolters, fa., Sappemeer Hoofdstraat, ansichtkaart, gestempeld 1938, Historische Archief Midden Groningen

Cabé, Sappemeer Noorderstraat, ansichtkaart, ongestempeld

Wolters, Fa., Martenshoek Verl. Hoofdstraat, ansichtkaart, gestempeld 1935, Historisch Archief Midden Groningen

Links sluit een rij huizen de beeldrand af. Het eerste huis werd heel toevallig bewoond door de families Wolters en Jonker. Tevens staan de beide kinderen van Klaas Jonker op de afbeelding samen met hond Moppie. De kinderen en de hond zijn keurig opeenvolgend in grootte

gezet; de oudste Henk links en Sam als jongste in het midden. Bovendien heeft de fotograaf rekening gehouden met kleur en het jongste kind met een lichte blouse in het midden gezet om zo het oog te leiden. De beide kinderen zijn circa negen en vijf jaar oud en geboren in respectievelijk 1926 en

Mijn schoolfoto (6)

Deze keer een schoolfoto uit 1911 van Henk Bult onder de noemer 'Chique op de Kiek'. Het betreft de Rijks H.B.S in Sappemeer.

Hierbij de bijgevoegde tekst van Henk Bult:

Uit nalatenschap kwam ik bijgaande sfeervolle klassenfoto uit 1911 tegen van de Rijks H.B.S. te Sappemeer, gemaakt door Fotografisch Atelier "Studio", Coehoornsingel 11, Groningen. De jongeman rechtsonder op deze foto is mijn oom Tonnis R. Oomkes.

Oom Tonnis R. Oomkes is een man, die ik niet echt gekend heb. Als kleine jongen ben ik een keer bij hem thuis geweest. Wat weet ik van hem? In zijn diensttijd was hij kapitein in het leger. Hij was getrouwd met tante Aaltje Mulder, een tante van mijn moeder en zo was oom Tonnis dus ook een oom van mijn moeder. Na zijn diensttijd is hij volgens mij secretaris bij de gemeente Leek geweest, waar oom en tante ook woonden. Ik ben daar als klein ventje ook 1 of 2 x geweest, met mijn ouders. Oom Tonnis is niet oud geworden. Ik weet niet of hij nog leefde toen ik daar in Leek op bezoek was. Tante Aaltje is later naar het bejaardenhuis in Leek verhuisd. Ze is denk ik wel zo'n 80 jaar geworden. Tante Aaltje was de zus van mijn opa, de vader van mijn moeder.

Eventuele reacties c.q. aanvullingen kunt u doorgeven aan de redactie (danielhulsebos@hetnet.nl).

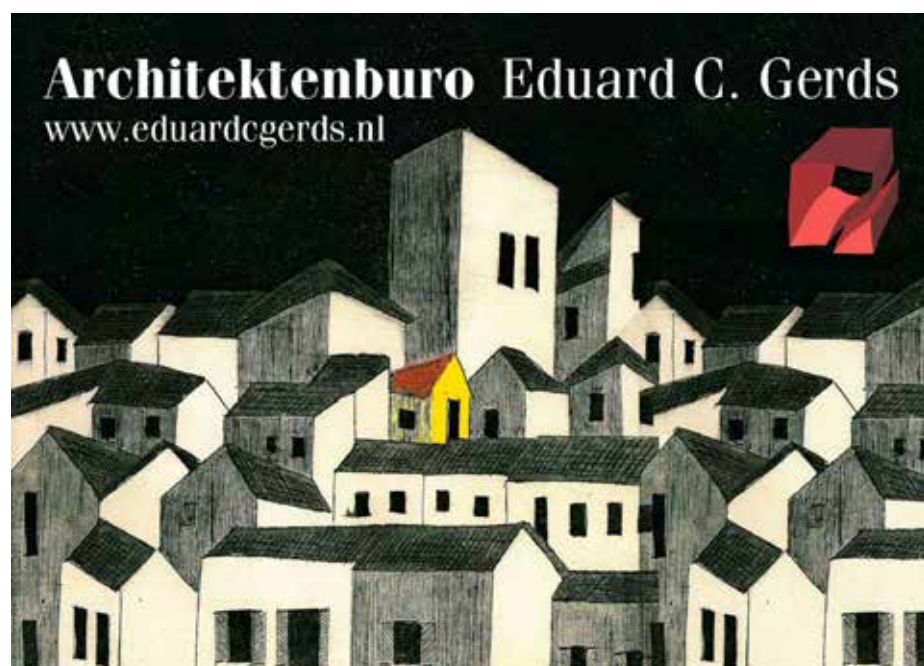
De starke man van Maartenshouk

**‘Mit ain hand til ‘k die in de locht’,
Zegt Hinnerk tegen Pait.
‘Eerst doun!’, zegt Pait; ‘Bist doe zo staark?
Eerst zain, aan sleuf ‘k die nait!’**

**Dou draaide Hinnerk ’n handvat om.
en Pait gong mooi omhoog;
zoo’n dommekracht was’t wonderding,
dat dikke Pait bewoog.**

**Joa jonges, zoo gait ’t loater ook
Mit gróóte mensenmacht!
Doar zai ‘j ook voak zoo’n dommekracht
Dei ain in d’hoogte jacht.**

Martenshoek 1929

Bouwhistorisch- en archeologisch onderzoek voor en tijdens de afbraak van het

Centrum Theater te Sappemeer

Naar aanleiding van het artikel "De bioscopen van de familie Milius in Hoogezand-Sappemeer" door de kleinzoon van de oprichter van de bioscoop in Hoogezand, Gerrit Jan Milius, in *Pluustergoud* nr. 53 volgt in deze uitgave een verslag van de afbraak van het Centrum Theater in 1997. Als buurtgenoot en lid van de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. was ik zeer geïnteresseerd in de afbraak van het theater, vooral omdat we als jeugd op deze locatie vele uren hebben doorgebracht. Met de toenmalige eigenaar van de bioscoop, de heer Bruinsma, had ondergetekende de afspraak om vóór en tijdens de afbraak een fotoreportage te maken van de gehele operatie. Het Centrum Theater was, na een grondige verbouwing en uitbreiding, gevestigd in één van de villa's van de familie Bakker. Beide identieke, doch in spiegelbeeld gebouwde villa's stonden aan de Noorderstraat in Sappemeer tussen het gemeentehuis en de ingang van de Slochterstraat. In de villa naast het gemeentehuis was in het westelijk gedeelte de kleermakerij van de familie Limberger en in het oostelijk gedeelte de kapsalon van de familie Beerta gevestigd. Het betreffende pand is uiteindelijk verbouwd tot een appartementencomplex met winkels op de begane grond met wooneenheden daarboven.

Het pand grenzend aan de Slochterstraat werd, nadat het pand was verkocht door de familie Bakker bewoond door de familie Edzes ("Huize Edzes").

Bewonerskaart Noorderstraat 139

Tijdens de Tweede Wereld Oorlog was eerst het Distributiekantoor in het pand gevestigd, gedurende de laatste fase van de oorlog werd het pand gevorderd door de Duitsers. Na het gedwongen vertrek van de Duitse soldaten werd de riante villa na de bevrijding ingenomen door Canadese soldaten. Tijdens deze periode waren mijn vriendje (Albert Bodewes) en ik, buiten schooltijd, dagelijks bij de Canadezen te vinden; zij voorzag ons (en onze ouders) regelmatig van brood, snoep, vlees e.d. Na het vertrek van de Canadese soldaten is het gebouw nog een periode verhuurd geweest aan de kantoorboeken fabriek Atlanta, vanwege ruimtegebrek bij de locatie aan de Kerkstraat in Hoogezand. Begin jaren vijftig heeft het een aantal jaren leeggestaan. In die jaren was het pand een geliefde plek voor de jeugd uit de directe omgeving, waaronder ondergetekende, en de leerlingen van de naburige R.H.B.S. In 1953 is het pand, tijdens het 325 jarig bestaan van Hoogezand-Sappemeer, gebruikt als expositieruimte voor een tentoonstelling. Vanaf die periode is de inmiddels tot bouwval verworpen villa aan-

gekocht door Jaap Milius met het doel alhier een bioscoop te exploiteren. Na een succesvolle periode is het bioscoop/theater overgenomen door de familie Bruinsma. Door tussenkomst van onze zoon, Henk-Erik Stuuut, die in zijn vrije tijd onder andere als filmoperauteur in dienst was bij de bioscoop kreeg ik van de heer Bruinsma toestemming zowel vóór als tijdens de afbraak een fotoverslag te maken, waarvan zij eveneens de volledige serie foto's zouden ontvangen. Nog voor de afbraak werd ik in de gelegenheid gesteld foto's door het gehele pand te maken, waaronder de kelder.

Het keukengedeelte in de kelder met de loden buis in de westelijke muur

Ook vanuit de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. bestond er naar aanleiding van alle verhalen die de ronde deden belangstelling de afbraak te begeleiden. De beide bestuursleden van de Vereniging, Manfred Althe en ondergetekende hebben

zich toentertijd bereid verklaard zich hiervoor beschikbaar te stellen. Zo kon één van de meest hardnekkige geruchten van een onderaardse gang tussen de beide villa's tijdens de afbraak nauwkeurig worden onderzocht.

Klaar voor de sloop

1 April 1997 (geen aprilgrap) werd begonnen met de sloop van het theater door sloopbedrijf Reer uit Winsschen. Hoewel we toestemming hadden gekregen van de directie van het sloopbedrijf aanwezig te zijn tijdens het sloopp proces, stelde de machinist van de graafmachine er weinig prijs op, dat wij zo af en toe aanwezig waren tijdens de sloopwerkzaamheden.

De sloop in volle gang

Voor het Hemelvaartweekend kwamen we echter wel overeen de werkzaamheden vroegtijdig te beëindigen, zodat wij het weekend hadden om een iets uitgebreider onderzoek uit te voeren. Nadat de bovengrondse bebouwing volledig was afgebroken werd begonnen met het ruimen van de ondergrondse restanten aan

de westzijde van de nog aanwezige fundamenteën.

Een gedeelte van de westelijke zijmuur

Deze fundamenteën bestonden uit één tot twee steens muren met een dikte variërend van 35 tot 42 centimeter. Direct ten westen de deze fundamenteën werd een waterkelder met een rondgemetselde boog aangetroffen en waarvan de zijwand, en waarschijnlijk ook de bodem, maar dit was moeilijk waar te nemen door het aanwezige- en verontreinigde water, waren betegeld met bruin geglazuurde plavuizen. De kelder had een lengte van circa 3 meter en een hoogte van circa 1.70 meter en was aan alle zijden afgesloten, zodat de holte het begin van een gang zou kunnen zijn kon worden uitgesloten.

De bovenzijde van de waterkelder

Ter hoogte van de waterkelder was in westelijke zijmuur een gebogen loden buis aanwezig, die zeer waarschijnlijk in verbinding stond

met de kelder van waaruit het water werd opgepompt. Aan de zuidzijde (Noorderstraat-zijde) was een aan de bovenzijde van de kelder een buis ingemetseld, die dienst deed als wateroverloop.

De waterput 09-05-1997

Even noordelijker troffen we een rondgemetselde put aan bestaande uit aan de buitenzijde opstaande, iets spits toelopende en bij de schoorsteenbouw toegepaste bakstenen.

De binnenzijde bestond uit liggende en gebogen bakstenen. De buitendiameter bedroeg 1.52 meter en de binnendiameter 0.98 meter. Hoewel de put volledig was gevuld, en onze harten al sneller begonnen te kloppen, bestond de inhoud, op een 17e eeuwse pijpenkopfragmentje en enkele aardewerkfragmenten na, slechts grotendeels uit zand.. Door middel van dit onderzoek behoort het mysterie van de onderaardse gang tussen beide villa's voor altijd tot het verleden.

Tot slot nog een foto die helaas is weggevallen bij het vorige artikel over Centrum Theater.

Massale belangstelling voor een optreden in het Centrum Theater

Zundagmörnverhoaltje

Herinnerns aan mien jeugd in Jonkerenstroat in Sapmeer

Okkie Smit

Dit verhoal vertelde ik op Radio Noord op zundagmörn 1 febrewoari 2009

Mid-joaren '50 verhuusde ons gezin van Froombosch noar Sapmeer, börgmeester Jonkerenstroat nummer 41. Da s over de weg nog gain 5 kilometer en toch was dat in de ogen van ons familie destieds n haile veraandern.

Stel joe veur: In Froombosch haar elk n huus mit toentje. Doar kon je mit wecken t haile joar van eten. Buren waren sikkom alpmoal familie en dat gold aigenlieks veur t haile dörp. As je gain rechtstreekse familie waren den in elks geval familie van familie. Zo kon t gebeuren dat n nicht ook joen taande wer omdat ze mit joen oompie trauwde...

Mien olders dij tot dat moment vanwege de woningnood bie mien opa en oma inwoonden, waren din ook in de ogen van dij old-dörpsgenoten zeker nait te benijden.

Wie konden nait ains om t huus lopen! Want wie woonden midden in blok mit aan weerskanten “wild vremde” buren. n Toentje haarn we aal, mor dij was te klain om der wat op te verbauwen. Mit n stroatje, n grasveldje mit waslienen en hier en doar n bloumke was e vol.

Dus wie mozzen ons gruinten kopen! Nait best want de huren waren in de ogen van Froomboschters zo hoog dat ze gekscherend, nait over “t Margrietpaark” pruiten mor over “margarine buurt”, (roombotter zat er nait meer aan)!

Ik was zulm krap n joar dou wie verhuusden. Mien moe het mie loater verteld dat zai de koning te riek west was mit dij wonen. Dij stait der nog aal en komt mie nou oardeg klain veur.

Mor dou was t in de ogen van mien olders n groot huus. Mit n koamer, 3 sloapkoamers, n keuken, n gaang, n echte wc en n douche mit n lavet. (Dubbele begloazen en sintroale verwaarmen, nee dij haarn wie nog nait).

t Was veuraal n gezellege, kinderrieke aarbaidersbuurt. En der waren nog n bult “wildernizzen”. Zo nuimde wie as kinder de terrainen woar nog gain huzen stonden, mor woar wie mooi speulen konden. Vuurtje braanden, boompie klimmen, hutten boauwen en zukswat.

En dij buren, dij gain familie waren, werden in elks geval haile goie bekinden, noadat mien pa en moe bedochten dat er mor ais feessie bie ons thuis holden worden mos, om mekoar beter te leren kennen.

Geregeld zöchten buren mekoar doarna 's oavends op om mit mekoar te koarten of te sjoelen. Tillevisie haar dij eerste joaren nog gainaine. Oldjoarsoavend zöchten ze mekoar op om vot noa twaalf uur elk “veul hail en zegen” te winsen. Jonkgoud haar nog gain vuurwaark mor sleept wer der aal.

Mie dunkt de maiste minsen dij doar waren kommen wonen, kwamen alpmoal uut omringende ploatsen. Wie hadden buren dij veurtied in Stad, Schaarmer, Börcomnij of Scheemde woond haarn. En alpmoal waren et jonge gezinnen mit kinder dij nog op kleuterschoul of legere schoul zaten. Dat gaf n baand. Dou mien moe laange tied zaik wer, kwam n der n buurvrouw ons helpen en muik boudel schoon.

En ach, wie kwoajongens hailen wel ais wat kaddekwoad uut vanzulm. Zo woonde in n blok noast ons, in n bovenwonen n familie “De Leeuw”. As wie in n boom klommen, konden wie net bie heur in

keuken kieke en konden we zain hou man zuch bie t aanrecht even om kop wisde as hai van t waark thuis kwam. Wie vuilden ons echte helden as wie din mit mekoar duurfde zingen van: “Laat De Leeuw niet in z’n hempie staan!”

Veur “plietsie Ottens” en “plietse Stevens” waren we doodsbenauwd. Veuraal as we weer ais t raait op diek laangs t nije Winschoterdaip en braand stoken haarn. n Buurjong kreeg bienoam “oapie” omreden hai aarg goud klimmen kon. Dou hai ais weer in n bome bie Doopsgezinde kerke klommen was, zag koster hom en ruipt: “Wat mot dat doar?” Oapie bedochde zuch nait en lait zuch pardoes uut boom vallen, midden in n jirresloot mit brannekels!

Sapmeer, Margrietpaark ind joaren ’50, begun joaren ’60: t was mooie tied veur ons as kinder en mie dunkt ook veur aal dij jonge olders. Mor olders en kinder werden older. Wichter van ons burenen werden al puber en kregen verkeren.

In dijzulfde tied kreeg buurman n pabbegaai. Dij hebben ze nait laank had. Noadat ain van de wichter n oavend allain mit heur verkeren in huus west was ruipt pabbegaai allenneg nog:

“Tou nou Eppo, tou nou Eppo”. Zien stem leek doarbied verdacht veul op dij van t middelste wicht dij vot doarnoa zult n jong gezin begunnen kon omdat ze traauwen mos.

In Froombosch haarn we mor ain kerke: de Apostolische. En doar ging sikkom elk hin. Wie ook. Sapmeer is n echte Veenkolonie en mit daarom hebben we doar de wereld kerken. k Haar et seems al even over Doopsgezinde kerk. Doar recht tegenover stait “de Roomse toren”. n Prachtig gezichtsbepoalend baauwwaark. En loat mie nou , volgens n old katholiek gebruik, mor even ain van mien jeugdzeiten “opbiechten”.

t Was oldjoarsoavend en mit n haile ploug jongen waren wie aan t slepen. Op n gegeven moment zagen we n fietse stoan dij nait op slöt was. Dus wat deden wie? Mitnemen! Slepen dus. En woar luiten wie hom? Aan t Jezusbeeld achter Roomse kerk! Eerst ging t goud, mor net dou wie t achterind over Jezus zien uutgestoken haand hangen wol, brak haand bie pols óf. k Wait nait of leegloop van kerken der mit van doun het. Mor in Sapmeer het Jezus der joarnlaank “onthaand” biestoan...

Noaschrift:

Wat wie aaltied aankeken veur n Jezusbeeld, is zo is mie loater verteld, n beeld van de hailege Willibrordus.

Mijn leven als joodse Nederlander

1940-1945

Leo Turksma

De (dienst)woning bij strokartonfabriek Beukema en Co (toentertijd) Brugstraat 17 te Hoogezand.

Ter nagedachtenis aan Geert Veldhuis en Koos Veldhuis-Geertsema.

I Vóór Hoogezand

a) Hengelo 1940-1942

De Duitsers vielen op 10 mei 1940 Nederland binnen.

De Oostenrijker Seyss-Inquart, die als Rijkscommissaris over Nederland aangesteld was door Hitler, zei bij zijn aantreden: "Wij komen als Germaans broedervolk. Wij zijn een burgerlijk bestuur en zien jullie als broeders. Maar wij rekenen de Joden daar niet toe".

Dat kondigde hij in zijn eerste rede in de Ridderzaal al aan. Het begon heel kalm, maar het gaf direct de ideologie aan van het nationaalsocialisme.

Het eerste, dat de Joden verboden werd, was namelijk deelneming aan bloedtransfusies. Op die manier zou immers joods bloed in Germaanse aderen komen. In Duitsland waren gemengde huwelijken toen al verboden.

De Duitsers waren er in eerste instantie op gericht de Joden te scheiden van de niet-Joden. Ze begonnen in de herfst van 1940 ermee om aan ambtenaren te vragen of ze al of niet van joodse afkomst waren (Ariër-verklaring). De- genen die zich als Jood meldden werden met onmiddellijke ingang op non-actief gesteld, eigenlijk formeel ontheven van hun functie, want ze hielden vooralsnog hun salaris. Mijn vader, die leraar was aan de Rijkskweekschool, viel de twijfelachtige eer te beurt om als eerste leraar in Hengelo ontheven te worden; de drie joodse leraren van het gymnasium volgden een week later. Van de ene dag op de andere mocht hij geen les meer geven.

Op de scholen waren al joodse leraren ontslagen, maar de joodse leerlingen zaten nog gewoon tot de zomer van '41 op de (algemene) scholen. Ik zat zelf op het gemeentelijk gymnasium in Hengelo. De dag voordat de scholen na de zomervakantie weer zouden beginnen, werd het joodse leerlingen verboden algemene scholen te bezoeken.

Ik zat op het gymnasium, in de 5e klas. Wij dachten dat er meteen NSB-leraren zouden komen, maar dat was helemaal niet het geval. Sollicitanten reageerden gewoon op advertenties en hadden geen idee dat ze in de plaats van ontslagen joodse leraren kwamen.

In '41 en '42 werden aparte scholen voor Joden opgericht, eerst alleen in de provinciehoofdsteden. Voor Overijssel begon dit in Zwolle. Toen bleek dat er ook veel Joden in Twente woonden,

kwamen er lagere scholen in Almelo en Enschede. In Enschede kwam ook een MULO-school en een Joods Lyceum. Aan dat Joods Lyceum werd mijn vader leraar geschiedenis. Het hele lyceum had maar 35 leerlingen, waarbij ik in mijn eentje de 6de klas vormde (zie Afb. 5) Het was heel gezellig, maar het niveau van de lessen stelde niet zo veel voor.

In '41 mochten Joden allerlei dingen niet meer, o.a. niet naar de bioscoop, wat ik erg vervelend vond.

Mijn vader (LT sr.) geeft in de tuin geschiedenisles aan gymnasium 5 van het Joods Lyceum

We mochten verder ook niet uitgaan, maar dat was het ergste niet. In '42 werd het veel ernstiger. Toen mochten we de stad niet meer uit, mochten niet met het openbaar vervoer en moesten binnenblijven na 8 uur 's avonds. Op een gegeven moment werd het echt ernstig, toen de ster kwam.

Dat was op 3 mei 1942. Die ster kostte per stuk 3 cent en je moest ook nog een textielpunt inleveren, want textiel was op de bon.

Er was namelijk distributie ingesteld, omdat er van alles te weinig was. Die ster (geel met de tekst JOOD in grote zwarte pseudo - hebreeuwse letters) moest je zichtbaar op je linker borst dragen. Er waren Joden, die daar dan een boekentas voor hielden.

Omdat wij zelf onze radio al hadden moeten inleveren, ging ik in de eerste week, dat het dragen van de ster verplicht was, bij de burens een paar keer naar Radio Oranje luisteren. Ik was erg teleurgesteld, dat er vanuit de regering in Londen totaal niet over de ster gesproken werd. Deze vorm van discriminatie en vernedering van het joodse deel van het Nederlandse volk was kennelijk niet belangrijk genoeg om te vermelden. In die tijd hadden dus heel veel Joden geen baan meer.

Alle joodse nieuwsbladen werden verboden en alle Joden moesten van de Joodse Raad verplicht abonnee worden van het Joodsche Weekblad.

Daarin kwam in juli '42, iets in te staan voor de Joden, die geen werk meer hadden. Dat was een heel raar Nederlands woord: 'werkverruiming'. Dat woord bestaat niet eens in het Nederlands. Dit was een verhuullend woord voor een vertrek naar kamp Westerbork.

Het begrip 'werkverruiming' trof ons eerst nog niet. Mijn vader had immers een baan. Maar in de provincie werden joodse mannen tussen 18 en 60 jaar wel gekeurd voor zogenaamde 'werkkampen'. Wij moesten ons ook laten keuren, mijn vader en ik.

Mijn vader werd afgekeurd. Mijn vader had veel niet-joodse vrienden o.a. onder artsen. Een van die artsen heeft hem gecoacht: Hij moest in de nacht on-

voldoende gekleed in de tuin gaan zitten, om zo met nog een paar aanwijzingen astma te simuleren. Zo was hij helemaal voorbereid, zodat de keuringsarts hem volgens alle regels kon afkeuren op zware astma. Hij had niets, maar hij vertoonde er alle verschijnselen van. Toen was hij, voorlopig althans, gered.

Daarna was ik het die het meeste gevaar liep om opgepakt te worden. Ik werd op 8 oktober 1942 18 jaar en had eigenlijk eindexamen zullen doen. Ik vormde dus de hele 6e klas, maar voor mij alleen organiseerden men geen eindexamen. Dat kon ook helemaal niet; er waren gewoon niet voldoende deskundige examinatoren en gecommiteerden. Ze hadden er ook geen zin in, in Enschede, voor één persoon. Dat zou later wel komen, na de oorlog.

Dus ik had geen baan en was in feite werkloos. Dat betekende, dat ik elk ogenblik kon worden opgepakt of aangeschreven dat ik naar Westerbork moest. Daardoor moest niet alleen ik, maar moesten ook mijn vader en moeder onderduiken.

De dag na mijn 18e verjaardag, op 9 oktober '42 weggebracht door

mijn vader. We mochten niet met het openbaar vervoer, alleen als we naar de school in Enschede gingen. Mijn vader heeft mij daarom lopend langs allerlei achterwegen weggebracht naar Almelo (13 km).

Daar heb ik onderweg in het bos mijn ster afgedaan en afscheid genomen van mijn vader. Dat was van beide zijden heel emotioneel; wij wisten niet wanneer en of wij elkaar weer zouden zien.

Toen begon mijn illegaliteit.

BEWIJS VAN AANMELDING,
als bedoeld in artikel 9, eerste lid, van de Verordening No. 6/1941 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied, betreffende den aanmeldingsplicht van personen van geheel of gedeeltelijk joodschen bloede.

*
De ondergetekende, ambtenaar voor de aanmelding, verklaart dat de aankeerzijde aangeduide persoon, opgenomen in het Bevolkingsregister dezer gemeente, heeft voldaan aan de verplichting tot aanmelding volgens de bovengenoemde Verordening.

Afgegeven op 17 MAART 1941
in Gemeente HENGELO (O)
De Burgemeester, *[Handwritten Signature]*

NR. 318

Voor- en Achternaam: Turksma--
Leo--

Geboortedatum: 8 October 1924
Geboorteplaats: Hengelo O
land: _____

Laatste woonplaats in het Groot-Duitsche Rijk of in het Gouvernement-Generaal van het bezette Poolische gebied: _____

Nationaliteit: Ned
Vroegere nationaliteit: _____

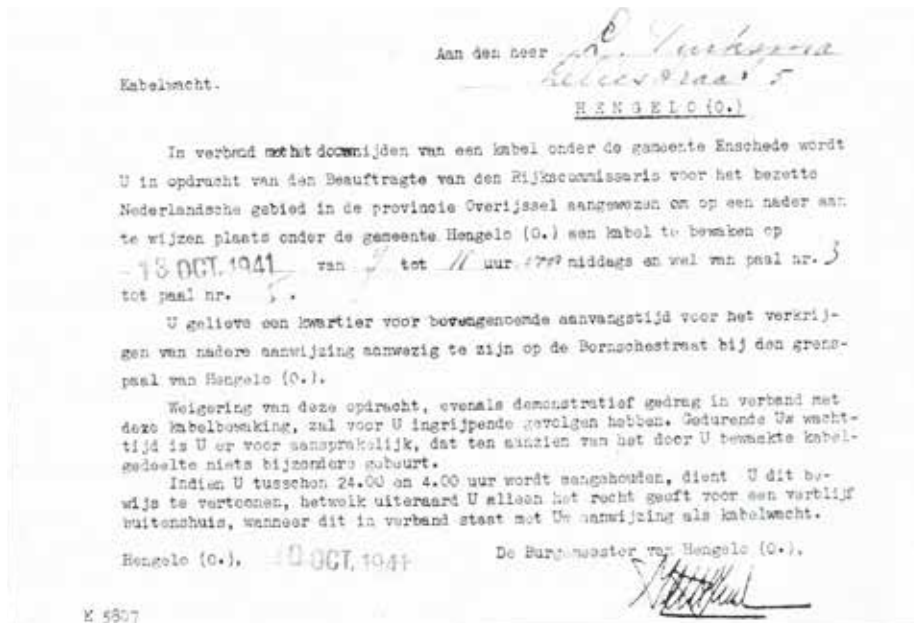
Kerkelijke gezindte: geen
Breed- of staatsloosheid: zonder

Cultuurvolk: _____
militair: _____
Gesch. Overl. op: _____

Aantal joodische grootouders in den zin van art. 2 der Verordening: vier

Voor- en achterkant van Bewijs van Aanmelding met vermelding van het aantal joodse grootouders (Ariër-verklaring).

Linker foto onze woning in 1930, Leliestraat 5 Hengelo
(Ov): LT aan het hek en mijn ouders in het raam.

Oproep voor LT sr als kabelwacht. NB dreigende tekst. (1942)

LT als onderduiker in de tuin van mevr. Eggink, (school)arts aan de Boslaan te Emmen, nov. 1942. Foto naar mij opgestuurd door mijn moeder ter geruststelling.

Reisvergunning, die mijn vader nodig had als leraar aan het Joods Lyceum te Enschede.

b) Aparte onderduik, okt 1942 – jan 1943

Ik liep naar het station Almelo en kocht een kaartje naar Emmen. De trein bracht mij er heen. Ik had een adres vlakbij het station, waar ik zijn moest. Het was al vrij donker. Ik belde aan; het bleek een vrouwlijke-(school)arts, mevr Eggink, die open deed. De volgende ochtend bracht zij mij naar een boerderij bij een klooster, eigenlijk een zusterhuis, in een dun bevolkte streek, het Amsterdam-scheveld (tegenwoordig Weiteveen), ten noorden van Schoonebeek.

De arts introduceerde mij als Berend Antonides, zo heette ik in mijn vals persoonsbewijs, die even bij zijn oom en tante in Groningen weg moest.

Omdat zij als arts nog wel wat benzine kreeg, kon ze mij met de auto naar het station van Emmen brengen. Ik moest een lange reis maken,

via Groningen (overstappen) naar Leeuwarden (weer overstappen) en toen naar Akkrum, van waar ik naar een boer in Terkaple ben gebracht. Ik weet van die hele reis niets meer af. Er moeten allerlei mensen bij betrokken zijn geweest, maar dat weet ik niet meer.

Opeens zat ik iets ten zuiden van Akkrum, begin januari '43, in het dorpje Terkaple, weer op een boerderij. Mij was gezegd, dat het maar voor korte tijd zou zijn. Ik verveelde mij daar nogal. Ik zag voor het eerst een stier een koe bespringen. Ik mocht niet naar buiten, omdat er veel Duitse patrouilles voorbij kwamen, op zoek naar daarheen gevluchte studenten.

Op een gegeven moment zei de boer dat hij mij de volgende dag weer naar Akkrum zou brengen. Daar ontmoette ik op het station de heer Bruins, een leraar aardrijkskunde aan de HBS te Sappemeer, die ik al ontmoet had bij zijn schoonzuster, de vrouwelijke arts in Emmen. Hij was toen de eerste, die mij de interesse voor sociologie bijbracht, wat in mijn latere leven een niet onbelangrijke plaats zou innemen. Ik reisde wel met de heer Bruins, maar we deden alsof we elkaar niet kenden. Ik wist eerst niet waar we heen gingen. Maar al gauw kreeg ik het vermoeden, dat mijn ouders ergens in de buurt van de stad Groningen zaten en dat het was om mij met mijn ouders te verenigen.

Een paar dagen, nadat ik was weggebracht door mijn vader, had het verzet mijn moeder opgehaald

om onder te duiken. Zij had het erg moeilijk met de onzekere situatie. Ze wist ook niet wat er met haar eigen familie gebeurde door het ontbreken

van communicatie. Daardoor werd ze overmand door emoties en vermaerde ze zienderogen. Hoe ze haar weggebracht hebben weet ik niet. Zij kwam bij een familie in Haren bij Groningen terecht. Een paar dagen later meldde mijn vader zich formeel af bij het Joods Lyceum in Enschede. Toen dook ook mijn vader onder. Hoe dat gegaan is weet ik ook niet. Hij kwam rechtstreeks bij opa en oma Veldhuis in Hoogezand terecht.

Geert en Koos Veldhuis-Geertsema (1948)

Hoe het kwam dat mijn moeder ook bij opa en oma Veldhuis terecht kwam, ben ik nooit te weten gekomen. Het zou kunnen, dat opa Veldhuis een paar dagen later opgebeld is door die mensen uit Haren, omdat mijn moeder ten einde raad was en de hele dag liep te huilen. Ze wisten er gewoon geen raad mee. Haar luidruchtigheid was op dat moment te gevaarlijk. Opa en oma Veldhuis besloten toen ook mijn moeder op te nemen. Ze hadden bij haar komst drie zonen in de puberteit en als gezin namen ze hiermee een enorm risico. Niemand zou hen iets verweten hebben als ze het niet gedaan hadden, maar ze deden het wel!

Toen ze bij mijn vader was, ging het beter met mijn moeder, tot het na een paar maanden weer mis ging. Ze hadden geloof ik één keer wel een illegaal verstuurd niets zeggend briefje van mij ontvangen, maar ze wisten er eigenlijk niks van hoe het werkelijk met mij ging. Achteraf bleken ze toch erg blij met dit briefje geweest te zijn. Toen zeiden de Veldhuizen, dat ze dan die jongen ook namen. Dat was nog een veel groter risico. Ze zaten al met Freerk, de oudste

zoon, die voor de ‘Arbeitseinsatz’ was opgeroepen en daaraan, zoals zeer velen, geen gehoor wilde geven. Ik was in de puberteit en ze wisten helemaal niks van mij af. Misschien wilde ik wel elke avond naar het café, naar buiten dus, of was ik een veel te lastige puber. Desondanks zeiden ze, dat ze dan mij ook wilden opnemen. Ondanks het toegenomen risico, deden ze het toch weer!

Toen ben ik door de heer Bruins naar het station van Hoogezand gebracht. Daar schrok ik erg, want hij droeg mij over aan een politieagent in uniform. Die stelde mij direct gerust door te zeggen, dat hij bij het verzet hoorde. Hij bracht mij naar de familie Veldhuis. Bij aankomst bleef opa Veldhuis maar met die agent spreken over allerlei, terwijl ik daar stond te wachten. Op een gegeven moment ontdekte opa Veldhuis mij en zei tegen mij: “Ga maar naar boven, jongen”. Ik klom de trap op en kwam op een overloop, waar aan de andere kant een deur open ging. Daar stond mijn vader! Wat volgde was een zeer emotioneel weerzien met mijn ouders. Zo zaten we dus met ons drieën bij elkaar, ondergedoken op één adres, en dat was een hoogst uitzonderlijke situatie.

De bekende /beruchte Extra Editie van het Joodsche Weekblad. (NB dreigende taal)

II In Hoogezand.

a) Ons dagelijks leven

Wij kwamen in het gezin van Geert Veldhuis (1899) en zijn vrouw Koos Veldhuis-Geertsema (1901)

Huis aan de Brugstraat

Zij hadden drie zoons Freerk (1924), Gerrit (1927) en Jaap (1930). Meestal was ook de moeder van Geert aanwezig, Jantje Veldhuis-Dijk (1881), die een paar huisjes verderop woonde aan de Brugstraat. Opa Veldhuis kwam uit een landarbeidersgezin. Hij had kunnen studeren in Duitsland aan de Technische Hochschule Bingen, doordat waarschijnlijk welgestelde gereformeerde boeren daarvoor geld ter beschikking hadden gesteld. Hij had zich enorm opgewerkt, namelijk tot bedrijfsleider van strokartonfabriek Beukema in Hoogezand.

Hier wil ik vertellen hoe de onderduik bij hen verliep. Eerst wil ik nu een beschrijving geven van het huis aan de Brugstraat, die in 1945 Meint Veningastraat genoemd werd. Het was een oud huis van rond 1880, dat stond aan de voorkant van de strokartonfabriek van Beukema. Opa Veldhuis had blijkbaar ook bouwkundig inzicht, want dat huis aan de Brugstraat was in de

jaren '30 flink verbouwd. Of hij het zelf gedaan heeft of dat hij mensen uit de fabriek het heeft laten doen, weet ik niet. Omdat het dak van het huis aan alle kanten schuin liep, waren er op de bovenverdieping delen afgetimmerd met rechte zogenaamde knieschotten, waarachter ruimte ontstond om dingen op te bergen. Sommige van die schotten konden open en andere niet. Wij hadden zo'n schot in de kamer, waar achter we konden schuilen. Het was voor onderduikers essentieel om een vluchtplek te hebben, als er plotseling gevaar dreigde, een noodplek waar je niet kon blijven, maar wel een paar uren of desnoods een dag. Eerst had ik nog op een ander kamertje geslapen, die formeel van Jaap was, de jongste zoon. Dat werd echter een beetje te gevaarlijk, omdat het dan toch te ver was om snel achter dat schot te komen. Later sliep ik zelfs achter dat schot.

Wij hadden een achterkamer, een vrij grote kamer, 4 bij 4,5 m ongeveer, aan de zuidkant van het huis, met uitzicht op de fabriek.

Huis met achterkant zicht op de fabriek

Er stond een tweepersoonsbed, een fauteuil en een tafel met drie stoelen. Daar hadden we wel de ruimte en daar was ook dat schot. Als er een inval was, mochten ze niet merken dat we achter dat schot zaten. Het kon ook van binnen dichtgemaakt worden. Maar er was één ding: dat schot was nogal zwaar en had een

streep op het linoleum gezet, een kromme streep. Als we erachter moesten, kwam oma Veldhuis meteen om er een naaimandje overheen te zetten. Dat is elke keer gebeurd, als we achter het schot moesten. Meestal stond dat schot gewoon open, omdat ik daar mijn spullen had.

Vaak kwamen er mensen aan de deur vragen naar woonruimte, omdat het een vrij groot huis was en er een gebrek aan woonruimte was. Dan kwamen ze soms boven kijken en moesten wij wegwezen achter dat schot. Opa Veldhuis wist met behulp van zijn relaties altijd wel deze mensen te weren. Voor de veiligheid was er boven de deur een klein lampje – ongetwijfeld door Freerk aangebracht – dat brandde als er beneden bezoek was. Wij zaten namelijk boven de woonkamer. De Veldhuizen waren ook maar mensen en die vergaten het lampje wel eens uit te doen als het bezoek al weg was. Dan moesten we blijven zitten. Er mocht boven niet gelopen worden als er bezoek beneden was. Meestal liepen we op viltzolen, die ten zeerste onze platvoeten bevorderden, maar die verder geen lawaai maakten.

Naast ons was een badkamer en daar was ook de wc. Deze ruimte is ook gebruikt om onder een plank naast de toiletpot geheime, illegale papieren te verbergen. We liepen, ik vooral, boven ook wel rond, maar ik ben in 2,5 jaar niet beneden geweest.

Gek toch, om in een huis te wonen, waar je alleen boven verblijft. De trap af, dat was een ander land. De mensen mochten natuurlijk niet weten dat we daar zaten. Daar waren de Veldhuizen heel precies in. Bijvoorbeeld enkele familieleden van oma Veldhuis, die waren wel goed, maar werden toch te loslippig geacht. Dat was knap lastig, want een zwager van haar was de koster van de kerk.

Die kwam nog wel eens aan, maar mocht niets weten. Veel mensen waren toch een beetje sensatiezoekers, die geheime dingen aan elkaar doorvertelden. Die mensen waren veel gevaarlijker dan de NSB-ers. Oma Koos Veldhuis was in elk geval geen prater.

Ook die jongens, op hun jonge leeftijd, moesten hun mond houden tegenover hun vrienden. Ik moet dan vooral aan Jaap denken; hij was nog maar 12 en aan het einde van de oorlog was hij 15 jaar. Toen we daar kwamen zat Jaap in de hoogste klas van de lagere school. Mijn vader heeft hem nog bijles gegeven voor zijn toelatingsexamen voor de HBS. Op de jongens in de puberteit rustte een heel zware taak. Ze hadden vrienden, die ze wel konden meenemen naar huis, maar niet meenemen naar hun kamer boven. Dat moesten ze steeds weer aannemelijk maken. Ze moesten over een hele hoop dingen zwijgen.

Een aantal mensen wist wel, dat we daar zaten: de dominee, de dokter en het hoofd van de school wisten het, die waren bevriend met opa Veldhuis. Ook de moeder van opa Veldhuis was op de hoogte. Zij was drie jaar ouder dan mijn vader. Zij konden heel goed met elkaar opschieten. Ze waren beiden nogal godsdienstig geïnteresseerd. Er was ook een werkster, juffrouw Buining, die mee in het geheim betrokken was.

Er was geen centrale verwarming in het huis. Dus 's winters was het koud, maar daarvoor hadden wij op onze kamer een elektrisch kachelkje met drie staven, dat was voor de oorlog het grootste type van Philips. Daardoor kregen we ook meer 'bezoek'. Er werd nogal eens aan de deur gekrabbeld. Dat was dan het hondje Bobbie. Die hield erg veel van ons, maar kwam toch voornamelijk om voor dat warme kachelkje te liggen. Die verklapte niks.

Verder kwam de broer van oma Jantje, dus een oom van opa Veldhuis, oom Jan Dijk, soms langs,

met zijn vrouw tante Wopke uit Siddeburen en ook hun dochter, die ik na de oorlog ook wel heb ontmoet. Zij was een paar jaar ouder dan ik. Zij waren ook op de hoogte en kwamen wel, maar niet veel. Die oom Jan was wel belangrijk, want Freerk moest eigenlijk naar Duitsland voor de 'Arbeitseinsatz'. Meestal zat hij bij oom Jan op de boerderij, maar hij is ook in het huis zelf ondergedoken geweest.

Dat is misschien wel een goede gelegenheid om toch ook de aandacht te vestigen op de hoeveelheid maaltijden, die er per dag moesten zijn en hoeveel voedselbonnen dit vergde.

Die geheimhoudingsplicht kwam erg onder druk te staan toen Gerrit in '43 na een zwaar ongeluk in coma in het ziekenhuis in Groningen was opgenomen. In '43 zat Gerrit op catechisatie in een bijgebouw van de Gereformeerde Kerk in Sappemeer. Door een storm is toen de schoorsteen door het dak naar beneden gekomen. De jongen naast hem was op slag dood en Gerrit zwaar gewond. Hij heeft daar een gehandicapte hand aan over gehouden. Door het coma lag hij een tijd te ijlen en we waren allemaal erg bang, dat hij het woord Jood of onderduikers zou noemen, maar dat heeft hij niet gedaan. Hij had het over meneer en mevrouw, zo noemde hij mijn ouders en hij noemde mijn naam ook wel, maar dat zei niemand iets, dat kon ook een vriendje van school zijn.

We zaten dus in een ruime kamer. Wat deden wij? Vooral veel lezen. Daar hielden we van. Daarvoor hoefden we niet naar buiten. Als men iedereen optelt, oma Jantje, juffrouw Buining, wij drieën, en dan nog een vijfkoppig gezin, dan waren we met ons tien. Wij hadden in elk geval bij de openbare leeszaal van Hoogezand zeven abonnementen. Gerrit en ook Jaap gingen daarnaar toe en leenden de boeken. Veel joodse onderduikers waren niet gewend binnen te zitten. Ze waren gewend buiten contacten te maken. Gingen ze dan toch de straat op, werden ze gepakt.

Maar wij waren anders, wij lazen toch altijd al veel. Dus dat deden we hier ook. Mijn vader las veel over geschiedenis. Ik had mijzelf in '42 Italiaans geleerd. Ik was een talent. Dan gingen die jongens, ik denk vooral Gerrit, maar misschien later ook Jaap, naar Groningen bij de openbare leeszaal Italiaanse boeken en ook Scandinavische boeken halen. Naast het Italiaans had ik namelijk ook Zweeds geleerd, maar in de bibliotheek wisten ze het niet precies. Dan kwamen de jongens terug met Deense boeken, waardoor ik ook wat Deens geleerd heb. Ik las met name erg veel Latijn. Zo heb ik heel Horatius gelezen bijvoorbeeld. Dat deed ik als voorbereiding op de studie Oude Talen, die ik wilde gaan volgen. Zestig jaar later heb ik zelf over Horatius gepubliceerd ('Spreek').

Mijn moeder was er ook geknipt voor om binnen te blijven, in de meest letterlijke zin. Mijn moeder had lang thuis gewoond. Ze kwam uit het dorp Visvliet (Westerkwartier, provincie Groningen). Daar leerden de meisjes niet verder dan de lagere school in 1900. Maar in al hun armoede had het gezin toch een naaimachine aangeschaft, waarmee mijn moeder erg handig was. Ze heeft later dan ook naai- en kniplessen gegeven. Dat heb ik zelf toevallig in een onderzoek bij het Nationaal Archief ontdekt: in advertenties in het Nieuwsblad van het Noorden bedankten vrouwen, zelfs uit andere plaatsen, haar voor haar lessen. Kortom ze naaide zelf heel veel. En nu kwam ze daar bij Groningers, bij gereformeerde mensen, de familie Veldhuis, die al vanaf 1924 alles bewaard hadden aan textiel. Dat was maar goed ook, want er werd maar heel weinig textiel gedistribueerd. Veel textielabrieken werden namelijk gedwongen Duitse uniformen te maken. Eén winterjas en dan was je door al je distributiepunten van een jaar heen. Dat kon natuurlijk niet, want opa Veldhuis moest er netjes uit blijven zien. Hij was lid van de kerkenraad en moest dan 's zondags heel formeel in jacquet naar de kerk. Ook voor de

opgroeïende jongens moest van alles gemaakt en vermaakt worden. Mijn moeder had voortdurend werk! Later ook met gekke kleinigheden. Er was bijvoorbeeld op een gegeven moment in de winkels geen zeep meer. Dus moesten ook de kleine stukjes zeep helemaal opgemaakt worden. Mijn moeder naaide ze dan in een stukje van een kapot laken. Zo konden ze helemaal opgebruikt worden. Dat werd veel gedaan in oorlogstijd. Dus mijn moeder had genoeg te doen.

In '42 hadden we als Joden al onze fietsen moeten inleveren en ook onze radio's, zodat we niet naar Engelse zenders konden luisteren, waarop ook Nederlandstalige programma's te beluisteren waren. Maar in '43 moest iedereen zijn radio inleveren. Een aantal mensen had twee radio's. Vaak een oude Philips en een nieuwe radio. Er kwamen in de jaren '30 veel mooie, nieuwe types op de markt. Ik was een soort 'deskundige', want als klein jongetje spaarde ik al folders van die radio's. In Hengelo draaide ik altijd aan de knoppen van onze radio voor al die talen.

Bij de familie Veldhuis stond eerst een nieuwe radio beneden. Later stond deze op de slaapkamer van opa en oma Veldhuis en daar draaide ik dan aan de knoppen. Op een gegeven moment had ik een illegale zender uit Polen te pakken. Niet in het Pools, maar in het Jiddisch. Dat spraken de Joden daar, een ouderwets soort Duits met Slavische woorden erbij, maar ik kon het verstaan en mijn vader kon het ook verstaan! Daar hoorden we van de Polen over de gaskamers. Toen trok mijn vader helemaal wit weg, want hij dacht aan zijn familie, van wie hij uiteindelijk 2 broers en 3 zusters is verloren. Tegen mij zei hij, dat ik dat niet aan moeder mocht vertellen. Die had daar absoluut niet tegen gekund. Wij wisten dus al vóór mei '43 van de gaskamers. Ik denk dat heel weinig mensen in Nederland dat toen al wisten, zelfs de illegaliteit niet.

De radio's moesten worden ingeleverd, met naam en adres.

Opa Veldhuis, natuurwetenschappelijk kundig, liet z'n vrienden en zichzelf dat invullen met inkt, die na twee dagen vanzelf wegtrok. Dan stond er geen naam en adres meer bij, terwijl ze keurig op naam waren ingeleverd. Hij leverde natuurlijk het oude toestel in en hield het nieuwe. Het nieuwe kwam bij mij achter het luik in onze kamer. Bezit van een radio was toen helemaal illegaal.

Tegelijkertijd vroeg hij mij of ik nieuwsberichten wou maken. Ik weet niet meer hoe vaak, ik denk niet elke dag, maar misschien twee keer in de week. Op heel dun papier kon ik dan vijf doorslagen maken met een typemachine en carbonpapier, de zesde was niet meer leesbaar. Die berichten werden verspreid door aan de mensen te vragen die deze berichten kregen, of ze die weer aan vertrouwde burens wilden doorgeven. Immers de gewone pers was er niet, alleen de 'officiële' Duitsgezinde pers.

De BBC (British Broadcasting Corporation) gaf achter elkaar nieuwsberichten in wel 20 Europese talen met precies dezelfde tekst. Dan kende ik die berichten bijna uit mijn hoofd. Die vormden de basis van mijn berichten aan opa Veldhuis. Daarnaast leverde ik via opa Veldhuis aan dezelfde jongen uit Zuidbroek, die ook voor de vervalste paspoorten had gezorgd, ik denk ongeveer eens per maand, militaire overzichten, die in de regio verspreid werden.

Daarnaast luisterde ik gewoon naar de Engelse radio. Daar was elke zaterdagavond een hoorspel te beluisteren. Daarvan heb ik ongelofelijk veel Engels geleerd. Met de bevrijding kon ik daarom meteen met Engelse soldaten praten. Verder had ik van de radio onderhand ook al zoveel Italiaans geleerd, dat ik Mussolini kon verstaan, toen die een rede hield voor de Duitse radio. Zijn speech was natuurlijk onzin, maar ik kon hem taalkundig helemaal volgen. Dat vond ik heel plezierig, een bijkomend ding, het voordeel van het nadeel, volgens Johan Cruijff.

Ik had meer voordelen van het nadeel. In Arnhem, waar ik later nog 26 jaar gewoond heb, werd ik door een arts ergens naar toe gestuurd waar ze onderzoek deden naar zogenaamde 'sportlongen'. Als er één ding was, dat ik niet gedaan had, dan was het sport. Maar ik had 'sportlongen'. Ik denk, dat het kwam, omdat ik elke ochtend bij het open het raam van onze kamer achter de vitrage kamergymnastiek deed. Mijn ouders niet, maar ik wel. Misschien heeft dat er ook iets aan bijgedragen. Mogelijk was ook dat weer iets positiefs van iets negatiefs.

Verder lasen mijn vader en ik ook erg veel over theologie. Als notabele kocht opa Veldhuis alle gereformeerde uitgaven, die verschenen. Er kwamen bijvoorbeeld vijf delen uit van een christelijke encyclopedie, waar wij veel uit lasen.

De voornaamste kwestie in die tijd was de Afscheiding, een afsplitsing van de Vrijgemaakt Gereformeerde Kerk van de Synodaal Gerformeerde Kerk midden 1944 onder leiding van ds Schilder op basis van het zogenaamde artikel 31. Dat was zeer ingrijpend. Opa Veldhuis kreeg daardoor een kwestie met z'n beste vriend, die 'vrijgemaakt' werd. Opa Veldhuis had er geen zin in al zijn brochures te lezen. Dus werd mijn vader gevraagd om dat te doen en ze te verklaren. Ik las daar ook wel in en pikte zo ook wel het een en ander op. Mijn vader deed dat echter serieus en verklaarde die brochures dan aan opa Veldhuis. Uiteindelijk waren de kerkkeuzes toen allang gemaakt.

Aan de radio besteedde ik veel aandacht en tijd. Met een koptelefoon natuurlijk. Mijn vader luisterde vaak mee naar de Nederlandse uitzending. Er waren uitzendingen van de BBC aan de ene kant en uitzendingen van de Nederlandse regering, Radio Oranje, aan de andere kant, die nogal konden verschillen in berichtgeving: Radio Oranje had meer nationale berichten, codes voor het verzet en toespraken van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina

Mijn vader sliep 's middags even in zijn fauteuil en mijn moeder sliep in bed. Ik ging gewoon door met mijn werk. Om 16.00 uur gingen we dan samen bridgen. We hadden daar kleine patiencekaarten voor. We deden dat tot 18.00 uur tot oma Veldhuis de maaltijden boven bracht. Mijn ouders zaten daar op die bovenkamer bij de familie Veldhuis in Hoogezand van oktober '42 tot 13 april '45 en ik zat daar vanaf 2e helft januari '43 tot ook 13 april '45. Onder elkaar bestond er bij ons best wel wat wrijving, omdat we zo dicht op elkaar zaten. Maar uiteindelijk viel dat ook allemaal wel weer mee.

Onze kamer had twee ramen, waarvoor vitrage zat. Gevaar om gezien te worden en dus van verraad was er altijd, maar je kon die ramen niet goed van beneden zien en het dak liep er ook nog eens schuin overheen. Waar men bang voor was, was niet verraad door NSB'ers. Aan de overkant van de sloot, waar het huis aan de oostkant aan lag, zat bijvoorbeeld een NSB-boer, met wie ze nooit last gehad hebben. Ze waren juist bang voor verraad door gereformeerden, die beweerden - ook na de oorlog - dat ze ons gezien hadden. Dat waren sensatiezoekers, en sensatiezoekers waren erg gevaarlijk. Voor het aanbrenge van een jood kreeg je zeven en een halve gulden. Dat was niet weinig, iets van tussen de 100 en 200 euro, als je naar de koopkracht van vandaag kijkt. Kletsen was één van de grootste gevaren voor verraad.

Opa Veldhuis hield zich bezig met allerlei geheime zaken, die niet direct met ons te maken hadden: verzetsacties als spoorwegsabotage of betrokken zijn bij zwarte handel. De verzetsmensen waren in Hoogezand over het algemeen niet bewapend. Toch moesten er ook voor de onderduikers (voedsel- en kleding-) bonnen komen. Je kreeg je goederen niet alleen met geld. Er waren sowieso weinig goederen, omdat de Duitsers het meeste inpikten. Dus waren de meeste eerste levensbehoeften 'op

de bon'. Die bonnen werden voor een bepaalde tijd geldig verklaard. Dat stond meestal in de krant en die moesten dan op het distributiekantoor gehaald worden. Als je bij een winkel kwam betaalde je, maar je moest ook bonnen geven.

Voor onderduikers kon dat niet, want die bestonden officieel niet. Het verzet moest daarom die distributiekantoren overvallen, hoewel dat zeer zwaar werd bestraft. Meestal ging dat in kleinere plaatsen in overleg met het verzet. Want men kende elkaar allemaal, de overvallers en de beheerders. Men liet dan zo'n beheerder meteen onderduiken, daar werd van tevoren al voor gezorgd. Beheerder en bonnen waren dan beiden niet meer te vinden.

In Hoogezand is dat gruwelijk misgegaan. De distributiekantoorhouder, die zijn taak als beheerder serieus nam en niet wilde meewerken, werd gewaarschuwd, dat er geschoten zou worden. Hij heeft het met de dood moeten bekopen. De overvallers zijn, geloof ik, niet gepakt, maar er zijn wel een paar gijzelaars voor doodgeschoten.

Het viel natuurlijk wel op als je meer bonnen inleverde dan je eigenlijk nodig had of als je zeven abonnementen bij de leeszaal had. De Duitsers controleerden dat niet. In principe was het gros van de mensen gewoon 'goed'; die keken gewoon de andere kant op. Of men haalde met die 'extra' bonnen de spullen bij andere winkels. Dat weet ik niet precies. We hadden uit Hengelo het een en ander meegenomen. Daarvan is een deel verloren gegaan. Ik had een aantal boeken, waaronder een paar mooie nieuwe woordenboeken Grieks en Latijn. Deze zijn waarschijnlijk in een koffer door het verzet gewoon met de spoorwegen naar opa Veldhuis opgestuurd. Daar zat ook nieuw ondergoed van mij in. In die tijd was er echter een kofferdief op het station van Groningen. Die koffer is nooit teruggekomen, maar opa Veldhuis heeft er wel een vergoeding voor weten te krijgen.

Soms moesten Joden flink in de buidel tasten. Ik heb ook wel Joden gekend, die bij half Joodse families ondergedoken zaten, en daar dan gratis zaten. Maar als dat niet het geval was, dan moest je ervoor betalen. Ik heb dat ook altijd normaal gevonden. Het is natuurlijk wel zo, dat het joodse proletariaat uit Amsterdam financieel minder goed door de oorlog is gekomen dan de meer welgestelden. Dat geld werd allemaal cash betaald.

Ook werd er wel eens met die bedragen geknoeid, waardoor onderduikers veel te veel moesten betalen. Als het geld dan op was, werden ze er gewoon uitgezet. Na de oorlog zijn deze onderduikadressen daarvoor wel veroordeeld. Mijn vader had zijn geld cash meegenomen. Ik kreeg het ook zo in de hand mee naar mijn eerste onderduikadres, 300 gulden. Ik weet nog, dat toen ik terugkwam van het katholieke klooster in het Amsterdamscheveld, er best veel geld over was: een hele stapel van een soort bankbiljetten van 1 en 2,5 gulden, die muntbiljetten heetten. Mijn moeder had eveneens geld meegekregen en ook mijn vader moest natuurlijk betalen voor het onderduiken.

Het verblijf op ons onderduikadres kostte zo'n 25 gulden per maand per persoon. Dat was een nette som, daar werden opa en oma Veldhuis niet rijk van. Maar op een gegeven moment was dat wel op toen we daar een tijdje zaten. Toen heeft mijn vader, onder z'n eigen naam, een brief geschreven naar een vrouwelijke fabrikant in Almelo, die hij kende: dat hij vastliep met het geld, maar het na de oorlog meteen zou terugbetalen, als hij het overleefde. Opa Veldhuis is met die dichtgelakte brief naar Almelo toegegaan en heeft meteen veel geld van die fabrikante gekregen. Na de oorlog is

mijn vader teruggegaan naar Almelo om dat geld direct terug te geven. Zij heeft het uitdrukkelijk niet willen aannemen. Dat was principieel gemotiveerd en zeer prijzenswaardig. De joodse bankrekeningen waren in '42 allemaal afgesloten. De Duitsers hadden onder naam van de joodse bank, Lippmann, Rosenthal & Co, verordonneerd dat de Joden al hun geld moesten inleveren. Een zogenaamd Joodse bank, maar die werd helemaal beheerd door de Duitsers. Mijn vader had inderdaad geen inkomsten meer en toen hij half oktober '42 wegging bij de school waar hij werkte, kreeg hij nog precies een half maandsalaris mee, geen cent meer. Daar was de school heel precies in.

Opa Geert en oma Koos met hun eerste kleinkind Geert van Gerrit (1953)

De drie zoons Freerk, Jaap en Gerrit (staand v.l.n.r.) met opa Geert en oma Koos en verloofde van Gerrit, Heepke (1949).

Overoma Jantje Veldhuis-Dijk te Siddeburen met Agnes, oudste dochter van LT (1957).

b) Wat er gebeurde en ons overkwam

In mei '43 ging het opeens enorm mis. Volkomen onverwacht. We waren wel getraind met het gebruik van de geheime ruimte achter het luik, maar tot dan toe was er eigenlijk niks gebeurd. En toen kwamen plotseling aan de andere kant van het huis dan waar wij zaten, waar de ingang van de fabriek was, twee Duitse vrachtauto's het terrein oprijden. De Duitsers waren daarnaar toe gekomen onder leiding van een NSB-politieagent, die een geschikte plek wist. De fabriek was direct achter het huis.

We moesten meteen achter het luik. Of beter gezegd, we gingen uit onszelf direct achter het luik. Ik denk dat we aan het brood eten waren 's ochtends, in elk geval stond de broodmaaltijd op tafel. Ik pakte de punten op van het tafellaken met alles erin en nam die ook mee achter het luik. Er is wel een botervlootje of iets dergelijks gesneuveld, maar dat vond oma Veldhuis niet erg. Wij waren doodsbenuwd. We hoorden alle Duitse bevelen. Dat konden we horen, omdat de schuilplaats zich in het overstekende deel van het dak bevond.

Er sprong een aantal Duitse soldaten van die vrachtwagens. Een deel van hen, volgens opa Veldhuis,

dekten de zijkanten van het terrein. Er kwamen ook vijf Nederlanders uit, die leiders waren geweest van de stakingen. Er waren in april/mei '43 stakingen geweest tegen de Duitsers, begonnen in Twente, maar ook in het noorden van het land, in Friesland en Groningen. De vijf stakingsleiders werden gefusilleerd. We hoorden de orders, geweervuur en nog enkele pistoolschoten. Standrechtelijke executies. Binnen het uur was de hele zaak voorbij en waren ze allemaal vertrokken.

Daarbij kreeg Freerk een soort aanval. Hij maakte ontzettend veel lawaai. Het had iets van 'vallende ziekte', hij ging geweldig schreeuwen. Er mocht natuurlijk helemaal geen aandacht getrokken worden. Opa Veldhuis heeft hem stil gekregen of tegen de grond geslagen, ik weet niet precies wat er gebeurd is.

Toen was alles heel snel afgelopen in de loop van de ochtend. We waren er allemaal kapot van. Ik heb toen voor het eerst gezien dat mijn vader ook bang kon zijn. We wisten helemaal niet wat er gebeurde.

Ze hadden zo het huis kunnen binnenvallen als ze wat hadden gehoord. Het kwam zo onverwacht, we waren er helemaal niet op ingesteld. Het was heel erg beangstigend. Dit zijn gebeurtenissen die je niet gemakkelijk vergeet en je je hele leven bij blijven.

Tegenwoordig wordt deze fusilladeplaats elk jaar op 4 mei bij de Stille Omgang in Hoogezand bezocht als gedenkplaats.

Gedenkplaat op het fabrieksterrein van Beukema en Co, achter het voormalig huis Brugstraat 17 (nu Meint Veningastraat)

Behalve met die radio en die nieuwsberichten, en het ongeluk van Gerrit, gebeurde er verder in '43 niet zo veel bijzonders. Maar in '44, een jaar later, toen ging het weer helemaal mis. Ook heel onverwacht. Opa Veldhuis had een broer, Henk, die de radiodistributie verzorgde. Dat was een luidspreker met een draaiknop voor vier programma's, de zogenaamde Draadomroep. Dit was voor mensen die een gewoon radiotoestel niet konden betalen. Die broer Henk had blijkbaar zeer uitvoerige illegale connecties, ook met gewapende verzetsmensen, zelfs uit Wageningen. In elk geval werd Henk Veldhuis op een ochtend in Slochteren gearresteerd. Via de Sicherheitspolizei en het Scholtenshuis in Groningen werd hij gedeporteerd naar kamp Vught en later verder naar concentratiekamp Neuengamme. Hij was binnen een maand dood.

We hebben toen ontzettend veel respect gekregen voor de oude oma Jantje. Het was haar tweede zoon. Ze heeft geen traan gelaten, ze zei niks, ze zat stil te lezen in haar grootletter Bijbel en hield het vol. Daar ben ik erg van onder de indruk geweest.

Toen het misging met Henk Veldhuis moesten wij weg. Het werd te gevaarlijk, want we wisten niet wat de Duitsers konden weten. Als de ene broer in het verzet zat, dan zat de andere broer daar misschien ook in. We zijn toen eerst naar een deel van de fabriek gebracht, waar volgens opa Veldhuis nooit iemand kwam. Daar lagen allerlei dekens om machines af te dekken. We hebben daar anderhalve dag gezeten. Er werd wat eten gebracht en we moesten maar gewoon op de grond gaan slapen. Dat werd niks.

Daarom werd ik door de heer Beukema, de eigenaar van de fabriek, naar Groningen gebracht.

Ik mocht daarvoor Gerrits fiets lenen. Ik had al twee jaar niet gefietst. Ik haalde die 15 km naar Groningen niet eens in één keer, dus we hebben een paar keer moeten rusten. Ik kwam terecht in een huis van bekenden van de heer Beukema, namelijk in het huis aan het Eemskanaal van wijlen prof. Heijmans, een beroemde hoogleraar in de psychologie. Daar werd ik in de bibliotheek gezet. Nou, dat was voor mij een paradijs! Ik heb een kleine week in die bibliotheek van die hoogleraar gebivakkeerd en heb enorm genoten. Maar de huidige bewoners waren helemaal niet op onderduikers berekend.

Dus werd ik na een week naar een jong christelijk-gereformeerd gezin gebracht aan het Hoendiep, in een rijtjeshuis. Jonge mensen met een baby. Dat was geen aangename tijd. We hadden geen conflicten, maar ze wilden alleen boeken voor me lenen uit een kerkelijke bibliotheek en daar had ik geen behoefte aan. Als ze naar de kerk gingen, moest ik op de baby letten, maar ik had twee linkerhanden. Ik kon dat helemaal niet, een baby verzorgen, maar dat moest elke zondag wel.

Het was Pinksteren '44, geloof ik, Rome was net bevrijd en de landing en de invasie in Normandië waren aanstaande, het was ongeveer in die tijd. Ze hadden pas ook een kwestie meegemaakt met nieuwsberichtjes,

die een vriend van hen rondbracht. Die had nota bene een lijst bij zich gehad met adressen, waar hij die berichten moest brengen. Hij was gepakt, met die lijst en daarna de mensen van die lijst ook. Het was wel dapper van hen om mij in huis te nemen, maar ik voelde me daar helemaal niet veilig.

Ze waren wel heel hulpvaardig. Ik ben een keer vóór 7 uur 's ochtends met de fiets bij de tandarts geweest, omdat ik kiespijn had. Deze tandarts hielp me, zonder namen, zonder geld. Hij repareerde gewoon mijn kies.

Het ergste was dat ik niks te lezen had. Toen vonden ze een boek, dat ze, denk ik, met een verjaardag gekregen hadden, maar dat helemaal niet bij hen paste; ze hadden het ook niet gelezen. Het was een biografie van Henriëtte Roland Holst-van der Schalk, een socialiste. Het boek was van een socialistische uitgeverij. Dat heb ik toen maar een paar keer gelezen.

Uiteindelijk werd ik weer door de heer Beukema opgehaald. Mijn ouders waren in diezelfde tijd bij een arbeidersgezin geweest in Sappemeer, die woonden in een van de huisjes, die vermoedelijk zelfs van opa Veldhuis waren. Zij hadden daar een tijdje ondergedoken gezeten. Bij al dat gevaar nam opa Veldhuis ons toch terug. Dat was bijkans roekeloos.

Toen kwam de 5e Oktober '44. Gerrit werd 17 jaar. Weer reden Duitse auto's de kade op. Deze gingen niet onze kant op, maar verderop de Brugstraat in. Daar was de bakkerij van Meint Veninga, een vriend van opa Veldhuis. Van daaruit werden mijn blaadjes met het radionieuws verspreid. Meint Veninga deed vermoedelijk ook meer verzetswerk. Toen de Duitsers eraan kwamen wilde Meint Veninga vluchten, maar werd direct doodgeschoten. Zo ging dat: als mensen probeerden te vluchten, dan werd er geschoten.

Vervolgens zaten die Duitsers te wachten tot de bakkersknechten, Jan

Sangers en Jan Huitzing, die de blaadjes rondbrachten, terugkwamen. Ze wisten het precies. Toen die jongens werden gearresteerd is opa Veldhuis nog doodsbenauwd geweest. Maar ze gingen niet verder. Ze wisten niks van ons. Ze wisten niet waar die blaadjes vandaan kwamen. Ze hadden dat natuurlijk uit die knechten kunnen ranselen. Klaarblijkelijk moesten ze nog andere dingen doen, want toen hebben ze die jongens maar 'gewoon' doodgeschoten. De Brugstraat is later naar Meint Veninga genoemd en in het Ooster- en Westerpark is een straat naar elk van die jongens vernoemd. Een gedenksteen op de algemene begraafplaats 'De Stille Hof' in Hoogezand herinnert nog aan deze afschuwelijke gebeurtenis.

Gedenksteen op de Algemene Begraafplaats 'De Stille Hof' te Hoogezand voor de verzetsslachtoffers van 5 okt. 1944

Ik heb er ontzettend onder geleden. We konden er niks aan doen, maar ik heb er altijd een schuldgevoel aan overgehouden. We waren zo 'lamgeslagen', dat we daarna niet eens meer ergens anders ondergebracht zijn. We moesten het samen maar zien door te komen. En we kwamen erdoor. Het eten werd wel heel slecht, een heleboel aardappelmeel en pap. Er werden allerlei dingen gemalen die eigenlijk tot vee-voer bestemd waren. Het brood viel helemaal uit elkaar. Maar we hebben nooit honger gehad.

Hier bleef het niet bij. Alle mensen die woonruimte zochten bij opa en oma Veldhuis waren al afgewimpeld, zodat dat gevaar op ontdekking niet meer bestond. Toen kwam er echter officieel vanuit de NSB-burgemeester een inbeslagname. Er waren niet veel soldaten in Hoogezand, misschien twintig. Die stonden onder leiding van een onderofficier, een Feldwebel, Kotek genaamd, die inkwartiering moest hebben. Het huis was groot genoeg. Er was geen weigeren bij, het was gewoon een eis. Het moest op heel korte termijn: de man kwam nog dezelfde dag. Die hebben opa en oma Veldhuis toen opgevangen. Dat was een idiote en gevaarlijke situatie, die drie maanden heeft geduurd.

Deze onderofficier bleek een heel aardige man. Hij kwam elke avond in die eerste tijd bij opa en oma Veldhuis kletsen en theedrinken. Hij werd ondergebracht in de studeerkamer van opa Veldhuis, die gelukkig aan de andere kant van het huis lag. Maar 's avonds zat hij in de huiskamer recht onder ons. Wij hoorden ook lachen. Wat was het voor een man? Het was een Sudeten-Duitser, die in (het toenmalige) Tsjechoslowakije woonde, in het grensgebied met Duitsland. Deze Sudeten-Duitsers waren merendeels fanatieke nazi's en sterk antisemitisch. Hij ook. Hij had destijds op een joods advocatenkantoor gewerkt, waar hij tegengehouden was om hogerop te komen.

Die onderofficier kwam eerst veel beneden, maar dat werd later gelukkig minder, want hij vrijde met de dochter van NSB-burgemeester Spoelstra. Dan trok hij zich terug op de studeerkamer. Dat was voor ons wel plezierig, want dan konden wij weer 'gewoon' in onze kamer lopen, omdat die studeerkamer in een ander deel van het huis was. Daarvoor konden we dat niet, maar dan kwam Gerrit of Jaap altijd wel even boven, zodat je beneden kon horen dat er werd gelopen. Dan konden wij opstaan om te gaan plassen. Anders zat je daar de hele avond stil te zitten op een stoel.

Begin september '44 kwamen de geallieerden in het zuiden van Nederland. De vrouwen van vooraanstaande NSB-ers uit Brabant en Limburg vluchtten toen naar Duitsland, met hun dochters. Alleen vrouwen. Die werden daar eerst vriendelijk ontvangen. Op een gegeven moment werd dat de Duitsers te veel in verband met de voedselvoorziening. Daarom werden deze vrouwen naar Groningen gestuurd, misschien ook naar andere provincies, maar in Hoogezand in elk geval kwamen er vrouwen uit Valkenswaard, die woonruimte nodig hadden. Er werd ook bij opa Veldhuis om woonruimte voor deze vrouwen gevraagd. Dit was niet gemakkelijk op te lossen.

Toen kwam opa Veldhuis- heel slim- op de gedachte, die onderofficier Kotek te vragen of hij ervoor kon zorgen, dat die inkwartiering niet doorging. Kotek zal ongetwijfeld wel iets gesnauwd hebben over 'Deutsche Wehrmacht' of iets dergelijks en zo ging de inkwartiering gelukkig niet door. Dat heeft hij wel voor de Veldhuizen gedaan.

Het tweede wat hij voor hen deed was het volgende. Opa Veldhuis kreeg op een gegeven moment een maagbloeding. Freerk, die in eigen huis ondergedoken was, omdat hij -20 jaar oud- voor de 'Arbeitseinsatz' in Duitsland was opgeroepen, zat in de gang bij z'n vader op de ziekenwagen te wachten en werd door Kotek gezien. Een Duitse onderofficier behoorde dat aan te brengen. Toen moest opa Veldhuis hem vragen of hij dat over het hoofd wilde zien. Zijn antwoord: "Als ik hem verder maar niet zie, dan heb ik niks gezien".

Dat was heel mooi, maar ik denk niet dat hij iets voor opa Veldhuis gedaan zou hebben als er Joden boven hem ontdekt waren.

Hij kreeg elke dag nog de laatste uitgave van de 'Deutsche Zeitung in den Niederlanden'. Die keek hij in, maar vond het nieuws verder niet erg

interessant. Daarom gaf hij die krant aan opa Veldhuis en die gaf hem weer door aan ons.

Met Kerst ging hij terug naar Tsjechoslowakije en zei tegen z'n vrouw, dat het heel gezellig was bij die Veldhuizen. Toen hij terugkwam, had hij veel gebak mee, door zijn vrouw gemaakt, waarvan de Veldhuizen eerst en de volgende dag wij met smaak hebben gegeten.

In februari '45 laaide de strijd tussen Duitsland en de geallieerden heel hevig op aan de Nederrijn, bij Kleef. Het plaatselijke garnizoen in Hoogezand moest daar ook naartoe. De Feldwebel ook. Na de oorlog hebben de Tsjechen op ontzettend ruwe wijze die Sudeten-Duitsers uit Tsjecho-slowakije verdreven. Kotek zat toen met zijn familie in de sovjetzone van Duitsland en had niet genoeg te eten. Dus schreef hij naar die aardige mensen in Hoogezand om voedsel en dergelijke.

Over hoe dit verder ging zijn twee versies mogelijk. Eigenlijk wilde opa Veldhuis eigenlijk schrijven, hoe de werkelijkheid- een Duitse onderofficier en een joodse familie in één huis- geweest was, maar in tweede instantie bedacht hij toen, dat de Feldwebel toch twee keer erg aardig was geweest en antwoorde toen maar helemaal niet. Het laatste lijkt het meest waarschijnlijk.

Vlak voor de bevrijding was er nog iets het vermelden waard, wat met ons als onderduikers niks te maken had, maar waar opa Veldhuis wezenlijk onder geleden heeft. Van die paar soldaten, die in Hoogezand gelegerd waren, was er een sergeant, die altijd in de gereformeerde kerkdienst kwam. Op een gegeven moment, zo tegen februari '45, toen hij naar het front moest, vroeg hij opa Veldhuis te spreken. Omdat er misschien toch iets van bekend was, dat opa Veldhuis iets met de ondergrondse te maken had, maar misschien ook gewoon omdat hij in jacquet in de kerk zat aan het avondmaal en het leek of hij een belangrijk man was, vroeg de

sergeant of hij mocht onderduiken. Hij was radicaal tegen het regime van Hitler en wilde zich daardoor niet dood laten maken. Dat was heel ernstig. Dat was desertie (Fahnflucht). Als de Duitsers erachter kwamen zou hij standrechtelijk gefusilleerd of opgehangen worden. Ook bij deze oudere man speelde natuurlijk de angst op dat moment nog zijn leven te verliezen, een grote rol.

Dat heeft opa Veldhuis, zeker niet alleen voor ons, toen moeten weigeren. Het was zeker geen provocatie door de sergeant, dat had opa Veldhuis ook wel door, maar er stond te veel op het spel. Als werd ontdekt, dat de sergeant niet meeging met het garnizoen, dan zouden ze wel eens even een paar mensen ondervragen, misschien een paar gijzelaars doodschieten. Het kon gewoon niet. En daar leed opa Veldhuis onder. Hij had een geloofsgenoot moeten wegsturen, misschien wel de dood in.

III Na de bezetting

a) De bevrijding

De geallieerden naderden heel snel. Op mijn vaders verjaardag en op de sterfdag van president Roosevelt, op 12 april '45, werd Westerbork bevrijd. Jaap moest een of andere boodschap doen in Kielwindeweer en toen hij terugkwam zei hij geallieerde soldaten gezien te hebben. Toen Jaap thuiskwam, waren de geallieerden al in Hoogezaand. Direct daarop ging de witte vlag van overgave uit bij Hotel Faber en de Duitsers gaven zich keurig over. Er is geen schot gelost. Verder gebeurde er niks. Geen vrolijke parade of iets dergelijks. Later in Hengelo heb ik wel Engelse parades meegemaakt.

In de stad Groningen verdedigden de laatste NSB-weermannen (WA-ers) en Nederlandse SS-ers zich nog. Dit duurde 3 dagen van 12 tot 15 april. Men zei, dat ze vervolgens door Poolse soldaten achter de tanks gebonden werden, waarna die tanks gingen rijden, meestal met hun dood

tot gevolg. Hoogezaand werd op 13 april bevrijd en wij mochten de 15e naar buiten van opa Veldhuis. We moesten eerst even aankijken wat er gebeurde. Het was een heel bijzonder gevoel, vrij te zijn en weer te kunnen gaan en staan waar we wilden. Ik was er wel enigszins trots op dat ik met de Engelsen praten kon.

Door de laatste gevechten in en om Groningen was er geen elektriciteit meer. Omdat we daardoor geen radioberichten konden ontvangen, ben ik op een avond met Jaap naar Martenshoek gelopen, een afstand van ongeveer 1 km, met een lege accu. Opa Veldhuis had bedacht met die accu de radio weer aan de praat te krijgen. We wilden daarom in Martenshoek stroom gaan halen bij de Engelsen, maar die weigerden dat. Toen moesten we met die zware accu weer helemaal teruglopen.

Uit veiligheidsoverwegingen mochten wij dus pas de tweede dag naar buiten van opa Veldhuis. We vreesden, dat het alleen een voorhoede was, die weer weg kon trekken. In de Ardennen was dat namelijk gebeurd bij het Ardennenoffensief van december '44, toen de geallieerden waren gekomen en Joden en verzetsmensen naar buiten gingen, kwamen opeens die Duitsers terug en fusilleerden links en rechts. Dat is in Hoogezaand gelukkig niet gebeurd.

Na de bevrijding, na 13 april, werd ik- en later ook Gerrit- direct door opa Veldhuis ingezworen voor de Burgerwacht, wat later overging in de B.S. (Binnenlandse Strijdkrachten). Ik heb daarvan nog een soort herinneringsprent, waar de kunstenaar Nico Bulder een afbeelding (houtgravure) voor had gemaakt. Wij gingen in de fabriek van Beukema de NSB-vrouwen uit Valkenswaard bewaken. Ik heb daar ook met een geweer gezeten, maar ik had nog nooit geschoten. Ik heb ook met een

Herinneringsprent van kunstenaar Nico Bulder (houtgravure) uit erkentelijkheid voor lidmaatschap Burgerwacht.

kaprevolver achter andere vrouwen aangelopen, die de HBS in Sappemeer moesten schoonmaken. Ook NSB-burgemeester Spoelstra moest een tank schoonmaken vóór het gemeentehuis.

Naderhand heeft het prins Bernhard behaagt mij per brief te bedanken voor bewezen diensten. Vrijwel direct na de bevrijding moesten wij ons laten inschrijven bij de burgerlijke stand van Hoogezaand, waar wij een Bewijs van Registratie, gedateerd 1 mei 1945, kregen, zodat wij voor een distributiestamkaart in aanmerking kwamen. Toen de geallieerden kwamen, was er geen vervoer en moesten we wachten om naar huis te kunnen, terug naar Hengelo. We moesten eerst een vergunning aanvragen bij het Militair Gezag, want het burgerlijk gezag functioneerde nog niet.

Met Jaap fietste ik naar Veendam, waar de hogere leiding van het Militair Gezag zat. Daar kreeg ik een papier mee, dat we naar huis mochten reizen. Toevallig waren er wat mensen van de Binnenlandse Strijdkrachten met wie we op 8 mei (VE-day = Victory in Europe) terug naar Hengelo konden reizen.

Armband van de Burgerwacht, het eerste gemeentelijk gezag na de bevrijding.

Vader, moeder en LT in 1

b) Een moeizaam nieuw begin

De terugkomst was heel anders dan we gedacht hadden. Ik weet niet meer of we het wisten, maar Hengelo was in de eerste dagen van oktober '44 twee keer zwaar gebombardeerd door de Amerikanen, die meenden dat het een Duits spoorwegknooppunt was. Hengelo had toentertijd een NSB-bestuur dat niet erg kundig was en ook over weinig materiaal beschikte, zodat er bij de bevrijding op 3 april '45 nog niet veel hersteld was. Wij beseften ook niet, dat wij in Hengelo pas vijf weken na de bevrijding van die plaats opdoken. De meeste Joden, die waarschijnlijk in Twente ondergedoken waren geweest, waren al opgedoken en aan hun 'nieuwe leven' begonnen. Op ons rekende men eigenlijk niet meer.

De eerste, die we in Hengelo zagen, was mijn vriend Albert Kolhoop, van de overburen. Ik liet de auto stoppen en riep en wenkte hem. Hij was stomverbaasd ons weer te zien. Hij vertelde, dat de stationschef nu in ons huis woonde.

Daarna stopten wij bij de woning van de directeur van mijn vaders Kweekschool, Ruurd van der Meer, aan de Bornsestraat 180. Toen wij aanbelden, deed zijn vrouw open en was uiteraard ook erg verbaasd. Zij riep haar man, die zichtbaar schrok en vergat ons te feliciteren. De vrouw vertelde, dat zij het zeker na het bombardement ook heel moeilijk hadden gehad, daar de winkels na het bombardement niet meer functioneerden en zij het eten bij de boeren hadden moeten halen.

Bedankbrief van Z.K.H. Prins Bernhard als opperbevelhebber van de Binnenlandse Strijdkrachten met afbeelding bijbehorende erespeld 1945

Ze lieten ons in eerste instantie gewoon bij de deur staan, zonder te vragen waar we vandaan kwamen of waar we heen gingen. Wij hadden meteen onderdak nodig, omdat we niet terug konden in ons eigen huis en de auto met de BS-ers direct verder moest. Daarom vroegen we het echtpaar Van der Meer, dat zelf geen kinderen had, maar wel een ruim huis, of wij een korte tijd bij hen konden logeren en daarin stemden ze toe.

Wij hoorden dat in de binnenstad lijsten hingen van opgedoken Joden en van mensen die uit de 'Arbeitseinsatz' terugkwamen uit Duitsland.

Acte van Aanstelling als lid van de Burgerwacht (1945).

Bewijs van inschrijving in het bevolkingsregister van Hoogezand (1945).

Armband van de Binnenlandse Strijdkrachten van het Militair Gezag, waarvan Gerrit en ikzelf lid waren.

Wij gingen enkele dagen later daar kijken. In de lege etalage van een winkel van een joodse familie hing een lange lijst van opgedoken Joden met hun oude en nieuwe adressen. Onze adressen voegden we daar aan toe.

Die lijst in de stad leverde ons enkele bezoeken aan de Bornsestraat op van kennissen van mijn ouders. Mij kwam mijn vriend Jannes Reiling opzoeken, die in '41 klassieke talen was gaan studeren in Groningen. Hij was de zoon van de baptistendominee in Hengelo en kwam nu terug van dwangarbeid uit Duitsland. Hij nodigde mij uit om enkele weken bij zijn ouders in de baptistenpastorie te komen logeren. Dat waren voor mij bijzonder leuke weken, want 's avonds kwamen daar telkens Engelse en Canadese soldaten, die ook baptist waren. Daar was ook een jonge Britse legerpredikant bij met wie ik bevriend raakte en later nog lang heb gecorrespondeerd.

Mijn ouders konden later een grote woonkamer en een grote slaapkamer huren in onze eigen Leliestraat op nummer 18 bij de weduwe van de joodse onderwijzer Noach, die in het begin van de oorlog gedeporteerd was naar KZ Mauthausen.

Ondertussen hield de directeur van de Kweekschool mijn vader aan het lijntje door te zeggen: "Rust u maar eerst een tijdje uit". De zaak was namelijk dat het tegen het eindexamen liep en dat een jonge bekwame docent (geen NSB-er), die vader had opgevolgd, de leerlingen goed had voorbereid. Op een gegeven moment kreeg mijn vader er genoeg van aan het lijntje te worden gehouden en schreef een brief naar de minister, prof. Van der Leeuw, die ogenblikkelijk een telegram terugzond naar de school. Mijn vader moest de volgende dag weer beginnen en 'de opvolger' moest ogenblikkelijk zijn werkzaamheden staken. Mijn vader werd persoonlijk door de minister per brief hiervan in kennis gesteld. (zie Afb. 30) Ik had gelukkig de boeken, die mijn vader op school gebruikte

met zijn eigen aantekeningen, vóór de onderduik al in bewaring gegeven bij een familie Ter Wengel in de Javastraat, waar ook mijn eigen boeken ondergebracht waren.

Opnieuw lesgeven was voor mijn vader best moeilijk. Hij was bijna vijf jaar ervoor ontslagen, dus de leerlingen kenden hem helemaal niet en hij de leerlingen niet. Zijn gewone bril was in de onderduiktijd stuk gegaan. Een nieuwe bril was nog niet mogelijk, door het ontbreken van een opticien in Hengelo ten gevolge van het bombardement in oktober '44. Mijn vader had op dat moment alleen een leesbril. Daardoor kon hij de leerlingen niet goed herkennen of zien wat zich in de klas afspeelde. Vele jaren later ontmoette ik een vrouw, die toen van mijn vader les had gehad en mij in mijn gezicht zei: "Het was een Jood, maar toch niet onaardig".

Tenslotte bleek de hele zaak nergens meer op te slaan, toen het bericht kwam, dat er dat jaar geen eindexamens meer konden worden georganiseerd. In die tijd verscheen ook in de kranten en op de radio, dat de regering alle nationaal-socialistische besluiten met terugwerkende kracht nietig had verklaard, zodat mijn vader werd geacht al die jaren in dienst te zijn geweest en alle opvolgers niet te zijn benoemd.

Wij meldden ons bij de bevolkingsadministratie. Daar bleek dat men, ook nadat we ondergedoken waren, was blijven controleren of wij wel 's avonds thuis waren. Als er niemand meer was, werd in de administratie opgetekend 'VOW' (Vertrokken Onbekend Waarheen) Die VOW's werden doorgegeven aan een verhuizer, die daarop het pand leeghaalde. Dat gebeurde in het hele land. In Amsterdam door de firma Puls. In die jaren was het dan ook gebruikelijk dat men over 'gepulste' woningen sprak. De bedoeling was, dat zo de gebombardeerde gezinnen in Duitsland met dit huisraad geholpen zouden worden. Naar men zei, was het twents-joodse huisraad echter in de haven van Duisburg door een

bombardement verloren gegaan. De dag, nadat wij bij de burgerlijke stand waren geweest, ging ik met mijn vader mee naar het belastingkantoor, waar hij was opgeroepen te komen. Daar hadden ze te maken met diverse teruggekomen 'VOW-ers'. Onder hen waren klaarblijkelijk mensen, die hun belastingen niet betaald hadden. Een jongeman van een jaar of twintig keek mijn vader van zestig streng en bestraffend aan en zei: "U hebt uw belastingen over '43 en '44 niet betaald". Dat was voor mijn anders zo geduldige vader teveel. Hij barstte uit op een manier, die ik nog nooit van hem had meegemaakt. Je zag de jonge man als het ware als een worm in een hoekje wegkruipen. Mijn vader briepte ook nog, dat wij als Joden ondergedoken waren geweest en dat hij over '43 en '44 nog geen salaris had ontvangen. Toen zei hij niets meer, draaide zich om en wij verlieten het pand. In 2020 lekte uit dat dit in meer belastingkantoren heeft plaatsgevonden, mogelijk zelfs op voorschrift van de Dienst der Rijksbelastingen. Wellicht was dat hun wijze van 'verwelkoming' in het bevrijde vaderland.

Mijn vader en ik bezochten ook de teruggekeerde vooroorlogse burgemeester Van der Dussen, die ons buitengewoon hartelijk ontving. Hij wees ons er op, dat er een opslag was van de inboedels van NSB-ers, die naar kampen waren gestuurd. Daar konden we wel spullen halen. In de praktijk bleek het zo te zijn, dat er met mijn ouders een lijst opgemaakt werd met wat er indertijd uit ons huis weggehaald was. Daarvan bepaalde men de waarde en die kwam te staan in een zogenaamd 'schade-enquêteboekje'. Daarvan hebben wij later een aantal jaren textiel en meubilair kunnen kopen. Zo kreeg ik in 1946 in Amsterdam mijn eerste elektrische scheerapparaat van Philips. Uiteindelijk werd na jaren het restbedrag van het boekje cash uitbetaald.

Wij hadden vóór het onderduiken al enkele dingen, voornamelijk meubelstukken, achterom naar de burens gebracht. Ik neem aan dat mijn vader

dat, nadat ik als eerste ondergedoken was, met nog veel meer spullen heeft gedaan. Toen ons huis leeggehaald was, kwam er een aanmeldingspunt in voor het 'Nederlandse legioen tegen de bolsjewieken', een onderdeel van de Waffen-SS. Klaarblijkelijk is later het huis van de burens ook in beslag genomen. Daar werd een sociëteit voor Duitse officieren in gevestigd. Die gebruikten mijn boekenkast als bar, want toen ik die terugkreeg, zat de bovenkant vol met ontelbare kringen van nat glaswerk. Daar heb ik na onze terugkomst heel lang op moeten schuren en beitsen.

Aan de Leliestraat 5 bewoonden we destijds een huurhuis. Nu woonde de stationschef erin, omdat zijn huis bij het station door het bombardement in oktober '44 onbewoonbaar was geworden. Niet tot zijn plezier, want het was een flinke afstand tot het station. Auto's waren er niet en van veel fietsen waren de banden vergaan. Wij kregen een tip: als er huisraad van ons na het leeghalen in het huis achtergebleven was, dan hadden wij wel weer recht op het huis. Mijn moeder en ik gingen er samen naartoe.

De familie van de stationschef was erg vriendelijk en behulpzaam. Wij ontdekten onmiddellijk dat onze divan was blijven staan. Een ook de salonlamp was nog aanwezig. Daarnaast lag er nog een kleedje dat bij de gangloper had behoord en hing er ook nog een gordijntje voor een deurraampje, dat van onze salongordijnen afkomstig was. Die laatste twee en de salonlamp heb ik nu nog in gebruik in mijn flat. Op grond van deze vondsten kregen mijn ouders de woning vlak voor Kerstmis '45 terug en woonden ze er weer, toen ik in de kerstvakantie uit Leiden, waar ik in september '45 was gaan studeren, terugkwam.

In het huis naast dat, waar mijn ouders eerst kamers hadden, op Leliestraat 18, had in de oorlog de NSB-commissaris van politie gewoond en woonde nu een joodse dame, vermoedelijk met haar gezin.

Mijn moeder kwam daar op bezoek en zag daar allerlei snuisterijen uit ons huis. Die dame was direct na de bevrijding geweest op een katholieke kerk aan de rand van Hengelo, waar na het bombardement allerlei door verscheiden Joden in bewaring gegeven spullen waren opgeslagen. Niemand wist meer van wie die spullen oorspronkelijk waren. De dame had zich rijkelijk bediend en een hoeveelheid daarvan meegenomen. Ze gaf mijn moeder direct de gelegenheid mee te nemen wat van ons was. Deze snuisterijen pronken nu nog op mijn vensterbank, maar ik heb geen idee hoe ze destijds uit ons huis weggekomen zijn.

Alles wat wij gebracht hadden bij de familie Ter Wengel, waarvan de man door mijn vader in de crisistijd aan een baan was geholpen, kwam keurig terug: al mijn boeken en ook onze vloerkleden. Eén vloerkleed lieten we als dank achter. Het andere, een kostbaar Deventer tapijt, ligt nu geheel versleten in mijn berging. Een kennis van mijn vader bleek heel gretig porselein en boeken van mijn vader te hebben willen opbergen. Uit de boeken verwijderde hij mijn vaders naam door de betreffende pagina te verknippen of te verscheuren. Van mijn postzegelverzameling bleek hij ook niet geheel afgebleven te zijn. Een oud-leerling van mijn vader was uit zichzelf komen aanbieden, de piano voor ons op te bergen. Na de oorlog bleek hij hem bijna direct te hebben doorverkocht. Toen mijn vader dreigde met een proces, kreeg hij het bedrag van de piano vergoed.

De rector van het gymnasium, die in de oorlog geenszins in het verzet gezeten had, ging er van uit dat, toen ik in 1941 niet meer op het gymnasium mocht blijven, ik al over gegaan was naar de 6e klas. Ik had op het Joods Lyceum echter geen eindexamen kunnen doen en na de oorlog werden alleen de eindexamen van de joodse scholen in Amsterdam erkend, niet die in de provincie. Ik zat dus gewoon met leerlingen van drie jaar jonger in de 6e klas. Omdat het schoolgebouw echter flink bescha-

digd was door het bombardement, werden er slechts af en toe lessen gegeven bij de ouders van leerlingen thuis. Op weg met de klas tussen de verschillende leslocaties werd ik op straat af en toe toegeroepen door Canadese soldaten, die ik bij de baptistendominee had ontmoet, met "Hi Joe". Dat vond ik erg leuk, temeer daar het mijn aanzien bij mijn jongere klasgenoten vergrootte. Toen het bericht kwam dat er in '45 geen eindexamens konden worden afgenomen, verliep het lesgeven. Mijn vader schreef aan de rector, dat ik mijn moeder moest bijstaan en ik bleef verder thuis. Wel moest ik nog namens de leerlingen de leraren bedanken in een schuur, die vóór het zwaar beschadigde gymnasiumgebouw geplaatst was. Ik deed dat subtiel, door uitvoerig te vermelden, welke leraren mij in de oorlog hadden geholpen, waarbij dus enkele namen opvallend niet klonken. In de zomer kwam er een Rode Kruis-brief uit Zwitserland van de jongste broer van mijn moeder, Sander, voor wie zij lange tijd het huishouden had verzorgd in St. Annaparochie en later in Drachten. Hij was in Drachten aangesteld als gemeentesecretaris en kwam daardoor in aanmerking voor internering op kasteel 'De Schaffelaar' in Barneveld. Tegen de belofte in aan staatssecretaris Frederikse werden de daar geïnterneerden na een jaar toch naar Westerbork gestuurd en vandaar met de allerlaatste trein op 9 september 1944 naar Theresiënstadt. Door een toeval, omdat er een aanbod van het Zwitserse Rode Kruis lag om een aantal geïnterneerden op te nemen - waarmee de Duitsers goede sier wilden maken- konden ze in de lente van 1945 naar Zwitserland komen. Voor mijn moeder was dit enerzijds een verheugende mededeling; anderzijds schreef haar broer, dat hij in Westerbork de namen van de andere twee broers en hun zuster op deportatielijsten had gezien, maar niet die van ons. Dit gaf haar de definitieve bevestiging, dat haar zuster en twee broers omgekomen waren. Dit laatste heeft haar depressieve gevoelens ernstig versterkt.

Ik wilde in Leiden oude talen gaan studeren en ging in augustus al een keer naar Leiden om een kamer te zoeken. Heen kon ik meerijden met een privé-auto; er reden nog geen treinen. In de auto hoorde ik met grote verbazing hoe de andere inzitenden bespraken, hoe de regering van Indië moest worden ingericht, nadat op 15 augustus de oorlog daar beëindigd was. In Leiden kon ik bij kennissen van mijn ouders logeren en het lukte mij een kamer te krijgen boven een boekhandel in Oegstgeest. Dat leverde mij zelfs een aantal schriften op voor college, die toentertijd uiterst schaars waren.

Inmiddels hadden mijn ouders via kennissen in Enschede een contact gelegd met een joodse dame, die in het centrum van Leiden woonde. Daar konden mijn vriend Hans Menko en ik in pension komen. Dat betekende, dat ik de reeds aanbetaalde kamer in Oegstgeest moest opzeggen en de aanbetaling aan de boekhandelaar moest laten. Bij ons nieuwe pension kregen we meer eten dan het weinige dat op de bon was. Onze hospita kreeg namelijk 'Care'-pakketten, een soort hulppakketten met voedsel en kleding, van haar broer uit de VS. Wat men op de distributiebonnen kon krijgen, was nog steeds minimaal. Zelf was ik gekleed in een gekeerd pak van mijn vader. Dat was toen niet abnormaal; zo'n pak zag er dan weer als nieuw uit. Het verried zich alleen, doordat het borstzakje dan rechts in plaats van links zat.

Op 12 september 1945 reisde ik met diverse boemeltreinen naar Leiden om me in te schrijven aan de universiteit. Hoe ik zonder enig bewijs van een diploma toch ben aangenomen, weet ik niet meer (zie Afb 32). Wel weet ik dat ik nog een 'zuiveringsformulier' moest invullen over mijn gedrag in de oorlog. Indien ik lid van de NSB geweest was of de loyaliteitsverklaring had getekend, had ik twee jaar moeten wachten. Mijn eindexamendiploma heb ik pas later ontvangen.

Brief rechtstreeks van de minister van Departement van Onderwijs aan LT sr. (1945)

Collegekaart Universiteit Leiden van LT, symbool van een nieuwe levensfase (1945)

Geert en Koos Veldhuis-Geertsema in de tuin van LT in Maarssen tijdens vakantie van LT en gezin (1966).

8 oktober 2020, mijn 96e verjaardag. Leo Turksma, Haarlem Geert R. Veldhuis, Enkhuizen

IV Epiloog

Toen wij twee dagen na de bevrijding van opa Veldhuis naar buiten mochten, had ik sterk het gevoel:

"We hebben het overleefd!"

Wij behoorden tot het twee derde deel van de joodse onderduikers die de oorlog overleefd hadden, van de andere Joden heeft slechts één op de twintig de bevrijding gehaald. Mijn moeder was één van degenen die zoveel familieleden en vriendinnen had verloren, dat zij een jaar na de bevrijding in diepe depressie van verdriet is overleden. Mijn vader is enkele jaren later hertrouwd. Hij heeft nog twee jaar, met moeite, na de oorlog gewerkt als docent op de Kweekschool in Hengelo.

Na vijf jaar pensioen is hij in Amsterdam in 1953 overleden aan een longembolie. Zelf ging ik dus in september '45 oude talen in Leiden studeren. Het verschijnen van de weergave van deze geschiedenis -75 jaar na de bevrijding- mag ik nu nog zelf beleven.

De verhouding tussen de families Turksma en Veldhuis is ook na het overlijden van Leman Turksma en Chella Turksma - Israëls en later van Geert Veldhuis en Koos Veldhuis - Geertsema en ondanks het verloop en het klimmen der jaren steeds goed gebleven.

Hiervan getuigen diverse foto's van gezamenlijk gevierde hoogtepunten en hoogtijdagen en ook die van het schilderij, dat Leman Turksma in 1946 symbolisch als dank schonk aan de familie Veldhuis.

Diner na academische promotie van LT op 19 december 1969 te Utrecht met in de linker rij Opa Veldhuis, Freerk en Gerrit met echtgenotes en in de rechter rij Mirjam (2e dochter van LT) en LT met echtgenote.

Foto van beide families Turksma en Veldhuis bij pensionering van LT op 25 oktober 1985 te Amsterdam. Staand v.l.n.r. Riny Veldhuis-Kroon, Heepke Veldhuis –Bontkes, Jaap Veldhuis, Leo Turksma, Freerk Veldhuis, Rie Veldhuis-Kroon, Ineke Knot-Veldhuis en Jaap Knot. Hurkend v.l.n.r.. Mirjam en Agnes Turksma. Tevens afgebeeld niet van LT.

Reacties.....

N.a.v. de oproep van de heer Gert Vegter over de Citroën Garage aan de Kerkstraat zijn verschillende reacties binnengekomen.

Het betreft de voormalige Garage van Bischoff vlak achter het pand van v/h Koeneman op de hoek van de Kerkstraat en de Meint Veningastraat.

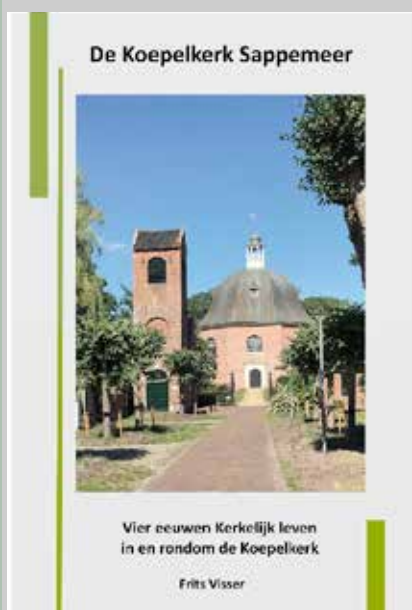
Vers van de pers.....

Een dezer dagen is het boek over de Koepelkerk van de hand van ons lid Frits Visser verschenen. In een tiental hoofdstukken heeft Frits geprobeerd een zo breed mogelijk beeld te scheppen van de betekenis van de Koepelkerk voor Sappemeer. Die langzaam zijn kerkelijke functie gaat verliezen en mede dankzij de inzet van zijn in 2017 overleden broer Gouke Visser afbraak heeft overleefd en in oude glorie is hersteld. Zowel binnen als buiten. Naast een overzicht van alle dominees en schoolmeesters die een functie hadden bij de kerk wordt in het boek uitvoerig stil gestaan bij de restauratie van het Van Oeckelen Orgel en zijn bespelers. Ook zijn de zangkoren beschreven die gebruik hebben gemaakt van de kerk, alsook de zusterkring die jarenlang actief is geweest. Frits is er in geslaagd een goed beeld te schetsen van dit eeuwen oude kerkgebouw dat nog als een van de weinige pareltjes in Sappemeer heeft overleefd.

Met dank aan De Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. en Détange.

Belangstelling ? Het boek is te bestellen via de mail: frits_visser@hotmail.com

Ook voor meer informatie kunt u contact opnemen met de schrijver.

Zelfde plaats .....

Sappemeer - Hoek Winschoterdiep/Kleinemeesterdiep, omstreeks 1900

Gerrit Stuit

We bevinden ons, omstreeks 1900, in het centrum van Sappemeer tegenover het punt waar het Kleinemeesterdiep uitmondt in het Winschoterdiep. Op de voorgrond zien we het Winschoterdiep met geheel links de Kleinemeesterbrug, met brugwachtershuisje, richting de gelijknamige straat met als eerste huis dat van blauwverver Harm Lubbers; na afbraak van het pand waren hier onder andere de breiwinkel van de Gezusters Kraai en de verfwinkel van de familie Tulp gevestigd. Op de voorgrond het bruggetje naar de westzijde van het diep, de Molenstraat. Aan de westzijde van het diep is ongeveer halverwege het Armenhuis (met twee puntgevels) en de daarbij behorende schuur waar te nemen. In laatst vermelde schuur werden tijdens de winterperiode Drentse keien geklopt, gebruikt als verharding voor de wegen. Geheel op de achtergrond het waterschapsgemaal met als mulder de heer Niemeyer. (203-0520)

andere foto ..... (42)

Kruising Noorderstraat/Kleinemeesterstraat, anno 2005 (213-4)

Tijdens de Tweede Wereldoorlog slibte het diep door toedoen van zowel de natuur als van de aanwonenden steeds meer dicht. In 1941 is het diep dan ook gedempt. Zo ontstond een brede dubbele rijweg met een middenberm tussen beide rijstroken. Links op de foto het reeds leegstaande pand van schilder Tulp. Na een brand in 2007 is het pand afgebroken en heeft het vrijgekomen perceel jaren lang braak gelegen. Er zijn inmiddels plannen om binnenkort op deze plaats een appartementencomplex ("Meersterborg") te bouwen. Geheel rechts op de foto zijn nog gedeelten van de inmiddels afgebroken panden van de Jamin winkel Smid (later Lukje), familie Wolthuis en schilderszaak Vegter te zien. Momenteel is hier de parkeerplaats van de supermarkt Lidl gelegen. Even voorbij de geparkeerde auto staat het tot wooneenheden verbouwde armenhuis. (213-4)

De geschiedenis van de strokartonindustrie in het Noorden van ons land

Marten Huizing (1920-1993)

Marten Huizing uit Sappemeer ging al op jeugdige leeftijd aan het werk bij strokartonfabriek Beukema in Hoogezand. Hij zou er blijven werken tot hij 57 en half jaar was. Toen maakte hij gebruik van de mogelijkheid om vervroegd met pensioen te gaan. Gedurende zijn dienstverband bij Beukema beschreef hij de geschiedenis van het bedrijf tot 1949.

Zijn dochter Greet Wolters-Huizing, (bezig met opruimen i.v.m. een verhuizing) vond het document recentelijk terug en bood het de redactie van Plus-tergoud aan voor publicatie.

Na 1870 wordt in de provincie Groningen de ene strokartonfabriek na de andere opgericht. In totaal 19 plus nog 1 in Drenthe. Stro en turf was hier in voldoende mate aanwezig, dat was de belangrijkste reden. In 1897 werd met de bouw van de kartonfabriek van Beukema begonnen. In mei 1899 werd er gestart met de productie. Maar vóór er gestart kon worden moest er heel wat aangevoerd worden. Stro en turf en ongeblust kalk waren de drie voornaamste producten. Turf om kracht te maken en stro en kalk om karton te maken.

In april 1899 voer schipper J. Runhart met zijn schip van 74 ton de fabriekswijk (zoals het kanaaltje naast de fabriek werd genoemd) in, om de eerste vracht turf aan te voeren. Er werd direct voor de ketels gelost want kort

daarna moest er “opgestookt” worden (zoals dat toen werd genoemd).

De eerste tientallen jaren werd haast alles per schip aan- en afgevoerd. Maar toch waren er ook storijsdijers die met speciale strowagens met paarden ervoor het stro naar de fabriek brachten. De namen van drie van hen weet ik nog: Van Delden uit Sappemeer, Riex Kerlien uit Kropswolde en Jansma uit Wagenborgen.

Mijn grootmoeder wist zich nog te herinneren dat de fabriek van Beukema al een goede naam had voordat er één vel karton van de machines was gekomen. Die goede naam is er heden ten dage nog.

Schippers stelden de grote wasdag twee á drie dagen uit als ze wisten dat ze naar Beukema moesten. Daar was genoeg heet water in het ketelhuis en de kleren werden er gedroogd op de droogzolder.

Er werd gestart met 3 kartonmachines (1, 2 en 3). In latere jaren kwamen daar de machines 4 en 5 bij. Van die vijf machines is niet één meer over. In plaats daarvan zijn machines 6 en 7 gekomen, die heel modern zijn.

De eerste 10 á 15 jaar verliepen vrij rustig. In 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Dat had invloed op de personeelsbezetting bij Beukema want heel wat jonge kerels werden opgeroepen om als soldaat onze landsgrenzen

te bewaken. Gelukkig zijn we buiten de oorlog gebleven. Maar de uitvoer naar Engeland werd ernstig aangetast. Alles werd op een laag pitje gezet. Toen in 1918 de oorlog voorbij was, konden de jonge kerels hun plaats in de fabriek weer innemen en werd er weer gewerkt zoals voorheen.

De rust duurde maar enkele jaren. Want toen er in 1922 een staking uitbrak, heeft dat de fabriek geen goed gedaan. Zover mij bekend, is er uit die strijd geen winnaar gekomen.

Toen er in 1923 brand uitbrak waarbij het gehele hoofdgebouw in de as werd gelegd, was er voor de zoveelste keer sprake van leed.

Het ene jaar werd er niet gewerkt vanwege de staking het volgende jaar werd er niet gewerkt omdat de fabriek in as lag. Maar toen bleek hoe stug en vastberaden de Groningers kunnen zijn.

De familie Beukema en het personeel hebben hun schouders onder het verbrande spul gezet. Alles werd opgeruimd en de put bouw klaar gemaakt. Daarna kon aannemer Marten Thijms er een nieuw hoofdgebouw neerzetten. Dit gebouw staat er nog en als het niet wordt afgebroken, staat het er met honderd jaar nog. Zo'n goed gebouw is het.

In 1924 werd er weer gestart in een, voor die tijd, tamelijk moderne fabriek. Toen in de jaren dertig de crisis ontstond zijn 16 van de 20 kartonfabrieken een

samenwerkingsverband aangegaan om teveel concurrentie tegen te gaan. Ook werd aan productiebeperking gedaan om de prijzen zo hoog mogelijk te houden. Hierbij stonden de fabrieken beurtelings een tijdje stil. Zo bleef het tot 1940.

Toen in mei van dat jaar de Tweede Wereldoorlog uitbrak was dat de zoveelste tegenslag voor de fabriek. De aanvoer van kolen stagneerde. Personeelsleden werden gedwongen om in Duitsland te gaan werken. Dit had tot gevolg dat de productie in 1942 en 1943 werd gestaakt.

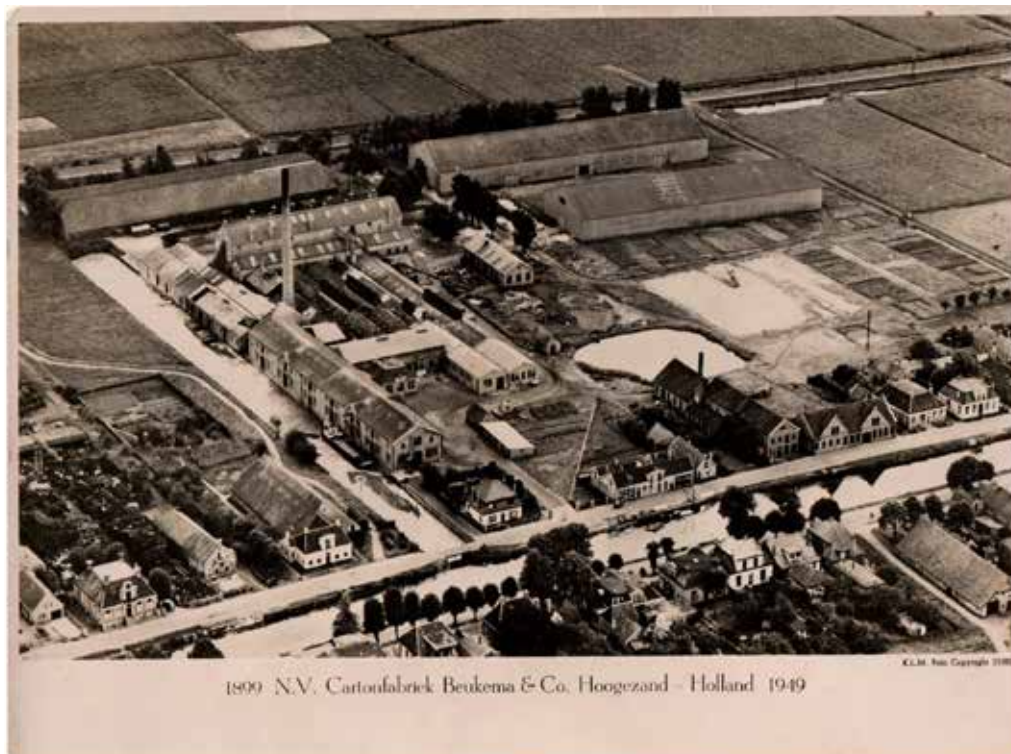
Na de oorlog, in januari 1946, werd er weer productie gedraaid. Eerst op halve kracht omdat er niet genoeg kolen waren. En toen de kolen weer in voldoende mate werden aangevoerd kon er niet geproduceerd worden omdat er door de droge zomer van 1947 haast geen stro was.

De toenmalige chef van het laboratorium, de heer Hellemans, had in Nederlands-Indië kennis opgedaan over hoe van riet papier te maken. Er is eerst proef gedraaid met riet uit de Biesbosch, dat tamelijk grof was. Toen is er riet aangevoerd uit de Noordoostpolder dat geschikter leek en goed aansloeg. Er is ongeveer een jaar met riet gewerkt. Er werd toen zoveel riet met schepen aangevoerd dat ze soms dagen moesten wachten tot ze werden gelost. De directie ging een dag met het personeel naar de polder om te kijken waar het riet vandaan kwam.

De Beukema's waren een vooruitstrevende familie. Ze gingen met de tijd mee en de fabriek ging voor alles.

In de nazomer van 1946 is de personeelsvereniging opgericht, met als bestuursleden: voorzitter A. Wever, penningmeester D. Wever, secretaris M. Molter en met G. de Vries, R. van Leggelo en J. Hulsebos als overige leden.

Onder leiding van mevrouw Beukema-Goudsmid kwamen een voetbalclub, een kegelclub, een kaartclub,

Personeel Beukema & Co. t.g.v. het 35 jarig bestaan (1899 - 1934)

een zangclub en een damesclub in diezelfde tijd tot grote bloei. De toenmalige directeur Beukema richtte een "ontwikkelingscursus" op. Personeelsleden kregen les van meester Dekens, meester Adams en meester Schoolland. Daardoor is er veel kennis opgedaan.

Ook kwam er een "Fabriekscommissie" (de voorloper van de huidige Ondernemingsraad).

De gekozen leden waren: D. Meijer, E. Ottens, D. Remkes en J. Hulsebos. Met deze mensen is er veel onderhandeld over de fabriek en het personeel.

Ik ben met dit schrijven gegaan tot 1949, Anderen zullen hopelijk over de latere jaren nog genoeg te schrijven hebben...

Grunneger swaarde duvel

Trijnje Brouwer-Pijper

Op 28 februari 1921 wör e gebo-
ren in Sapmeer en zien noam was
Willem Suk. Wim, veur dag en
deur.

Net 18 joar nam hai in 1939
dainst in t leger. Hai wol geern
marinier worden. Dat was zien
jongesdreum! Dat was nait veur
elk weglegd, mor doar lag wel
zien haart. En wis en woarachteg,
hai wer goudkeurd!

Dou op tien maai 1940 Duutsers
hier bie verrazzen ons laand bin-
nenvuilen, wat n loezestreek was,
werden de mariniers noar Rotter-
dam stuurd om de Maasbruggen
te verdedegen tegen Duutsers. En
wis, hai was der bie! t Was mor
goud dat e dou nait wos wat hom
doar te wachten ston.

Ze hebben doar vochten als du-
vels om de Maasbruggen in bezit
te holden, mor t was aalmoal
slecht regeld in t leger, zo as de
veroldeerde munitie/geweren as-
wel dij hulpstroepen dij oproupen
werden en dij der veuls te loat
wazzen. Duutsers wazzen vér in
de meerderhaid. Mor toch hebben
ze tot 14 maai standhouden. Veul
van zien makkers en soldoaten
werden zwoar gewond of vonden
doar de dood.

Totdat de Duutsers opdracht kre-
gen Rötterdam plat te gooien mit
bommen. Wat ze dou mitmoakt
hebben is mit gain pènne te
beschrievn. Overaal brandende
gebauwen en hoezen woar ze
sums nog net op tied oet kommen
konden.

Hai is bie n zwoargewonde
staarvende dainstmakker bleven,
net zo laank tot e overliden was,
want hai wol hom doar nait allen-
neg achterloaten in dij brandende

hel. Summege gewonde jongens
het hai op zien scholders in vaai-
leghaid waiten te brengen.

Op t allerleste mozzen ze zuk wel
overgeven. Der was gain vechten
tegen. Duutsers hebben heur dou
op n rieg tegen n muur zet met
d' aarms omhoog ...

'Nou is t beurd,' dochten ze, 'nou
is ons èndje der heer!!'

Mor dij hoge Duutse pief laangde
heur d'haand en hai prees heur
om heur moud en volhouden.

Hai sprong zulfs veur heur in de
holden. En de aandere Duutse
soldoaten, dij der bie wazzen,
mozzen op zien bevel veur heur
salueren. Joa, veur 'die Schwar-
zen Teufel', zo as Duutsers heur
nuimen deden. Omreden ze haren
van dij duustere blaauwe jazzen
aan en swaarde schoupoets op t
gezicht smeerd.

En dou ... luit dizze Duutse op-
per ze goan! Staarvenswoar! En
dat in oorlogstied. Ze konden t
hoast nait leuven. Ze haren zuk
al veurberaaid op t ènde of hail
meschain nog op n kans dat ze
kriegsgevangen nomen werden.
Soldoat Suk was der van oet t
loot sloagen. Hou mos hai dat
riemen met zien gewaiten? Kon
je respect verwachten van joen
grootste vijand? Hai is zo gaauw
as e kon mit traain noar t noorden
goan, ver weg van oorlog en vuur
en n brandend Rotterdam. On-
geveer 800 burgermins en binnen
doar dou in Rotterdam om t leven
kommen.

Soldoat Wim Suk is onderdoken.
Din hier en din doar. Zo wus
hai aan kriegsgevangenschap
te ontkommen, Vief joar laank.
Hai zwurf van t aine stee noar t
aander en zo is hai op Tjuchem
terecht kommen. Doar woonden

mien grootòllen op n boeren-
steetje en mien òllen n kilometer
wieder op Wilderhof.

Wilderhof was n streekje, n
buurtschap, slim achteròf van de
aandere dörpen. Mensen kon-
den mekoar doar aalmoal en ze
wuzzen ook precies wel nait te
vertrauwen was. Ze haren eterij
zat, want de maiste lu doar haren
n keuterboerderijtje. Tot in t leste
van oorlog, dou der ook nog n
onderdoeker en n blaikneuske oet
Rötterdam bie heur kwammen
om onderdak.

Dat wazzen Carel en Paul Bred-
dels, twij bruiers oet Rötterdam.
Carel was in 11 doagen lopend
vanoet Rötterdam op Wilderhof
aankommen. Hai har zuk melden
mouten veur d'Arbeits-Einsatz
in Duutslan. Zien bruiertje Paul
was mit n vrachtboot vol onder-
voude kinder in negen doagen
over de Zuderzee noar Vraisland
voaren en dou mit peerd en wo-
gen noar Grunnen en Wilderhof.
Bie n vertrauwensman kon mien
pa melk omruilen veur suker.
Dizze man waarkte in hoaven van
Delfsiel en wus zo suker mit te
smokkeln in gebraaide kousen,
dij hai onder zien klaaiier om zien
lief tou vastbonden haar. Op t
laand verbaauwde pa hoaver veur
zien hounder, as ook eerappels
veur stampot dat ze bie winter-
dag veul aten.

Op n dag was mien moeke slim
vergreld op soldoat Wim Suk.
Hai was zien soldoatenpak aan t
verbranden en dat gaf veul rook
en opzain. 'Kiek toch oet,' zee ze,
't veld het ja ogen.'
'Haarst t beter begroaven kind.'
Joa. Ze was slim veurzichtig en
sums ook baang. Stel joe veur dat

Duutsers in de goaten kregen dat ze n soldoat onder dak haren. Din was t nait best. Dat wör slim zwoar straft, zulfz mit doodstraf en de verroader sluip ja nait.

Dou Tjuchem deur inundoatsie onder wotter kwam te stoan, hebben de baaide onderzoekers, Wim Suk en Carel Breddels, de grote schuurdeuren oet heur hengen hoald om dij as n vlöt te bruken om de ingekoelde vouerbaiten en eeteerappels in n koar op dij deur te zetten en zo trokken ze dij haile boudel as n vlöt aan n end taauw richten schuur.

Op t leste van d'oorlog wazzen der in de schuur bie mien olders ook Duutse soldoaten inkwartaaierd, sums wazzen ze nog mor 17 joar. Mien moeke brochde ze melk om te drinken.

t Wazzen aigenlieks nog kinder. Ze haren zulfz troanen in ogen. Zo baang wazzen ze, want ze wozzen al wél dat Duutslan de oorlog verlaizen ging. Wim Suk was in dij spannende lest oorlogsdoagen mit zoveul Duutsers om hoes en hek noar n aander onderzoekadres goan.

Bie zien olders op t Hoogezaand kon hai ook nait wezen, want doar haren de Duutsers mit veul gewoapende soldoaten n inval doan en t haile hoes deurzöcht noar heur zeun Willem Suk. Ze haren zulfz zien pa zwoar bedraaigd.

En dou was doar 5 maai 1945, de bevrijden van ons laand. Wat n opluchten veur n bult mensen en onderzoekers. Ook veur mien ollen mit heur kinder en heur passanten in dat luddek hoeske mit zien raaiten dak. t Was as n vaailege hoaven in slim stoere doagen, doar op Wilderhof. Noa vief laange, baange en duustere joaren endelk vrede!!

Elk dörp haar dou wel in ain of aandere schuur zien aigen bevrijdensfeest.

Soldoat Wim Suk wör terugroupen deur t Nederlandse leger en noar Schotland zonden om doar zien oplaaiden weer op te pakken en öf te ronden. Doar noa is hai nog noar North Carolina in de V.S. zonden, ook veur zien oplaaiden.

Van 1946-1949 was e op missie noar Oost-Java in Indië. Doar mozzen ze de vrede bewoaken, omdat t n kolonie van Nederland was. In dizze tied, t is 1946, wer aan de mariniers dij van 10 tot en met 14 maai bie de Maasbruggen in Rotterdam vochten hebben de hoogste militaire onderschaaiden, de Militaire Willemsorde, oetlaangd. Jawel, aan dij 'Swaarde Duvels' mit heur swaarde schoupoets om kop en duustere jazzen aan. In 1950-1955 was zien standploats Doorn bie Utrecht. Hai was dou woonachteg in Velsen. Ook is e dou traauwd, mit Maria (Rie) Wardenaar. Dou t eerste potje deupt worden zol het dizze Wim Suk aan mien moeke vrogd of zai t jonkje in kerk droagen wol. Mien moeke het dat n haile eer vonden en zo is ze hail allinneg mit traain noar Velsen raaisd. Ze het de nacht der veur gain wenk in ogen had van de zenen. Pa bleef bie ons thoës, bie mie en mien baaide zuskens. En och joa, de koien mozzen ja ook vouerd en molken worden.

Soldoat Wim Suk wör in 1955 tot 1957 weer op missie zonden, noar

Nieuw Guinea, tegenswoordeg West-Irian. In 1957-1958 was zien standploats vlaigveld Valkenburg bie Wassenaar. In 1958 het e de militaire dainst verloaten en is e mit zien gezin noar Canada emigreerd.

Op 25 december 1982 is hai doar in Canada, noa n ongenezelke zaikte oet tied kommen en doar mit militaire eer begroaven. Zien kinder hebben dat as n slim schier eerbetoon aan heur pa vonden. Stille getugen binnen en blieden zien vaaier ere-medailles, aan hom oetlaangd veur zien moud en traauw aan volk en voaderland in slim stoere tieden van oorlog en geweld.

Hail van vèrrens, wied vot, daip in mien haart, begunt ter opainen n laidje in mie te zingen:

Old soldiers never die, never die, never die.

Zo is t en zo zel t aaltied blieden: Old Soldiers never die!!

In dankboare herinnern aan dizze Swaarde Duvel oet Sapmeer.

Mijn grootvader Willem Jelle Berg

verzetstrijder 1940-1945

Naar aanleiding van het artikel van H. Viening in Pluustergoud 53 werd ons onderstaand verhaal toegezonden door de kleinzoon van Willem Jelle Berg.

Willem Jelle Berg jr.

Mijn vader, Tinus Berg, was aan het begin van de oorlog negen jaar, en aan het eind van de oorlog 14 een gewone schooljongen uit Borgercompagnie bij Sappemeer. Hij vertelde me dat hij het begin van de oorlog zich nog erg goed kon herinneren. Samen met zijn broer zat hij boven op de nok van de boerderij van zijn ouders te kijken naar al die overvliegende vliegtuigen. Spannend! En later dat jaar zou duidelijk worden dat de planten met de boontjes, die ze die eerste dagen van mei 1940 moesten poten, niet allemaal recht in een rij stonden, omdat er regelmatig naar de lucht was getuurd. Hij groeide op met zijn ouders en zijn 8 broers en zussen op het platteland en eigenlijk merkten ze niet zo veel van de oorlog. Op een boerderij was altijd genoeg te eten, en als de Duitsers dieren kwamen vorderen, dan was er altijd 'per ongeluk' wel één varken kreupel. De boerderij was gelegen aan de Borgercompagnie nummer 22 (later 24).

De boerderij is in 1995 opgebrand en niet herbouwd. Tinus zat destijds nog op school, eerst in Veenendam en later in Groningen op het Willem Lodewijk Gymnasium, maar dat werd later onmogelijk. De treinen naar de stad konden beschoten worden en waren vaak

doelwit van bommen. De school werd daarom gesloten en er moest thuis worden geleerd. Net als nu, maar dan wel twee jaar lang, en zonder internet. Wat thuis wel opviel was dat in het grote gezin opeens in een aantal groepen werd gegeten, er woonden meer mensen op de boerderij dan voorheen, en veel meer dan nodig waren om op het land te werken. En.. zijn vader was niet altijd thuis. Op 17 september 1944, op de verjaardag van zijn broer, was het groot

feest, de berichten kwamen door, van de landing bij Oosterbeek, operatie Market Garden. De geallieerden waren in aantocht! Hoe die berichten zo snel bekend waren, in een tijd zonder internet is mij een raadsel. Maar nu zou de oorlog wel snel zijn afgelopen... Maar dat liep anders. Operatie Market Garden werd een mislukking en pas na de winter zou de opmars van de geallieerden ook het Noorden van het land bereiken.

Op 1 april 1945 gaat het mis. Die dag was het Pasen. De Duitsers stonden aan de deur. Dat was eerder gebeurd, maar meestal had zijn vader, mijn opa dus, zich snel kunnen verstoppen. Was het vanwege Pasen? Was het omdat de Canadezen al voorbij Zwolle waren? Mijn opa, Willem Jelle Berg kon op die 1e Paasdag niet meer ontkomen en werd meegenomen naar het Scholtenhuis, het hoofdkwartier v.d. SD in Groningen. Ook Arie Bosscher, bakker aan de Zuiderstraat in Sappemeer onderging hetzelfde lot.

Mijn naam is dezelfde als die van mijn opa, Willem Jelle Berg. Ik ben dus vernoemd naar hem. Mijn opa was een man, waarover ik heb kunnen lezen dat hij in de oorlog als gereformeerde man steeds verder in de illegaliteit geraakte. Hij verspreide de illegale krant Trouw en ander illegaal materiaal, hij was lid van de Ordedienst en de Landelijke organisatie voor Hulp aan Onderduikers. En was dat een heel bewuste keuze? In een gesprek dat ik eens samen met mijn neef, zijn vader en mijn vader had, wisten ze het eigenlijk niet. Maar wat er gebeurde strookte zó niet met zijn overtuiging, dat hij langzaam werd ingezogen in de illegaliteit, in het verzetswerk. Iets wat voor zo'n gezagsgetrouwe man best bijzonder was. En dan ook nog met negen kinderen. Hij was boer en eigenlijk was het een heel gewone man, wat ook gold voor vele andere verzetsstrijders. Mensen die besloten zich te verzetten tegen de onmenselijke macht.

Op 19 april 1945 is mijn opa samen met tien anderen (o.a. Arie Bosscher) vanuit het Scholtenhuis in Groningen in twee vrachtwagens vervoerd naar Norg. Daar in de bossen zijn ze om het leven gebracht. Omdat ze, zoals bij de fusillade door de bevelvoerder werd gezegd, 'terroristen' waren en volgens het niedermachingsbevel ter dood veroordeeld en dienden zoals de SD'ers opmerkten vlak voor de bevrijding nog te worden doodgeschoten.....

Ieder jaar wordt er stilgestaan bij het monument in Bonhagen om de slachtoffers te gedenken en verhalen te vertellen. Het monument, opgericht in 1985, is een onderbroken cirkel, om weer te geven, het gebroken leven van deze verzetsstrijders. En als we doorgaan met verhalen vertellen, dan vergeten we niet.

Die jongen die boven op de boerderij naar vliegtuigen keek is nu 92 jaar. Op 19 april 1945 is mijn opa samen met Arie Bosscher herbegraven te Sappemeer en ter nagedachtenis is naar beiden een straat vernoemd.

Monument Bonhagenen

Naschrift red.:

Tijdens het opmaken van bovenstaand artikel, kwamen we er achter dat er nog een derde slachtoffer uit onze gemeente diezelfde nacht in Norg is vermoord en zijn naam vinden we dan ook terug op het monument. Willem Cornelis (Wim) Wardenaar, woonde destijds aan de Borgercompagniestraat 65 (nu 112) te Sappemeer.

Het gezin Wardenaar was woonachtig in Velsen-Noord, waar de vader en twee zonen actief waren in het verzet, maar omdat het te gevaarlijk werd, verhuist het gezin (totaal 14 personen) tijdelijk naar Sappemeer. Wim wordt op 23 maart 1945 in Winsum gearresteerd door onder andere de SD'ers Siert Bruins en August Neuhauer. Hij was lid van de KP (Knokploeg), LO (Landelijke organisatie voor hulp aan Onderduikers), de BS (Binnenlandse Strijdkrachten) en de OD (Ordedienst). Zijn schuilnaam was 'Jo'. Hij trad op als koerier en pleegde onder andere sabotage met de broers Meint en Rienk Zwerver, die op dezelfde dag werden aangehouden. Willem Cornelis Wardenaar was ongehuwd. Zijn vader die zoals gezegd ook in het verzet zat, is na de arrestatie van

zijn zoon Johannes op 14 juli 1944 thuis in Sappemeer aangehouden en heeft de oorlog ook niet overleefd, hij is overleden tijdens een dodenmars vanuit Buchenwald. Johannes woonde destijds aan de Nieuwelaan (huidige Rengerslaan) in Kolham, hij is later vrijgelaten en heeft de oorlog overleefd.

Op de website "Oorlogsslachtoffers IJmond" staat vermeld dat hij later is herbegraven op het Ereveld te Loenen, waarschijnlijk samen met zijn vader en in Velsen is een straat naar hem vernoemd.

Notariaat De Poel
Kerkstraat 148
Hoogezand

t (0598) 39 98 50
E info@notariaatdepoel.nl
i www.notariaatdepoel.nl

Het schip Anjo,

de zoektocht naar het schip van de Thuishaaldertjes

Berend van der Veer en Jaap Boersema

Historie

Tijdens de hongervinter van 1944-1945 zijn meerdere keren kinderen uit Amsterdam per schip naar Friesland en Groningen gebracht. Het ging dan om honderden kinderen per transport met meerdere schepen, meestal achter één sleepboot. Een van de drijvende krachten achter de kindertransporten was mevrouw Geertruida (Truus) Wijsmuller-Meijer. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog heeft zij het leven van duizenden joodse kinderen gered en tijdens de hongervinter heeft zij zich ingezet voor het evacueren van kinderen uit Amsterdam. In een interview in 1976 door Wouter Hendrikse zegt mevrouw Wijsmuller dat de schippers gevraagd werd alle kosten zelf te betalen, terwijl ze ook nog voor een sleepboot moesten zorgen. De schippers, zoals kapitein Schol van Vinke en Co, de Friese jachtschipper Bouke van Wijk en de Groninger schipper Polman stemden zonder te aarzelen in. De hier beschreven hongervaart naar Lemmer vertrok donderdagavond 15 maart 1945 van de steiger van Van Es en Van Ommeren aan de De Ruijterkade, gelegen aan het IJ. Huilende moeders legden hun kind in de ruige armen van een schipper en wisten niet of ze hun kind ooit nog terug zouden zien.

Vanwege het gevaar van luchtaanvallen werd in de nacht gevaren. Achter een sleepboot vijf binnenschepen. Vier met grotere kinderen en één, direct achter de sleper, de ANJO met aan boord

Kinderen worden aan boord van de Anjo gebracht 1944-1945

Anjo eind jaren '40

Enkhuizen van voor het bombardement

bijna honderd uitgemergelde baby's. Baby's met aan een touwtje een kaartje met naam, adres en geboortedatum. Er was niet één zuigfles met melk aan boord, niet één fles voor die bijna honderd hongerige kindjes die nauwelijks meer konden zuigen.

In het ruim hing een onbeschrijflijke stank van volle luiers, want ook schone luiers waren er niet. Bouke van Dijk vulde met de puts teil na teil met water en zo probeerde men nog wat luiers schoon te wassen.

Dit was de tocht die voor de ANJO op 16 maart 1945 zo dramatisch eindigde in Enkhuizen.

Er zijn al meerdere artikelen geschreven over dit kindertransport. Waarom de ANJO niet is doorgevaaren naar Lemmer is nooit duidelijk geworden. Soms wordt gezegd dat de sleep in dichte mist is verdwaald en ze daarom bij Enkhuizen zijn uitgekomen, maar dat lijkt niet erg aannemelijk.

Van Amsterdam via Enkhuizen naar Lemmer was een logische route. En waarom is alleen de ANJO de haven van Enkhuizen binnengelopen? Onderweg was al één van de baby's overleden en een andere (Dolly) was er zeer slecht aan toe. Ze lag meer dood dan levend naakt, met alleen sokjes aan, in een paardenharen dekentje. Het ligt daarom veel meer voor de hand dat schipper en bemanning de oversteek naar Lemmer niet hebben aangedurfd vanwege de slechte gezondheid van de baby's en er daarom voor hebben gekozen om Enkhuizen aan te doen, niet wetende dat scheepswerf en havengebied van die stad de dag daarvoor waren gebombardeerd.

Eenmaal in de haven werden huisarts B. van der Heiden en burgemeester Broere, een door de Duitsers aangestelde burgemeester, gewaarschuwd. De dokter beseftte dat veel van deze kinderen zonder onmiddellijke hulp de volgende dag niet zouden halen. Karel Buis, bijnaam Karel de Kat, een visboer en ook de stadsomroeper, werd onmiddellijk op pad gestuurd.

Zelf vertelde hij hier later over: "Ruim drie en een half uur liep ik door de straten van Enkhuizen. Ik riep de hele tijd: "In de haven ligt een schip met baby's, kinderen die verhongeren. Een schip uit Amsterdam. Wie een baby wil hebben, ga naar de haven... Dekens meenemen!"

Karel Buis

Drommedaris na het bombar

Paktuinen na het bombardement

Bij het bombardement van de vorige dag waren 24 personen, waaronder zeven kinderen, om het leven gekomen. De stad rouwde, maar dat weerhield veel gezinnen er niet van om zich liefdevol te ontfermen over al deze baby's die 'thuishaaldertjes' werden genoemd.

(Thuishaaldertje is het West-Friese woord voor pleegkind.)

Naar verluid heeft ook burgemeester Broere een baby in huis genomen. Baby Dolly werd ook liefdevol opgenomen in een gezin. Zij woont anno 2021 nog steeds in Enkhuizen.

Meer over de Thuishaaldertjes en Dolly is te lezen op de websites van de Vereniging Oud Enkhuizen en Thuishaaldertjes.nl.

De aanleiding tot het onderzoek naar de ANJO

In 2015 is het verhaal van deze hongertocht uitgewerkt tot een muziektheaterspektakel met als naam De Thuishaaldertjes. Er waren echter nog veel open einden in de geschiedenis van de Thuishaaldertjes en door de jaren heen zijn vele feitelijkheden verloren gegaan en herinneringen vervormd. Zo werd de ANJO meestal aangeduid als een houten tjalk en verschilde men van mening over de plek waar de ANJO was afgemeerd. Er was goede informatie nodig om een zo waarheidsgetrouw mogelijk stuk te schrijven.

De eerste resultaten

Van Leeuwen (Kroniek van Enkhuizen) heeft zijn onderzoek gedaan samen met onder andere Klaas Koeman van de Vereniging Oud Enkhuizen. Bezocht zijn o.a. het NIOD (Nederlands Instituut voor Oorlogs Documentatie), maar ook was er een optreden in een TV item bij het 'Hart van Nederland'.

Hierdoor hebben zij contact kunnen leggen met een aantal kinderen of familieleden van kinderen die aan boord waren geweest van de ANJO. De correcte plek waar de ANJO in Enkhuizen lag afgemeerd werd gevonden en ook het verloop van de gebeurtenissen werd duidelijker.

Zoektocht naar de ANJO

Ook werd geprobeerd meer te weten te komen over het transport, met name over het schip de 'ANJO' en schipper Polman. Ook naar de andere schepen, die deel uitmaakten van de sleep die in de nacht van 15 op 16 maart uit Amsterdam vertrok om de oversteek over het IJsselmeer te maken, werd gezocht.

Walter Haentjens, een historisch journalist uit Enkhuizen met goede relaties in de wereld van de binnenvaart, heeft zich op verzoek van Van Leeuwen ingezet bij de zoektocht naar de ANJO en schipper Polman. Hiervoor heeft hij onder andere een artikel laten plaatsen in een eerdere editie van ons verenigingsblad De Binnenvaart.

In augustus 2017 ontving hij deze mail van de heer en mevrouw Leinenga: "Naar aanleiding van uw verslag in het blad De Binnenvaart juni 2017. Mijn man heeft nog wat gegevens over de ANJO. Eigenaar was de heer Jo Polman was een Duitser sprak goed Nederlands en was getrouwd met A.Doddema. De ANJO was een luxe motor Friese maat afmetingen. Er stond een Deutsche Werke motor in van ongeveer 80 – 100 pk met een gasgenerator, i.v.m. de oorlog was er weinig olie en ze hadden ook een windmolen voor electra. De heer Polman is na de oorlog aan de wal gaan wonen in Foxhol en is daar werfkapitein geworden op de scheepswerf en zijn vrouw was onderwijzeres. De ouders van mijn man hebben toen ook een reis gedaan 's-nachts met een sleepboot van de havendienst naar Stavoren. Dit waren enige punten waar u misschien wat aan heeft."

Ogenschijnlijk betrouwbare informatie die, voor wat betreft de naam Polman, overeen kwam met wat al bekend was, maar het genoemde schip was geen houten tjalk en ook schipper Polman kon niet worden gelokaliseerd. De oplossing leek dichtbij, maar werd nog niet gevonden.

In december 2020 is door Berend van der Veer, beheerder van Facebook-

groep De Kroniek van Enkhuizen, de vraag over de herkomst van de ANJO (opnieuw) voorgelegd aan Jaap Boersema, schipper en amateurscheepvaarthistoricus. Boersema kreeg de mail van de heer en mevrouw Leinenga nu ook onder ogen zodat het mysterie uiteindelijk werd opgelost.

Het schip gevonden

Via naspeuringen in de liggers van de scheepsmetingdienst vond Boersema de ANJO terug. De ANJO was geen houten tjalk maar, zoals Leinenga ook al vermeld had, een stalen motorschip van 31,38 meter lang. De ANJO stond onder meetnummer A12432N vermeld in de registers van de scheepsmetingdienst. In 1943 had de eigenaar het schip opnieuw laten meten omdat het een nieuwe kont had gekregen. Hierdoor werd ook de naam van de eigenaar/schipper in 1943 en daarna bekend.

Dat was wel het meest verrassende resultaat van dit onderzoek. De eigenaar/schipper van de ANJO was inderdaad een Duitser. Hij heette Johann Wilhelm Pohlmann, geboren op 18 februari 1900 in Assel. (Duitsland) Hij was gehuwd met Anje Doddema. Voor zover nu bekend zijn uit dit huwelijk geen kinderen geboren.

De informatie van de familie Leinenga klopte, behalve dan dat ook zij de naam hadden geschreven als Polman. Verder zoekend in andere scheepvaartregisters ontdekte Boersema dat de ANJO door Pohlmann was verkocht aan schipper Vermeij, met als thuishaven Wemeldinge. Bij navraag in Wemeldinge werd vernomen dat het schip vandaar naar Goes was gegaan. De havenmeester van Goes noemde de naam van B.Vermeij, de zoon van schipper/eigenaar Vermeij. Deze bevestigde dat zijn vader Andries Vermeij de ANJO destijds had gekocht van de familie Pohlmann-Doddema.

De schipper en zijn vrouw

Pohlmann en zijn vrouw hebben maar enkele jaren met de ANJO gevaren en zijn kort na de oor-

log in Foxhol gaan wonen op de W.A.Scholtensweg 48 in de buurt van scheepswerf "Vooruitgang" aan het Winschoterdiep.

Hij was reder (Rederij Anja) en werkte als werfkapitein voor de scheepswerf "Vooruitgang". Beiden waren zeer betrokken bij het verenigingsleven in Foxhol. Pohlmann werd in oktober 1945 bestuurslid van Dorpsvereniging De Klabbe, was tussen 1947 en 1956 tweemaal bestuurslid van de Foxholster Voetbal Vereniging F.V.V. en van eind 1953 tot in 1956 is hij voorzitter geweest van de gymnastiekvereniging FGV in Foxhol. Hij is afgetreden wegens gezondheidsproblemen. Pohlmann is op 12 mei 1957 te Foxhol overleden. Het scorebord van de voetbalvereniging FVV, dat indertijd door Pohlmann is geschonken, wordt heden ten dage nog steeds gebruikt.

Zijn vrouw was onderwijzeres aan de H.E.Buurmanschool in Hoogezand en wordt door oud-leerlingen omschreven als een bijzonder lieve juf. Ook was zij betrokken bij de gymnastiekvereniging FGV waar zij in 1955 is benoemd tot lid van verdienste.

De geschiedenis van het schip

Het schip is in 1928 gebouwd op de werf van Bijlholt in Foxhol en werd aangeduid als een Luxe Motor met Friese afmetingen.

De eerst bekende meting dateert van 7 november 1928, waarin E.Kroese als eigenaar staat vermeld, met als domicilie Oude Pekela. Pohlmann heeft het schip rond 1938 gekocht en hij heeft er een andere motor in laten zetten, een Deutsche Werke (DWK 3M32), bouwjaar 1936, 75 PK bij slechts 375 toeren per minuut. Op de stuurhut staat een grote letter D die verwijst naar deze motor.

HISTORIE Meer zicht op verhaal 'thuishaaldertjes'

Redder van de kinderen blijkt een Duitser

Het bijzondere verhaal over een motorschip vol peuters en baby's uit Amsterdam dat in maart 1945 in Enkhuizen aanmeerde, heeft er een nieuwe pagina bij gekregen. De redder aan het roer bleek een van oorsprong Duitse schipper.

Martin Menger
m.menger@redactie.nl

Enkhuizen ■ De kinderen kregen in het koude Enkhuizen van '45 de warme bijnaam 'thuishaaldertjes', een West-Fries begrip voor kinderen die in een ander gezin worden opgenomen. In de afgelopen jaren is er zelfs een theaterstuk aan gewijd. Maar ze moest nog meer over te vertellen zijn, meent Berend van der Veer.

Hij heeft, als betrokkene bij het historische project 'De Kroniek van Enkhuizen', zich verdiept in wat zich nog meer rondom het schip de Anjo heeft afgespeeld.

Stadsgenoten

„Het is eigenlijk bij toeval begonnen”, vertelt hij. „Ik was bezig met het leven van mijn grootvader, die rond die tijd in Enkhuizen bij het verzet betrokken was. Dit kreeg een vervolg omdat de Stichting 4 en 5 met anti-discriminatie comité Enkhuizen net bezig was met het verzamelen van namen van stadsgenoten die op het verzet monument thuis hoorden. Ik raakte gebeid door wat zich in die oorlog in Enkhuizen heeft afgespeeld.”

West-Fries Erfgoed

De rubriek West-Fries Erfgoed zet het verleden van de regio centraal. In deze aflevering de pogingen meer te achterhalen over de thuishaaldertjes in Enkhuizen.

Berend wilde weten wat nog meer was te achterhalen rondom dat schip vol 'thuishaaldertjes' dat in Enkhuizen een veilige haven vond. Bij een eerder onderzoek van onder meer Walter Haentjens, gedaan voor het theaterstuk 'De Thuishaaldertjes' van Frans van Leeuwen, krijgt deze contact met iemand die meer weet over de schipper: het blijkt Jo Polman te zijn.

Scheepswerf

Van geboorte... een Duitser, getrouwd met een Nederlandse vrouw. De schipper is na de oorlog in het Groningse Foxhol gaan wonen en werkte op een scheepswerf. De Vooruitgang. Best veel informatie, maar schipper Jo Polman was niet te vinden.

Amsterdamse kinderen gaan tijdens de hongerwinter aan boord bij een soortgelijk

Het kindertransport hoorde bij de acties van Truus Wijsmuller-Meijer, die zich vanuit Amsterdam ook als redder van duizenden joodse kinderen heeft opgeworpen. De hoofdstad was in de laatste oorlogswinter een levensgevaarlijke uitgehongerde stad, reden waarom de verzwakte en soms ondervoede kinderen een betere plek nodig hadden. „We wisten tot voor kort dat het schip de Anjo heette en dat het zou gaan om een houten tjalk.”

De dag voordat de Anjo in de haven aankomt, krijgt Enkhuizen te maken met een bombardement. Mer dodelijke slachtoffers. Toch

komt de stad de dag erna meteen in actie wanneer de Amsterdamse kinderen ondergebracht moeten worden. Maar wie dan de 'verdeling' van de grutjes regelde?

Achterhalen?

Zou er nog meer over het schip en de bemanning zijn te achterhalen? Dat zijn de vragen waarmee Berend samen met de Groninger amateurscheepvaarthistoricus Jaap Boersema aan de slag gaat. De schipper/eigenaar blijkt niet Polman te heten maar Pohlmann, en daarom had het zoeken naar Polman niets opgeleverd.

De Anjo, eind jaren veertig

Berend van der Veer: „Mensen hadden het over een oude tjalk.”

HENI MEDWILUS

Zoals vermeld is Pohlmann in 1946 aan de wal gaan wonen waarna Andries Vermeij als schipper op de ANJO ging varen. Hij heeft hiermee nog een hachelijk avontuur beleefd: (Zie tekst krantenartikel hierboven) In 1955 heeft Vermeij het schip gekocht van Pohlmann en kreeg het de

naam ANEJA. In de jaren '60 is het schip bij Scheepswerf Krijgsman te Gorinchem verlengd tot 38 meter en zijn nieuwe ramen in de roef gezet. In 1992 heeft Vermeij op 70 jarige leeftijd het schip verkocht, daarna is het nog twee keer doorverkocht

en sinds 1996 is het eigendom van bouw- en scheepstimmerman Evert Jan Hoen en zijn vrouw Janna Kluwer.

“ Mooi dat we
juist deze
gegevens aan
het verhaal
kunnen
toevoegen

transport.

ARCHIEFFOTO MEGARUIS

„Dat maakt dus het verschil met de verhalen die bewaard zijn gebleven. En wat de feiten zijn”, weet Berend. „Mensen hadden het over een oude tjalk die vol met kinderen in de haven was gelopen.”

Toevoegen

„Maar het was een binnenschip”, weet Berend. „Ik ben wel blij dat we juist deze gegevens aan dit verhaal kunnen toevoegen en met name het bijzondere feit dat de schipper een Duitser was.”

Het schip de Anjo werd door Pohlmann na de oorlog van de hand gedaan, toen hij de werfbaas werd van

‘De Volharding’. Het kreeg van eigenaar Andries Vermelij een nieuwe naam, de Anaja, met als thuishaven het Zeeuwse Wemeldinge.

Inmiddels is het al enkele keren van eigenaar verwisseld: de laatste 20 jaar ligt het als woonschip voor de wal. Later werd duidelijk dat schipper Pohlmann en zijn vrouw in Foxhol geziene mensen in het dorpsleven werden. Ze bleken de oprichters van de dorpsvereniging.

Moedig

Tegelijkertijd was dit kinderloze echtpaar ook zo moedig om in de late hongervinter van 1945 een tocht

te ondernemen met het eigen vrachtschip. Daarbij werd er in konvooi richting het noorden gevaren, het IJsselmeer op. De Anjo koos Enkhuizen.

Waarom schipper Pohlman dat precies deed, daarover lopen de verhalen uiteen. Er zou sprake zijn geweest van dichte mist, één kindje aan boord was al overleden en anderen waren er slecht aan toe. Doorvaren zou hun doodvonnis betekend hebben.

In Enkhuizen zouden ze aansterken. Maar feit is dat toen de Anjo weer uit Enkhuizen vertrok, de jongste opvarenden achterbleven.

De Enkhuizers wilden hun pleegkinderen niet meer afstaan.

Redding

Die combinatie, van een moedige schipper en liefdevolle Enkhuizer pleeggezinnen, betekende voor de meeste ‘thuisbaaldertjes’ hun redding. „We weten dat schipper Pohlman zelf alle kosten heeft betaald om deze tocht met de kinderen vanuit Amsterdam te kunnen maken”, besluit Berend. „Dat zegt eigenlijk al heel veel over deze mensen.”

Zie ook de website:
www.oudenkhuizen.nl

Een van de thuisbaaldertjes in Enkhuizen, Mary Beers.

Hongerige Amsterdamse kinderen, tijdens de uitvoering van het theaterstuk. ARCHIEFFOTO THUIS BUREAU

Het schip ligt aan de Emmakade te Leeuwarden. Zij hebben het laten inkorten tot 30 meter. Dit was de maximaal toegestane lengte in Leeuwarden voor een woonplek. De den is verlaagd en loopt weer in de zee.

Ook de kalfdeken zijn verwijderd. Hierdoor heeft het schip weer meer zijn oorspronkelijke vorm teruggekregen. Het halve laadruim is betimmerd voor bewoning.

In 2000 is het schip, dat inmiddels ESPERANCE heette, omgedoopt in VERWONDERING. De DWK motor staat nog steeds in werkende staat in het schip.

Samenvatting

De ANJO die op 16 maart 1945 de haven van Enkhuizen binnenvoer was geen houten tjalk, maar een stalen motorschip dat werd aangeduid als Luxe Motor.

De eigenaar/schipper toen was de Duitser Johannes Wilhelm Pohlmann, die getrouwd was met een Nederlandse vrouw.

De schippers verdienden niets aan de hongertochten, ze legden er op toe want ze kregen zelfs de gemaakte kosten niet vergoed. We mogen trots zijn op deze mensen.

Aanvulling redactie:

Hendrik Genzel, de oomzegger van Pohlmann, heeft in de hongervinter 1944/45 meegevaren op de ANJO, om kinderen en andere evacués op te

halen uit Harlingen. Eén van die kinderen, kon hij zich herinneren, heette Tom en is destijds opgenomen in het gezin van Derk Muller, de scheepsbouwer uit het Foxholsterbosch.

Het kranten artikel stond op 23 februari 2022 in het Noordhollands Dagblad en kreeg de redactie toegestuurd door de heer Kliphuis uit Foxhol.

De Verwondering aan de Emmakade te Leeuwarden

Brief pastoor J.H.van Laak Martenshoek

Een verslag van de pastoor van de parochie te Martenshoek aan de Aartsbisschop in Utrecht getranscribeerd door Jan-Paul Wortelboer

De parochie Martenshoek behoorde tot 1956 onder het aartsbisdom Utrecht.

Van elke parochie is vanaf 1853, toen de kerkelijke hiërarchie werd hersteld, een archief bijgehouden.

Het heropgerichte bisdom Groningen, immers opgeheven in 1594, heeft voor wat zijn territorium deze parochie-archieven onder zijn hoede gekregen en deze archieven gedeponereerd bij de Groninger Archieven*. Het dossiertje met betrekking tot de parochie Martenshoek bevat de hierna getranscribeerde brief van pastoor J.H. van Laak, die herder van die parochie was van 1908 tot 1921. Blijkbaar wist hij al na 4 jaar hoe hij de Groningers moest inschatten.

Monseigneur!

Na de betuiging van den verschuldigten eerbied, ga ik hiermede gaarne antwoord geven op de mij gestelde vraag en zal naar beste vermogen zoo correct mogelijk verslag uitbrengen.

Op de staat van de Dec. visitatie heb ik ingevuld

“a vero fide defecerunt” = 12. Hiermede wordt niet bedoeld dat zij public het ware Geloof hebben afgezworen en zich in een kettersche secte hebben laten opnemen, maar toch wordt er mede bedoeld dat die personen evengoed voor de Kerk verloren zijn als hadden zij gehandeld in de eerste bedoeling.

De personen betreffen twee huishoudingen en nog een ander. Zij zijn:

Wed. Th. Bruins, geb. Magdalena de Wit, geb. 12 Mei 1859

Alida 9 Oct. 1892, Bernardus, 5 Jan. 1896, Herman, 30 Maart 1898, Allegonda, 23 Febr. 1900

Georgius Lokken, geb. 5 Juni 1864. Zijn vrouw Agnes Zonderman, 5 Juli 1886, Gerardus, 7 Febr. 1892, Margaretha 11 Sept. 1893, Henrica 9 Mrt. 1900 en Joanna Alida, 5 Febr. 1903

Albertus Lockhorn, geb. 12 Aug. 1869.

De Wed. Bruins is de gewezen echtgenoot van de in febr. 1908 overleden Kerkmeester Theod. Bruins.

Voor het huwelijk woonde zij als dienstbode bij laatstgenoemden en wist door allerhande intriges haar patroon tot echtgenoot te verkrijgen. Haar eigen zuster, die ook onder de Parochie woont, vertelde mij reeds vroeger dat Magdalena nooit had gedeugd, dat zij in hare jeugd zeer dikwijls de kerk had verzuimd, door ergens wegtekruipen en zich bezig te houden met het lezen van een roman.

Toen haar man overleden was begon zij te doen als een onzinnige, altijd uit en overal heen vooral naar de stad Groningen, vanwaar zij ook al eens beschonken terugkeerde, verzuimde zij haar huishouden en hare kinderen. Dezen hoe jong ook nog volgden haar voorbeeld, zij verkwisten zeer veel geld door alle dwaze inkoop, zoodat de zaken zeer achteruitliepen.

De twee jongste kinderen kwamen al spoedig niet meer naar de catechismus. Weldra ging het gesprek onder de menschen dat de moeder voor haar dochter Alida een protestanten jongen had gevonden, naam en persoon werd genoemd.

Toen zij de Kerk al verzuimde, gaf ik last haar aan de pastorie te ontbieden, als zij eens ter kerke was. Dat gebeurde op een bepaalden zondag, toen zij ook aan de pastorie verscheen. In het onderhoud met haar bracht ik haar op bedaarde wijze onder het oog, hoe verkeerd zij handelde en dat de verkeering van Alida met dien prot. jongen moest ophouden, ik wees haar vooral op de ontzaggelijke verantwoording. Zij heeft het goedschiks aangehoord, maar kon niet beloven die verkeering te doen ophouden. Ik voegde haar toe, dat zij dan niet meer tot de H. Sacramenten mocht naderen.

En onverschillig antwoordt ze: nu ja.

Toen ik weg was heeft zij zich erg nijdig over dit onderhoud uitgelaten tegen mijn dienstbode. Het gevolg was, dat zij niet meer naar de Kerk ging, ook hare kinderen niet, dat ze zoo huis gehouden hebben dat de boerderij sinds al is verkocht, zoodat in drie vier jaren ongeveer 16 duizend gulden zijn zoekgemaakt en dat Alida met die protestant is getrouwd en thans woont onder de gem. Appingedam.

In die dagen ben ik meermalen .... nog aan huis geweest, soms was zij weggevlucht, ook al eens niet thuis, ook wel dat ze mij ten antwoord diende. Alida ging zoover door op alles te zeggen: “dat zal ik zelf wel weten”, en op mijn voorhouden hoe elken zondag gebeden werd ter voorkoming van gem. huwelijken antwoorde zij: daarvoor heb ik geen mensch aangesteld en dat moeten ze dan maar laten. Ten laatste werd ik gewaarschuwd, daar de bedoelde tot alles instaat was en voor geen enkele verdachtmaking zoude terugschrikken. Zij bewoont thans een café en zal weldra van alle bezit af zijn, daar zij als een onzinnige handelt. Mijn Eerw. voorgangers heb ik bij hun komst te Martenshoek telkens gevraagd of zij het eens probeeren wilden haar en de kinderen weer op den goeden weg te krijgen, doch beiden zagen er geen heil in in aanmerking genomen het Groninger karakter.

De geschiedenis is bepaald te lang en te weerzinwekkend hoe allen zich op duivelsche manier uitlaten over de

R.K. kerk met pastorie te Martenshoek

Allerh. Eucharistie, over het Sacrament der Biecht en over hunne "Dwaasheid" van vroeger, toen zij nog tot de Kerk behoorden. De Familie Lokken is een familie van de minste soort. Wonende in de beruchte buurt Foxhol, hebben zij er langen tijd over gedaan om de breuk met de Kerk voorgoed als een daad te stellen. Voortdurend afglijdende waren het sinds lang menschen, die dikwijls de H. Mis verzuimden, die geen vastendagen meer hielden, totdat zij sinds vorig jaar geheel en al wegbleven. Vooral de vrouw, die van de familie Zonderman is, deugt geheel niet. Ook daar ben ik meermalen geweest, maar telkens onverrichter zake teruggekeerd. Noch het een noch het ander helpt, hetzij met zachtheid of met zware argumenten. Zij lachen er om of worden kwaad en pas

is het bezoek geëindigd of de beruchtste buurvrouwen komen te

samen en alles wordt verhandeld wat die "paap" gezegd heeft en de heiligste zaken worden schandelijk bespot. Zoo vertelde mij een goede vrouw, die daar in die buurt woont. Aan pastoor Wolffebuttel vertelde ik dien afval en Z.Eerw. antwoordde terstond "dat verwondert mij niet, zij is een van Zonderman". Gelijk het met deze familie is gegaan gaat het met nog eenige families evenzeer. Voortdurend minder worden, komt een keer de finale breuk.

Albertus Lockhorn was sinds 5 jaren weduwan. Op een zekere (?) keer kreeg ik te horen, dat hij verkeerung had met een protest. weduwvrouw. Ik ging tegen 12 uren naar zijn huis, heb hem over zijn verkeerd voornemen gesproken, stelde hem vooral voor zijn groote verantwoording aan zijn eigen kinderen, die hij tot groote ergernis was, tevens zijn zware ongehoorzaamheid aan het Kerkelijk Gezach. Hij beloofde mij de verkeerung aftebreken en gaf mij daarop de hand.

Verheugd keerde ik terug, doch vernam een paar dagen later, dat hij reeds in ondertrouw was. Sinds zijn huwelijk komt hij niet meer in de H. Mis. En nu zijn al deze personen voor de Kerk verloren, zoo is althans mijn vaste overtuiging, dit leert hier telkens de ondervinding. Om aan Uwe Doorl. Hoogwaardigheid explicatie te geven van mijn meening moet voorop worden gesteld, dat wij hier te doen hebben met Groningers en het is eenmaal een feit, dat iemand, die nooit onder de Groningers gewerkt heeft, zich geen denkbeeld kan vormen hoe hier de zaken van ziel en zaligheid worden opgevat. Ik spreek hier van Martenshoek in het bijzonder dat vroeger en thans nog de vergaarplaats is van alle gespuis uit de omgeving nl. Hoogezand en Sappemeer omdat hier de scheepsbouwerij het sterkst is.

De Groningers zijn in hun denken, spreken en doen half protestant, misschien wel omdat zij zoo onder de ongeloovigen verkeeren, maar een treurig feit is het hoe ze hun verplichting van Mis hooren voor niets tellen, hoe ze spreken van diakenen, Kerkmannen, aan de "Tafel" gaan, d.i. tot de H. Communie naderen, hoe ze evenals de protestanten gedurende de dagen dat een afgestorvene nog niet begraven is, zich uit rouw wellicht, binnen houden en al die dagen niet ter kerke gaan, uitgenomen zondags, hoe ze ook geen H. Mis vóór de uitvaart bestellen.

De Groningers schijnen in de geestelijke zaken een beoordeeling er op na te houden, die zoo laag bij den grond is, dat zij het uiterlijke aannemen hun pastor een plezier te doen als zij de verplichtingen tamelijk vervullen. Hiervoor kan ik geen andere reden vinden dan hun verregaande hoovaardij en geldzucht. Zij zijn als ontoegankelijk voor hoogere dingen. Een pastoor die streng en onverzettelijk optreedt prikkelt hun hoovaardij en het staat bij mij vast dat de meesten aan de kerk den rug zouden toekeren. De kennis der geestelijke zaken is over het algemeen zoo min dat de kinderen, die op den catechismus komen, een enkele uitgezonderd, totaal niets kenden, zelfs geen kruis kunnen maken, waaruit veilig te concluderen valt, dat in de verschillende huishoudingen niet gebeden wordt en zij zich nergens mede dan met tijdelijke zaken bezighouden.

De echte roomsche kern dezer Parochie bestaat dan ook maar uit een paar tientallen huishoudingen, de overigen zijn werkelijk tot alles in staat als de omstandigheden dit zouden medebrengen.

Als pastoor kan ik voor Onzen lieven Heer getuigen dat ik alle moeite doe om de huishoudingen steeds roomscher te maken. Toen het mij duidelijk werd dat er in de huishoudingen niet gebeden werd, heb ik dit telkens tot onderwerp der preeken gemaakt, telkens aangedrongen op het bidden van het Rozenhoedje, de devotie tot de Moeder Gods zooveel mogelijk bij elke gelegenheid aanbevolen, de Broederschap van het Allerh. Hart van Jezus opgericht opdat door deze teedere Godsvrucht de harde gemoederen der Groningers zouden verzacht worden. Ik doe mijn best de Parochianen optevoeren in het geestelijk leven zoowel door woord als door voorbeeld, voornamelijk door hen aantebevelen een vertrouwelijken omgang met Onzen lieven Heer. In hoeverre ik hierin geslaagd ben weet O.L.Heer.

Volgens mijn meening zijn de beletselen voor het geestelijk leven: 1. de Groninger aard, die zeer solied kan worden als zij meer en meer gevormd worden in het geestelijk leven. 2. de ellendige neutrale bladen, die de provincie overstroomden en die gelezen worden aan elk huisgezin. 3. het openbare onderwijs en ten 4. de omgang van de jeugd of met volslagen ongeloovigen in deze overwegend ongeloovige bevolking.

Hiermede meen ik meer dan genoeg is te kunnen volstaan, ik betuig mijne innigste gevoelens van hoogachting en eerbied aan Uwe U Doorluchtige Hoogwaardigheid.

Martenshoek, 10 Oct. 1912

Uw zeer gehoorzame zoon (w.g.) J.H. van Laak

* Groninger Archieven, toegang 159, Bisschop van Groningen, Ingekomen stukken van pastoors, parochiale instellingen en particulieren, Martenshoek, parochie van de H. Martinus, inv. nr. 59.I, 10 okt. 1912

Meihuizen: Twee generaties huisartsfamilies te Sappemeer 1895-1976

Boekbespreking

“Meihuizen : Twee generaties huisartsfamilies te Sappemeer 1895 – 1967” A.de Haan

Wim A.H. Rozema

Onze redactie kreeg onlangs, na een aantal prettige contacten met de auteur Adam de Haan en zijn echtgenote Lucie Meihuizen, een boekwerk toegezonden, waarin de geschiedenis van de Sappemeester huisartsenfamilie Meihuizen wordt beschreven. Het 149 pagina's tellende boek is rijkelijk geïllustreerd met foto's en documenten uit het familiearchief.

In het voorwoord schrijft de auteur : “In elke familie circuleren verhalen, zitten foto's uit lang vervlogen tijden in albums en zijn erfstukken bewaard gebleven, die bewijzen vormen van het vroegere familieleven.

Voorts kunnen grootvaders en grootmoeders aan hun kleinkinderen doorgeven hoe hun jonge leven er uitzag. Maar dat laatste gebeurt te weinig. De aandacht van jonge mensen

gaat uit naar de actualiteit. Het is daarom zaak als senioren, om dat verleden op te schrijven en te verluichten met foto's en documenten over hun leven, om zo de nieuwe generaties te voorzien van anders verloren gaande familieomstandigheden.

Dat doen Lucie en ik voor onze eigen kinderen en kleinkinderen elders, maar dit relaas is een inhaalactie en gaat over de grootouders en de ouders. Zo kunnen de jongere en toekomstige generaties nog ver na dato lezen hoe het erin hun wereld aan toeging. De inhaalactie vindt hier en nu plaats voor de Meihuizen-familie

in de tak van Foeko Meihuizen 1866 – 1950, die de vader was van drie kinderen en de grootvader van negen kleinkinderen waaronder Lucie. Het gezichtspunt qua aanduiding als opa en oma etc. is hun generatie. Door de combinatie van officiële en persoonlijke bronnen is getracht een geschakeerd beeld te schetsen van het wel en wee van hun toch nog wel recente voorouders en hun werkzaamheden”.

Net als vele andere doopsgezinde families, die zich oorspronkelijk in onze regio vestigden, met name in Lula en Kalkwijk, kent ook de familie Meihuizen, zo lezen wij in deze uitgave, een bewogen geschiedenis:

“De familie Meihuizen is van Zwitserse oorsprong. In 1714 emigreerden enkele voorvaders uit Zwitserland naar Nederland. Dat was waarschijnlijk wegens langdurige onderdrukking waarvan zij als doopsgezinden het slachtoffer waren. Deze onderdrukking en zelfs vervolging vond plaats vanwege de opvattingen van doopsgezinden: ze wilden geen wapens dragen en dus niet vechten wanneer het land dat nodig vond.

Ook wilden ze geen eed afleggen hetgeen in Zwitserland denk aan de term “Eidgenossen”, gebruikelijk was. Tenslotte konden de doopsgezinden de Staat onmogelijk zien als iets dat van God gegeven was.

Hierdoor werden zij als staatsvijandig beschouwd. Ze werden in de 17de eeuw opgesloten in tuchthuizen, gedeporteerd en aangemoedigd om te emigreren. Dat emigreren deed een voorouder die in het gehucht Mayhusen of Meyhusen woonde, dat gelegen was onder Pfeffikon ten Noorden van Luzern. Hij heette Samuel Peter Galliker en was getrouwd met Barbara Frey. Hij was niet doopsgezind maar zijn vrouw wel.

In ons land bestond veel meer godsdienstvrijheid voor protestanten en was men niet zo beducht voor hun opvattingen. Bovendien waren andere doopsgezinden bereid de nieuwkomers te helpen. De vluchtelingen van rond 1700 waren boeren., hadden hun bezittingen in Zwitserland verkocht en waren dus niet onbemiddeld. Ze kochten in ons land grond en die was in de Veenkoloniën ruim voorhanden en profiteerden bovendien van de toen lage grondprijzen.

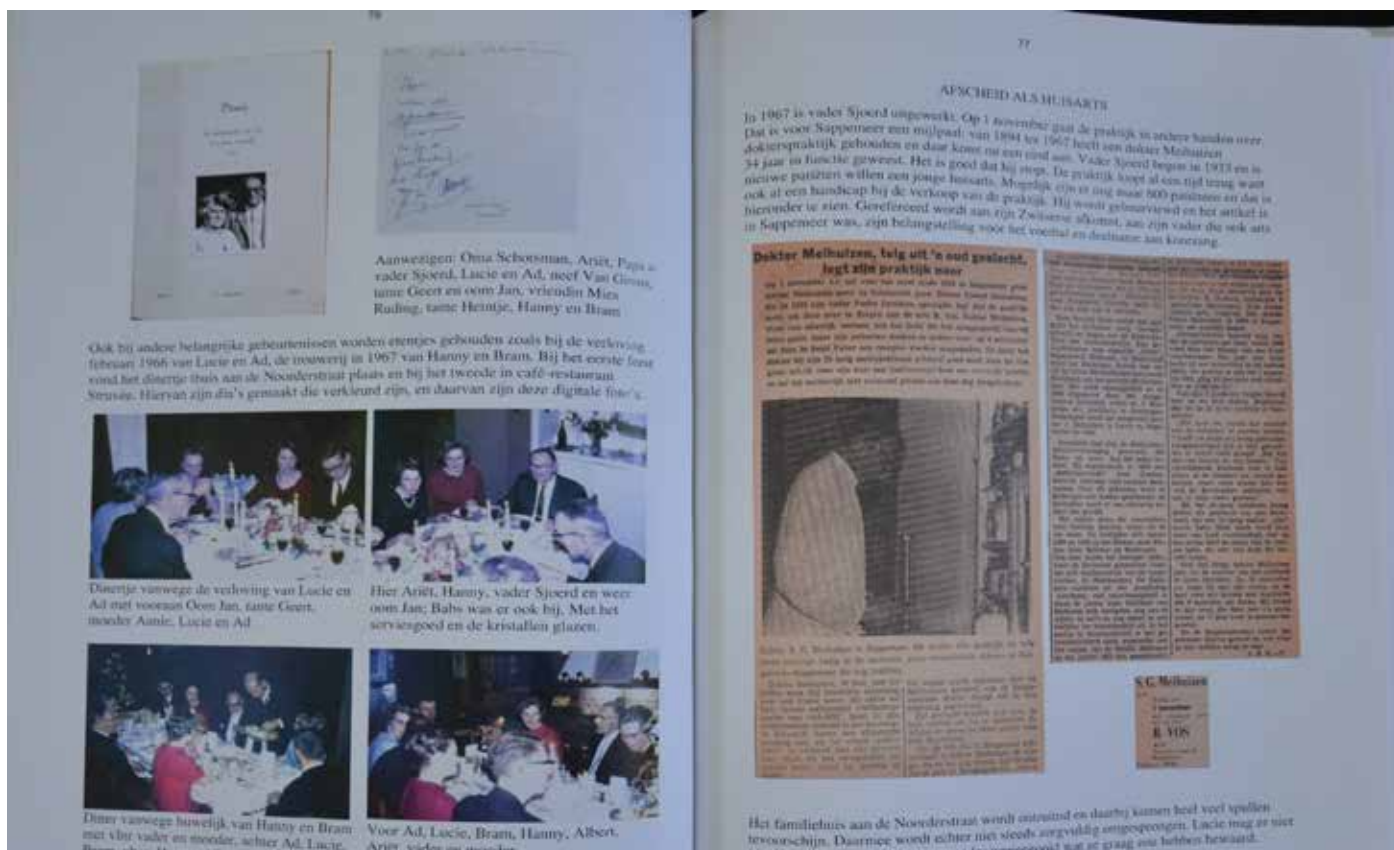
Samuel Peter en zijn vrouw Barbara Frey verlieten Zwitserland in 1714 en kochten vlakbij Hoogezand-Sappemeer in het gehucht Kalkwijk een stuk grond en vestigden daar een boerderij. Ze namen de naam Meihuizen aan naar het gehucht waar ze vandaan kwamen. De familie boerde goed, integreerde in de samenleving en trouwde met Nederlandse partners.

Een van nazaten van Samuel Peter en zijn vrouw Barbara Frey is Jakob Meihuizen. Hij trouwde in 1846 met Neeltje van der Laan en kreeg met haar zeven kinderen. Jakob was koopman, olieslager, had een winkel met grote voorraadschuur in koloniale waren waarmee hij ook andere veenkoloniën bediende, en werd wethouder en locoburgemeester in Sappemeer. Hij woonde in het huis B67 k waar ook zijn vader en grootvader hadden gewoond (niet bekend waar).

Zijn zoon Samuel ging later in dit huis wonen dat er later voor in de plaats is gebouwd”.

Ons lid en Sappemeerkenner bij uitstek, Gerrit Stuuat : “Het is een interessant overzicht van de familie Meihuizen en voegt ook wel iets toe aan de historie van Sappemeer. Een enkele opmerking: de foto op pag. 54 is niet gemaakt voor de pastorie van de Doopsgezinde Kerk maar voor het gemeentehuis van de toen nog zelfstandige gemeente Sappemeer en zover ik weet gemaakt ter gelegenheid van het feit dat Wilhelmina 50 jaar op de troon zat (1948)”.

Email voor nadere info en/of bestellingen: haan071@gmail.com

Ons **drukwerk** werkt in uw voordeel

Drukwerk moet er verzorgd en professioneel uitzien, want het bepaalt in belangrijke mate hoe uw bedrijf, instelling of organisatie naar buiten toe overkomt. Of het nu gaat om visitekaartjes, briefpapier, enveloppen, mappen, brochures, speciaal promotiemateriaal of een van A tot Z verzorgde mailing. We kunnen het drukwerk ook voor u bezorgen. Het is bij ons in goede handen. En ook uw privé familiedrukwerk verzorgen wij tot in de puntjes.

Mr. A.J. Romijnweg 17
(ingang van Olmstraat)
9672 AH Winschoten

I www.drukenprint.nl
E drukenprint@afeer.nl
T (0597) 453 521
M 06 218 475 89

Afeer
druk & print

foxholster metaalhandel

G. Imbosstraat 60
9607 PE Foxhol

in- en verkoop metalen, kabel,
bruikbare materialen en sloopwerken

inzamel nr: 01.853 BE /verwerker 01.V/ VIHB GR 503716

tevens inname accu's en verwerking grondkabels

tel. 0598-39 45 04 /p rivé 0598-38 06 86 / b.g.g. 06 50565966

LOFLIED OP HOOGEZAND

DOOR ALEXANDER DE HAAS,
DICHTER, ZANGER AAN DE PIANO

Ik wil U een klein vrolijk liedje doen hooren,
Een liedje, gewijd aan het schoon Hoogezand,
Die vrije, welvarendste plaats van het Noorden,
De parel van 't vruchtbare Groningerland.
Ik houd van dit oord met zijn fiere bewoners,
Want, schijnen ze dikwijls wat stug en wat koud,
Hun „ja" is hun „ja" en hun een" is hun meen", en
Hun Grönneger harten zijn zuiver als goud!

Hoe vaak heb ik, als ik er heen kwam voor zaken,
Wanneer ik Uw fraaie gemeente doorliep.
Mijn hart en mijn neus hier niet op loopen halen,
Genietend van 't geurige Winschoterdiep!
De Wallen terzij worden weldra verbeterd,
De weg aan de Zuidzij verbreedden we weer,
Het heele gezicht op het Diep wordt veranderd,
Slechts 't stinkende water dat blijft als weleer.

Je vindt hier de allermooiste gemakken,
Electriciteit en een tegeltrottoir,
Terreinen voor voetbal, een zalig plantsoentje,
Hoe gek je 't ook opnoemt, it is allemaal daar.
Alleen een behoorlijke drinkwaterleiding
Die komen we hier nog voorloopig te kort.
In afwachting drinken w' een vies bruinig grond-nat
Waarvan je als vreemdeling akelig wordt!

Er was laatst oneenigheid over 'n concessie
Betreffende Gas en Electriciteit
De Gasfabriek won het, en d'arme gemeente
Die raakte een ton aan dat heibeltje kwijt.
De Gasfabriek heeft onze duiten te pakken,
Maar 'n beet're verlichting daar denkt ze niet aan.
Zoo blijven de wegen hier enkel begaanbaar ,
Zoo eens in de maand, bij een heldere maan!

Wanneer hier des avonds de Heeren der Schepping
Nog laat aan 't vergaad'ren of kegelen zijn,
Dan is het onmoog 'lijk dat vrouwlief hen opbelt,
Na negenen is het gedaan met die gijn!
De Kamer van Koophandel wil dat verand'ren,
Doch vrienden ziet toe, dat dit plan wordt gesmoord,
Want kunnen de vrouwen 's nachts telefoneeren
Dan worden wij, mannen, te dikwijls gestoord!

Al is het verscheidene jaren geleden
Dat iemand langs 't Hooghout" naar Groningen ging,
Betaalden de boeren van Kalkwijk nog immer
Het onderhoud van dit verouderde ding.
Doch reken maar, nu de gemeente hem aankocht
Dat weldra dat zaakje daar aan wordt gepakt.
We krijgen een draaibrug, misschien zelfs een tunnel,
En „'t Hooghout" wordt smaad'lijk tot brandhout ge-
hakt!

Doch wat ik gerust hier een pluimpje mag geven,
Dat is het college van B. en van W.
Al is het verscheidene jaren geleden
Dat iemand langs 't Hooghout" naar Groningen ging,
Betaalden de boeren van Kalkwijk nog immer
Het onderhoud van dit verouderde ding.
Doch reken maar, nu de gemeente hem aankocht
Dat weldra dat zaakje daar aan wordt gepakt.
We krijgen een draaibrug, misschien zelfs een tunnel,
En „'t Hooghout" wordt smaad'lijk tot brandhout ge-
hakt!

Doch wat ik gerust hier een pluimpje mag geven,
Dat is het college van B. en van W.
Vooral Burgemeester, als Hoofd der Politie,
Leeft, wat er ook doende is, steeds met ons mee.
Ze zeggen, hij gaat ons van 't najaar verlaten,
Welaan, als dit voornemen vast komt te staan,
Dan wensch ik hem toe, namens héél Hoogezand, dat
Zijn verdere leven op rozen zal gaan!

Ten slotte nog dit, er zijn hier nog gebreken,
Dat hoorde U wel uit het lied wat ik gaf,
Doch neemt u mijn lessen en wenken ter harte
Dan raakt U van menig verkeerdheidje af.
En als, wat ik aanhaalde goed wordt geregeld,
Wat heusch met een klein beetje wil toch wel gaat,
Dan wordt Hoogezand binnenkort nog een lustoord
Zooals er op aarde geen tweede bestaat!

ALEXANDER DE HAAS.
21 Juli 1926.

Bovenstaand loflied is ons aangeleverd door één van onze leden zonder aanvullende informatie.
Wij zouden graag willen weten wat de aanleiding is geweest om dit loflied te maken en of er meer be-
kend is over de componist c.q. tekstschrijver.
Uw reacties zien wij met genoegen tegemoet op ons mailadres: danielhulsebos@hetnet.nl

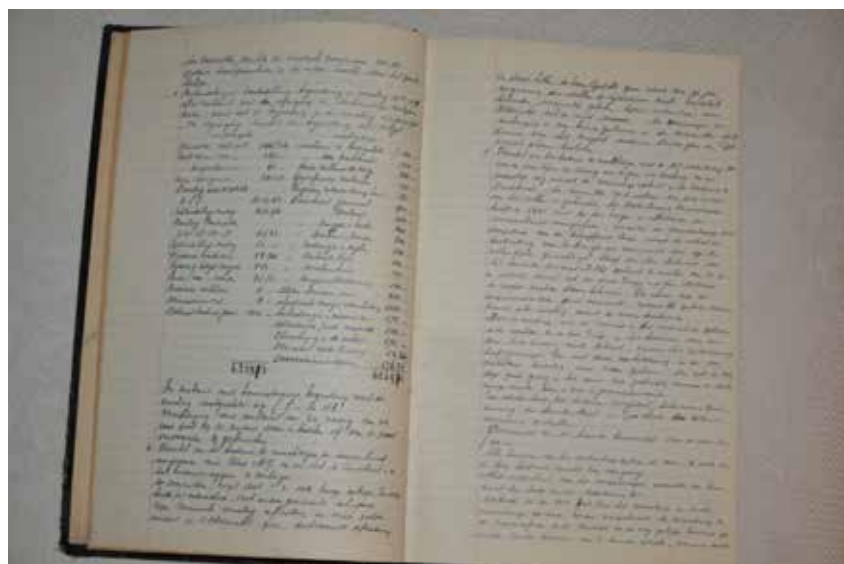
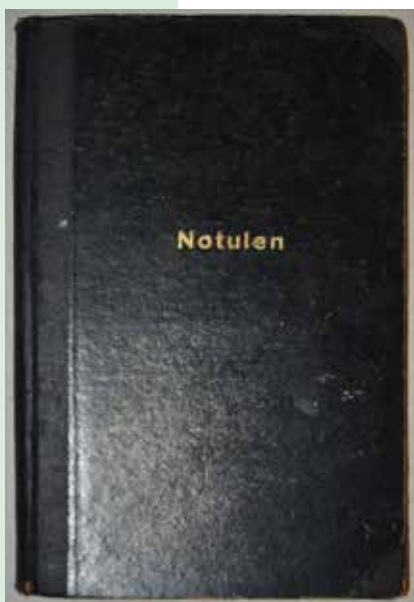

“Waterschap Jagerswijk, Spitsbergen en Kostverloren”

Wim A.H. Rozema

“Bestuursvergadering op 1 maart 1948, ‘s nam. 7.30 uur in Café Dijkhuis te Sappemeer. Aanwezig de heren : J. de Vries, Dan Bouwman, K. Hartman, B. Bloem en de secr. Veenhuizen. De voorzitter opent de vergadering en verzoekt de secr. ...”

Aldus het begin van een notulenboek van het “Waterschap Jagerswijk, Spitsbergen en Kostverloren”. In dit handgeschreven boekwerk, dat onze redactie in bezit kreeg uit de nalatenschap van Heike van Dam, de auteur van het door ons geproduceerde boekwerk “Achterdiep Sappemeer, Boerderijenboek, ruim 300 jaar activiteit van ontvening tot ruilverkaveling”, staan de notulen van dit waterschap vermeld over de periode 1 maart 1948 tem. 27 mei 1961. Het Waterschap Jagerswijk, Spitsbergen en Kostverloren is een voormalig waterschap.

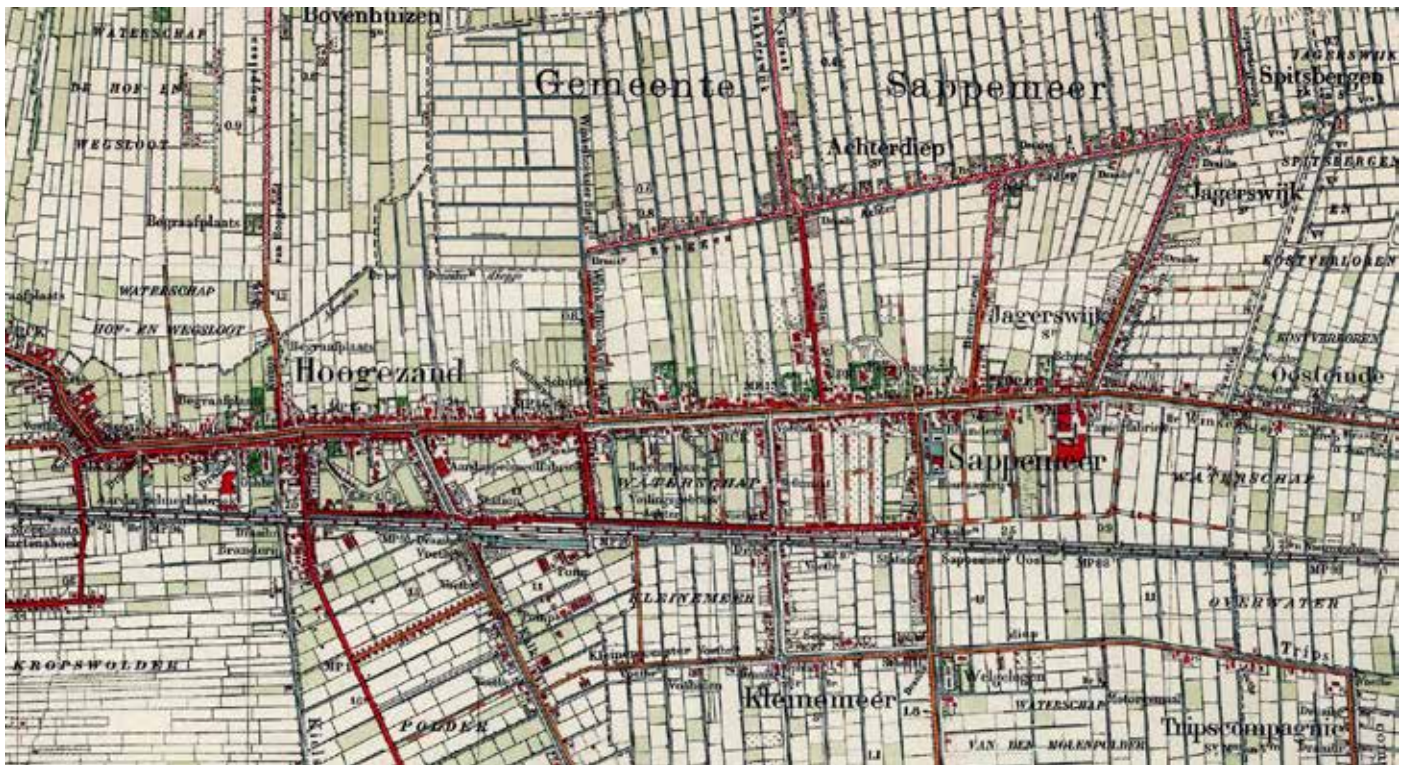
De naam is ontleend aan de buurtschappen Jagerswijk, Spitsbergen en Kostverloren. Het schap lag tussen Sappemeer, Noord- en Zuidbroek, in de hoek tussen het Winschoterdiep (zuidgrens) en de Noordbroeksterstraat/Noordbroeksterdiep (westgrens). Het noord-oostpunt lag bij de noord-oostpunt van het gehucht 't Veen, bij de kruising van 't Veen en de huidige Nieuweweg. De noordgrens lag 450 m ten noorden van de weg Spitsbergen en de oostgrens ongeveer 450 m ten westen van de huidige Burgemeester Omtaweg en de Botjesweg.

Het waterschap was verdeeld in drie onderdelen, die elk een eigen bestuur hadden. De bemaling gebeurde met behulp van een molen en een stoomgemaal, die beide uitsloegen op het Winschoterdiep. Waterstaatkundig gezien ligt het gebied sinds 2000 binnen dat van het waterschap Hunze en Aa's. Jagerswijk, Gronings Joagerswiek, vroeger Jouwerswijk, ligt

tussen Sappemeer en het Achterdiep, aan de Noordbroeksterstraat. Het buurtje wordt tegenwoordig in tweeën gedeeld door het verlegde Winschoterdiep. Het gedeelte ten noorden van het kanaal wordt gerekend tot de wijk Sappemeer-Noord. Deze naam staat ook op de plaatsnaamborden.

De naam Jagerswijk is een verbastering. De wijk waaraan het buurtje ligt is aangelegd door kolonisten uit Joure, de oorspronkelijke naam was Jouwerswijk, in het Gronings werd dat Jauwerswiek, waaruit Jagerswijk gevormd werd. Tot Jagerswijk rekende men ook een deel van Spitsbergen. De Jagerswijk en het Achterdiep werden in 1630 gegraven voor het turfvervoer uit de Sappemeester-venen.

Spitsbergen is een gehucht dat ligt op de grens van Sappemeer en Zuidbroek, in het verlengde van het Achterdiep. De naam Spitsbergen verwijst naar de eilandengroep ten noorden

van Noorwegen. Spitsbergen is bij muzikanten bekend vanwege de gelijknamige geluidsstudio, die sinds 1979 is gevestigd in een boerderij uit 1872.

Kostverloren bij Sappemeer, waar schulte Rudolph Julsingha en zijn vrouw in 1739 twee stukken veen en ondergrond hadden in "Kost Verloor". Kostverloren, is een benaming voor verschillende zaken waarvan de kosten als verloren moeten worden beschouwd, hetzij de zaak deze kosten niet opbrengt, hetzij ze slechts een voorloopige bestemming heeft."

Molen van "Waterschap Jagerswijk, Spitsbergen en Kostverloren".

De molen wordt genoemd in het huisregister van Zuidbroek van 1862, onder Wijk C nr. 27a. *Naast de school in het Westeind, die dateert uit 1909, stond een wind-watermolen, die in 1919 afgebroken is en voor een elektrisch gemaal heeft moeten plaats maken. De oude molen heeft circa 130 jaar dienst gedaan en is bijna die gehele lange tijd bediend door de familie Beerta: vader, zoon en kleinzoon zijn elkaar hier opgevolgd. Schuin tegenover deze molen stond aan de overkant van het Winschoterdiep ook een watermolen van 1793.

Fotografie : © Wim A.H. Rozema. Literatuur : mr. C.C. Geertsema, *De zeekeringen, waterschappen en polders in de provincie Groningen, Groningen (1910).*

DEKENS

METAALGIETERIJEN B.V.
SAPPEMEER

IJzer - Ni Resist - RVS - Staal - Brons en Aluminium Gietwerk

Noorderstraat 370
9611 AV Sappemeer

Tel. 0598 – 39 29 97

Machinefabriek ekens B.V.
Sappemeer

Verspaning – Revisie – Balanceertechniek

De Vosholen 101
9611 TE Sappemeer

Tel. 0598 – 38 21 02

www.dekensgroep.nl

[Faint, illegible handwritten text on a textured background, likely bleed-through from the reverse side of the page.]